

**Український державний університет науки та технологій
ННІ «Дніпровський металургійний інститут»
ННЦ «Центр інтелектуально-інноваційного консалтингу»
Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності
Національної академії правових наук України**

**Бутнік-Сіверський О. Б., Петренко В. О.,
Бутнік-Сіверський С. О., Фонарьова Т. А.**

**ДЕТІНІЗАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ:
ПРАВМІРНЕ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ
Монографія**

Київ-Дніпро 2026

**Ukrainian State University of Science and Technology
DNIPRO METALLURGICAL INSTITUTE
Center for Intellectual and Innovative Consulting
Intellectual Property Scientific Research Institute
NATIONAL ACADEMY OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE**

**Oleksandr Butnik-Siverskyi, Vitalii Petrenko,
Serhiy Butnik-Siverskyi, Tetiana Fonarova**

**DETINIZATION OF THE INTELLECTUAL ECONOMY:
THE LAWFUL USE OF INTELLECTUAL PROPERTY
Monograph**

Kyiv-Dnipro 2026

Рецензенти:

Перерва Петро Григорович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки бізнесу і міжнародних економічних відносин НТУ «Харківський політехнічний інститут»

Віхляєв Михайло Юрійович, доктор юридичних наук, директор Центру Українсько-європейського наукового співробітництва

Рекомендовано Вченою радою УДУНТ
Протокол № 10 від 29.04.2026 р.

Д 38 Детінізація інтелектуальної економіки: правомірне використання інтелектуальної власності : монографія / О. Б. Бутнік-Сіверський, В. О. Петренко, С. О. Бутнік-Сіверський, Т. А. Фонарьова ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. О. Б. Бутнік-Сіверського ; Укр. держ. ун-т науки і технологій. – Електрон. вид. – Дніпро : УДУНТ, 2026. – 213 с.

ISBN 978-617-8314-99-6 (PDF)

Монографія висвітлює теоретико-економічні засади тіньової економіки та загрози економічній безпеці у сфері інтелектуальної власності. Розкрито тенденції тінізації економіки України, природу її різновидів, механізм тіньових доходів, негативні наслідки у сфері інтелектуальної власності, тінізацію в умовах цифровізації економіки та цифрової безпеки, причини, які гальмують процес виходу з тіні. Висвітлено детінізацію, як складову стратегії національної безпеки України, фактори, які обумовлюють збільшення масштабів тіньової економіки, недобросовісну конкуренцію, як прояв тінізації, алокацію, як розподіл фінансових ресурсів в тіньовій економіці, процеси детінізації та кроки її прискорення.

Монографія буде корисною для студентів магістерських спеціальностей, молодих вчених, фахівців та практиків у сфері економіки інтелектуальної власності та інноваційно-інтелектуальної діяльності.

Цей твір ліцензовано на умовах Ліцензії Creative Commons
[«Attribution-NonCommercial-ShareAlike» 4.0 International \(CC BY-NC-SA 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/)
(«Із зазначенням авторства – Некомерційна – Поширення на тих самих умовах» 4.0 Міжнародна)

Колектив авторів:

Бутнік-Сіверський О. Б., головний науковий співробітник відділу промислової власності та комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України, доктор економічних наук, професор, академік АТН України, академік УАН України.

Петренко В. О., завідувач кафедри інтелектуальної власності та управління проектами ННІ «Дніпровський металургійний інститут» Українського державного університету науки і технологій, доктор технічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік Академії вищої школи України.

Бутнік-Сіверський С. О., провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України, кандидат юридичних наук.

Фонарьова Т. А., доцент кафедри інтелектуальної власності та управління проектами ННІ «Дніпровський металургійний інститут» Українського державного університету науки і технологій, кандидат економічних наук, доцент.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
1. ТЕОРЕТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ	18
1.1. Соціально-економічна сутність тіньової економіки та її системні властивості	18
1.2. Теоретико-економічні засади тіньової економіки	24
1.3. Сучасні погляди на тіньову економіку з економіко-правової точки зору	29
1.4. Суть національної безпеки та її структури	37
1.5. Зміст окремих компонентів національної безпеки	59
1.6. Зміст інтелектуальної безпеки, як складової загрози національній безпеці країни	59
2. ТЕНДЕНЦІЇ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА ЇЇ РІЗНОВИДІВ	69
2.1. Інституалізація іллегальних процесів, складники та ознаки тіньової економіки і особливості економічної злочинності	69
2.. Тенденції до зростання рівня тіньової економіки в Україні	83
2.3. Механізм тіньових доходів та негативні наслідки цього явища	90
2.4. Зростання тіньового сектора шляхом приховування джерел інвестицій (венчурне підприємництво)	94
2.5. Тенденції прояву загроз економічній безпеці держави в умовах тінізації економіки та трансформаційних змін	102
2.6. Тіньовий сектор в умовах цифровізації економіки та цифрової безпеки	110

3. ЕКОНОМІКО-ПРАВОВА ПРИРОДА ТІНІЗАЦІЇ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ	118
3.1. Сфери «тіньової» інтелектуальної економіки та причини, які гальмують процес виходу з тіні	118
3.2. Іллегальна (нелегальна) інтелектуальна економіка	128
3.3. Патентний троллінг – його виникнення та тенденції розвитку	134
3.4. Інтернет-піратство, основні види та його поширення	142
3.5. Глобальний іллегальний складник тіньової інтелектуальної економіки, офшорна політика	147
3.6. Потенційні загрози мережевого тероризму, хакерська спеціалізація та кібербезпека	156
4. ДЕТІНІЗАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК СКЛADOVA СТРАТЕГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	166
4.1. Детінізація економіки: поняття, чинники, що обумовлюють процес, стратегічна мета, пріоритетні шляхи	166
4.2. Фактори, що обумовлюють збільшення масштабів тіньової економіки	175
4.3. Недобросовісна конкуренція, як прояв тінізації в цифровому середовищі	183
4.4. Різноманітність порушень прав інтелектуальної власності у вигляді авторських прав, що існують у мережі	192
4.5. Алокація (антиподом консолідації) – розподіл фінансових ресурсів між різними секторами і інституційними одиницями в тіньовій економіці	197
4.6. Процеси детінізації в інтелектуальній економіці та кроки, які сприятимуть їх прискоренню	205

ПЕРЕДМОВА

Пропонована читачеві моннографія націлена на дослідження актуальної проблеми стосовно детінізації інтелектуальної економіки, як складової економіки з позиції національної безпеки. Детінізація є результатом боротьби з тіннізацією та її видами. Враховуючи, що сьогодні загальний рівень тіншової економіки у світі так і в економіці України зростає незалежно від рівня розвитку економіки держав, то проблема детінізації, зокрема в інтелектуальній економіці, актуалізується, що потребує поглиблених наукових досліджень та заходів протидії тіннізації.

З наукової позиції в монографії викристалізовується теорія тіннізації в економіці, зокрема економіці інтелектуальної власності, та теорія національної безпеки за напрямом загроз від проявів тіннізації, які інтегруються в цілісну систему пошуку дій та рекомендацій за напрямом детінізації.

За своєю сутністю тіншова економіка є доволі складним суспільно-економічним явищем, яке пов'язано із незаконним привласненням суб'єктом економічної діяльності частини створеної вартості або частини майна через різноманітні спотворення достовірної інформації про рух грошових коштів та матеріальних цінностей, шляхом подання неправдивої інформації первинного обліку для приховування джерел оподаткування¹.

Однак, аж до теперішнього часу, в економічній науці не існує єдиного загальноприйнятого визначення категорії «тіншова економіка». Без єдиного визначення даної категорії неможливо точно визначити масштаби, які вона займає в економіці та її структуру. А це, в свою чергу, ускладнює розробку заходів щодо боротьби з нею².

---

¹ Сомова Валентина Олегівна, Фурса Вікторія Анатоліївна. Сутність і структура тіншової економіки. *Актуальні питання забезпечення фінансової безпеки держави в умовах глобалізації*. Харків, 2022/С. 63/
URL:<https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/34b1d949-bd18-4bb2-b38a-6c6243913c47/content>.

² Подмазко О.М. Тіншова економіка: сутність та структура. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. №1. 2013. С.148.

Тіньова економіка як складне соціально-економічне явище становить предмет численних багаторічних досліджень зарубіжних науковців, зокрема Харта³, Ж. Гроссмана⁴, П. Гутман⁵, Ф. Сміта⁶, В. Танзі⁷, Д. Томаса⁸, Е. Фейга⁹, Ф. Шнайдер¹⁰ та інших, які досліджували сутність, методи та масштаби оцінювання тіньової економіки, а також причини переходу в тінь, шляхи детінізації.

Серед вітчизняних науковців феномен тіньової економіки та проблеми її запобігання розглядалися у публікаціях послідовно в різні часи такими відомими вченими, як А. Гальчинський¹¹, А. Іващенко¹², В. Бородюк¹³, В. Мандибура¹⁴, В. Засанський¹⁵, В. Попович¹⁶, О. Турчинов¹⁷, В. Базилевич¹⁸, І.

---

³ Hart, K. (1973). Informal urban income opportunities and urban employment in Ghana. *Journal of Modern African Stud.*, 11(1),61–90.

⁴ Grossman, G. (1977). The «Second economy» of the USSR. *Problems of communism*, 5, 25–40.

⁵ Gutmann P. M. Statistical Illusions, Mistaken Policies. Challenge. 1979. Vol. 6. No 22. P. 14–17.

⁶ Smith Ph. Assessing the Size of underground economy: the Canadian statistical perspectives. Ottawa, Canada. 2006. URL: <http://www.statcan.gc.ca/pub/13-604-m/13-604-m1994028-eng.pdf>.

⁷ Tanzi V. Uses and Abuses of Estimates of the Underground Economy. *The Economic Journal*. 1999. vol. 109 (June). P. 338–347.

⁸ Thomas J. Quantifying the black economy: «measurement without theory» yet again? *The Economic journal*. 1999. №109 (June). P. 381–389.

⁹ Feige E. L. (2007). *The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion*. Cambridge: Cambridge University Press .2007. 389 p.

¹⁰ Schneider, F. (2010). The Influence of the economic crisis on the underground economy in Germany and the other OECD-countries in 2010: a (further) increase. University of Linz, Austria.

¹¹ Гальчинський А.С., Єщенко П.С., Палкін Ю.І. *Основи економічної теорії*. К.: Вища школа, 1995. 471 с.

¹² Боротьба з тіньовою економікою — це боротьба за незалежність України. А. Іващенко. *Зеркало тижня*. 1996. 23 серпня.

¹³ Бородюк В., Приходько Т., Турчинов О. *Оцінка стану тіньової економіки України та методи розрахунків її обсягів*. К., 1997. 138 с.

¹⁴ Мандибура В. О. *Тіньова економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження*. К.: Парламент. вид-во, 1998. 135 с.

¹⁵ Засанський В. В. *Детінізація економіки в перехідних суспільствах: управлінський аспект: монографія*. Львів: Політекс, 1998. 309 с.

¹⁶ Попович В. М. *Теорія детінізації економіки*. Ірпінь, 2001. 524 с.

¹⁷ Турчинов А. *Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження: Економічна енциклопедія*. К.: «Артек», 2002. 637 с.

¹⁸ Базилевич В., Мазур І. *Методичні оцінки масштабів тіньової економіки. Економіка України*. 2004. № 8.С. 36–44.

Мазур¹⁹, О. Засанська²⁰, М. Флейчук²¹, Ю. Харазішвілі²², Я. Жаліло²³, С. Огреба²⁴, Л. Фільштейн²⁵, Н. Краус²⁶, Г. Глуха²⁷, З. Варналій²⁸, О. Халковський²⁹, Т. Мельник³⁰, О. Савич³¹, І. Шевчук³², Т. Момот³³ та інші, що свідчить про постійну увагу науковців до цього явища в економіці як в минулому, так і сьогодні, і, одночасно, про потребу у подальшому проводити дослідження в напрямку виявлення головних закономірностей процесу тінізації економіки, її базових тенденцій та її циклічну природу, а також поширення тінізації економіки на інші види ринків, зокрема і на ринок інтелектуальної власності в умовах преходу до цифрової економіки, який ще недостатньо досліджується.

---

¹⁹ Мазур І. І. Детінізація економіки України: теорія та практика: монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. 239 с.

²⁰ Засанська О. В. Теоретичні основи боротьби з тіньовою економікою. 2009. URL: <http://www.stattionline.org.ua/ekonom/34/2635-teoretichni-osnovi-borotbi-z-inovoyuekonomikoyu.html>.

²¹ Флейчук М. І. Протидія тінізації процесу підготовки та проведення ЄВРО–2012. *Митна справа*. 2010. № 2. Ч. 2. С. 262–267.

²² Харазішвілі Ю.М., Дмитренко Н.М. Методичний підхід до оцінювання тіньової зайнятості в Україні. *Економіка України*. 2010. № 12. С. 16–28.

²³ Жаліло Я. А. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання; за редакцією Я. А. Жаліла. К.: НІСД. 2011. 31 с.

²⁴ Огреба С. Статистичне відображення обсягів тіньової економіки у системі національних рахунків. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2011. Вип. 129. С. 51–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2011_129_19.

²⁵ Фільштейн Л. М. Фінансово-економічні проблеми тіньової економіки в Україні та шляхи її легалізації. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2012. Вип. 22(2). С. 190–192.

²⁶ Краус Н. М. Тіньова економіка в контексті інвестиційно-інноваційного розвитку країни. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер. : Економічні науки*. 2012. № 4. С. 23–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2012_4_4.

²⁷ Глуха Г. Я. Тіньова економіка: гальмування економічного зростання чи викривлення реальних результатів. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2013. № 2(15). С. 82–91.

²⁸ Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / За ред. З. С. Варналія. К.: НІСД, 2006. 576 с.

²⁹ Халковський О. М. Інституційні фактори формування антикорупційної політики в системі детінізації національної економіки [Текст]. *Економіка та держава*. 2014. № 4. С. 76–79.

³⁰ Мельник Т.М., Вишинський Т.Л. Іллегалізація сфери зовнішньої торгівлі товарами в Україні. *Економічний часопис–XXI*. № 7–8(1) 2014. URL: http://e-works.com.ua/work/4756_Tinova_ekonomika_sytynst_prichini_socialno_ekonomichni_naslidki_ta_shlyahi_podolannya_v_Ukraini.html.

³¹ Савич О. В. Основні чинники та шляхи протидії тінізації економіки України. *Ефективна економіка*. № 2. 2015. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3827>.

³² Шевчук І. В. Тіньова економіка як загроза безпеці України в економічній сфері. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 12 2016. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1176>.

³³ Момот Т. В., Ващенко О. М., Тесленко Р. Ю. Тіньова економіка як загроза економічній безпеці України. *Економіка і суспільства*. Випуск 15/2018. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/15_ukr/27pdf.

У розвиток зазначеного, звернемо увагу на вихід ряду колективних та одноосібних монографій, пов'язаних з такими дослідженнями: Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації (2006)³⁴; Детінізація економіки України: теорія та практика (2006)¹⁶; Економічна безпека (2009)³⁵; Детермінанти тіньової економіки в інноваційних умовах господарювання (2014)³⁶; Правові та економічні відносини, що виникають внаслідок порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності (2014)³⁷; Теоретико-методологічні засади державної політики протидії розвитку тіньової економіки в Україні (2018)³⁸; Фінансова політика в умовах тінізації та дисбалансів на ринку праці: методологія та інструментарій (2020)³⁹; Тінізація економіки та інтелектуальної економіки як загроза національній безпеці країни та їх детінізація (2020)⁴⁰; Інтелектуальна власність як складова системи забезпечення національної безпеки (2023)⁴¹ та ін., які поглиблюють дослідження з тіньової економіки за окремими напрямками: проблеми тінізації економіки в інноваційних умовах господарювання; державна політика протидії розвитку тіньової економіки; правові та економічні відносини, що виникають внаслідок порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності; фінансова політика в умовах тінізації та дисбалансів на ринку праці; тінізація економіки та інтелектуальна економіка

---

³⁴ Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / За ред. З. С. Варналія. К.: НІСД, 2006. 576 с. Момот Т. В., Ващенко О. М., Тесленко Р. Ю. Тіньова економіка як загроза економічній безпеці України. Економіка і суспільства. Випуск 15/2018. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/15_ukr/27pdf.

³⁵ Економічна безпека: навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. Київ: Знання, 2009. 647 с.

³⁶ Краус Н. М. Детермінанти тіньової економіки в інноваційних умовах господарювання: Монографія. Полтава: Дивосвіт, 2014. 148 с.

³⁷ Правові та економічні відносини, що виникають внаслідок порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності: Монографія/ Ю.Л. Борко, О.Б. Бутнік-Сіверський, Ю.С. Ленго, Б.М. Падучак, Г.В. Прохоров-Лукін, І.Л. Шульпін /За наук. редакцією д.е.н., проф. Бутнік-Сіверського О.Б. К.: НДІ ІВ НАПрНУ, 2014. 192 с.

³⁸ Дяченко О.П. Теоретико-методологічні засади державної політики протидії розвитку тіньової економіки в Україні: монографія. Одеса : Фенікс, 2018. 295 с.

³⁹ Фінансова політика в умовах тінізації та дисбалансів на ринку праці: методологія та інструментарій: монографія / за ред. І. Г. Лук'яненко. Київ: НаУКМА, 2020. 443 с.

⁴⁰ Тінізація економіки та інтелектуальної економіки як загроза національній безпеці країни та їх детінізація: монографія / О. Б. Бутнік-Сіверський, В.О. Петренко / за наук. редакцією д.е.н., проф. Бутнік-Сіверського О. Б. 2020. 108 с.

⁴¹ Інтелектуальна власність як складова системи забезпечення національної безпеки: монографія / за науковою редакцією д.е.н., проф., академіка АТН України та УАН О. Б. Бутнік-Сіверського: кол. авторів: Г. О. Андрощук, О. О. Бакалінська, Ю. Л. Борко, О. Б. Бутнік-Сіверський, О. Б. Зайківський, Л. І. Роботягова, О. О. Тверезенко. К.: НДІ ІВ НАПрНУ, 2023 К.: Інтерсервіс, 2023. 530 с.

як загроза національній безпеці країни та їх детінізація; інтелектуальна власність як складова системи забезпечення національної безпеки. У той же час актуальність проблеми тінізації економіки та її детінізації підсилюється сьогодня потребами забезпечення національної безпеки.

Феномен тінізації економіки, як негативне соціально-економічне явище, має тенденцію до загострення та поширення, що обумовлює, як справедливо зазначають Ю. Гуменна та І. Тютюнник⁴², формування та впровадження державної політики протидії тінізації економіки та визначаються державними органами влади на основі широко розгалуженої нормативно-правової бази, що включає: Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2019 –2021 рр., затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 546 від 11 липня 2018 р.⁴³; «Основні прогностні макропоказники економічного і соціального розвитку України на 2024-2026 роки», було схвалено постановою Кабінету Міністрів України від 15.12.2023 № 1315 «Про схвалення основних прогностних макропоказників економічного і соціального розвитку України на 2024-2026 роки»⁴⁴; Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. Указ Президента України № 722/2019 від 30 вересня 2019 рок⁴⁵; Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження Методичних рекомендацій рівня тіньової економіки»⁴⁶;

---

⁴² Гуменна Ю. Г., Тютюнник І. В. Державна політика протидії тінізації економіки: обґрунтування ключових аспектів формування та реалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Випуск 22, частина 1. 2018. С.84. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/22_1_2018ua/19.pdf.

⁴³ Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2019-2021 роки. Постанова Кабінету Міністрів України № 546 від 11 липня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2018-%D0%BF>.

⁴⁴ Основні прогностні макропоказники економічного і соціального розвитку України на 2024-2026 роки (далі – Прогноз) було схвалено постановою Кабінету Міністрів України від 15.12.2023 №1315 «Про схвалення основних прогностних макропоказників економічного і соціального розвитку України на 2024-2026 роки». - URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=77059300-efc0-4c61-8a67-3974e0cd27a5&title=PrognozEkonomichnogoISotsialnogoRozvitkuUkraini>.

⁴⁵ Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. Указ Президента України № 722/2019 від 30 вересня 2019 року . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.

⁴⁶ Про затвердження Методичних рекомендацій рівня тіньової економіки: Наказ Міністерства економіки України № 123 від 18.02.2009. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0123665-09>.

Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки»⁴⁷; Закон України «Про запобігання корупції»⁴⁸ та ін.

На сучасному етапі тіньова економіка пронизує всі сфери життєдіяльності людини, формує сучасний економічний ринок, впливає на всі стадії відтворювального процесу, на процеси модернізації та глобалізації, які відбуваються в усьому світі. Більшість держав, у тому числі й Україна, намагаються стримати розвиток тіньового сектора економіки різними заходами покарання чи силового впливу, а не за допомогою реформ податкової та соціальної систем, які могли б поліпшити динаміку офіційної економіки.

Тіньова економіка вже досить тривалий час «паразитиє» в організмі світової економічної системи. Згідно з даними МВФ 60% населення світу зайнято в неформальному секторі. Більша частина тіньового сектору економіки припадає на країни, що розвиваються, тобто розподіл тіні нерівномірний. У країнах ЄС цей показник коливається в межах 15-20%, в державах Азії та Африки – 80-90%. В цілому в «тіні» знаходяться орієнтовно 2 млрд. робочих, що перевищує населення сучасного Китаю. Сама тіньова економіка становить в середньому 35% ВВП країн з низьким і середнім рівнем подушного доходу (до \$5 тис. на рік на душу населення, тобто включаючи Україну). Найвищі рівні тіні спостерігаються в Латинській Америці і африканських країнах на південь від Сахари. Найменші – у ЄС і Східній Азії.⁴⁹

На сучасному етапі розвитку українська економіка характеризується високим рівнем тінізації, що зумовлено історичними, ментальними особливостями та відсутністю чіткої стратегії в сфері детінізації національної

---

⁴⁷Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20 червня 2022 року № 2322-IX . - URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>

⁴⁸ Про запобігання корупції. Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII/. — Редакція від 07.02.2026. - URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/conv/page>.

⁴⁹ Ємельяненко Л.М., Заболотна С.І. Систематизація механізмів та інструментів державної політики детінізації економіки України. *Економічний простір*. No 185, 2023. С. 126.

економіки. Тривала політична нестабільність в умовах олігархічної демократичної системи створила всі умови для стрімкого розвитку тіньових відносин, що зумовило значне розшарування населення. Відтік кадрів за кордон, нестабільна економічна ситуація, відсутність довіри до влади, висока корумпованість державних органів влади зумовлюють кризові явища у соціально-економічній сфері, що виступає гальмом у розвитку національної економіки.

Під час військового конфлікту критична маса тіньової економіки в Україні постає надмірною та становить 50%⁵⁰. У період з 24 лютого 2022 року частина критичної інфраструктури України знищено у наслідок бойових дій. Вітчизняні економічні процеси сьогодні мобілізуються з метою забезпечення потреб сил безпеки і оборони, правоохоронних органів, відновлення об'єктів критичної інфраструктури, фінансової системи, забезпечення низки соціальних, економічних, інших потреб громадян, у тому числі тих, хто змушений був шукати «прихисток» у більш безпечних регіонах України чи за кордоном. За таких обставин більшість громадян мають на меті зберегти соціальні блага, які перебувають під загрозою втрати. З урахуванням цього можна констатувати зростання тінізації економіки та збільшення об'єму її тіньового сектору⁵¹.

Протягом усього існування України ключовою проблемою, яка спровокувала зростання тіньової економіки, була хаотичність і безсистемність трансформаційних процесів, що здійснювалися керівництвом країни в економічній та соціальній сферах. Слід також брати до уваги й інші «важелі»: «непрозорість» платіжних потоків, особливо у сфері зовнішньоторговельних відносин, ускладнена відсутністю контролю за фінансово-економічними процесами; неефективна, а часом і суперечлива

---

⁵⁰ Макаренко І. Виступ директора Інституту еволюційної економіки під час прямого ефіру на i-ua.tv. Київ, 15.06.2022. URL: <https://i-ua.tv/news/>.

⁵¹ Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у січні-вересні 2021 року. Аналітична записка. Міністерство економіки України. Київ, 2022. URL: <http://www.me.gov.ua>.

практика правоохоронних органів країни щодо захисту прав і свобод підприємців тощо⁵².

Тіньовій економіці в Україні також сприяє⁵³:

- недосконалість та нестабільність законодавчих та нормативно-правових актів, що дозволяють тлумачити окремі положення та правила в протилежне значення;
- засилля бюрократів, які вимагають великих хабарів;
- свавілля та зловживання владою державними та місцевими органами влади та незахищеність підприємців;
- значний розмір і число податків – податковий тиск досягає 75%;
- занадто багато різних пільг, ліцензій тощо;
- недосконалість процесу формування та виконання державного бюджету;
- неефективність та зловживання в управлінні державними активами;
- нерозвинена ринкова інфраструктура;
- неефективне адміністрування податків;
- неврегульованість політичної сфери суспільства;
- недостатня продуктивність судової та правоохоронної системи;
- низька заробітна плата в державному секторі економіки;
- відсутність історичної практики дотримання норм і моральних стандартів законослухняної поведінки під час господарської діяльності та сплати податків корпораціями та громадянами;
- повномасштабна агресивна війна Російської Федерації проти незалежної України, яка вплинула на пріоритети в державі.

Тінізація в сфері інтелектуальної економіки – це не ізольоване явище від загальних економічних процесів, які здійснюються в тіньовій економіці, а одночасно з ним пов'язані.

---

⁵² Ємельяненко Л.М., Заболотна С.І. Систематизація механізмів та інструментів державної політики детінізації економіки України. *Економічний простір*. No 185, 2023. С. 127.

⁵³ Харазішвілі Ю.М. Україна у 2020–2021 роках: наслідки пандемії. Консенсус-прогноз. Київ: Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, 2020. No 51. 35 с.

З позиції загального підходу зазначимо, що *інтелектуальна економіка* – це галузь знань, яка вивчає теорію і практику функціонування ринкових структур та механізмів взаємодії суб'єктів економічної діяльності, пов'язаних з інтелектуальним капіталом. Це змішана економіка, в якій інтелектуальний продукт створюється під впливом власних зусиль, які спрямовують підприємницьку активність на зростання інтелектуального капіталу, а держава регулює цей процес, встановлюючи правову структуру бізнесу і контролюючи її додержання⁵⁴.

Інтелектуальна економіка стимулює отримання достатньо високих прибутків на базі малого капіталу та невеликої кількості працівників. Інтелектуальний капітал є одним із різновидів капіталу. Як економічна категорія, *інтелектуальний капітал розглядається як авансована інтелектуальна вартість, що в процесі свого руху приносить більшу вартість за рахунок додаткової вартості*. Вартісна оцінка права інтелектуальної власності є інтелектуальний капітал, який об'єктивований та ідентифікований з позиції створеного або придбаного інтелектуального продукту, що набув право інтелектуальної власності (нематеріальних активів).

Інтелектуальна економіка описує механізм формування інтелектуального капіталу та його складових у господарській діяльності. Саме тут інтелектуальний капітал складається з двох складових: людського капіталу та інтелектуальних активів (нематеріальних активів). Передують цьому процесу створення інтелектуального продукту, який на матеріальному носії стає інтелектуальним ресурсом⁵⁵.

Інтелектуальна власність з позиції економіки знань є інтелектуальним потенціалом суспільства або інтелектуальним ресурсом суб'єкта

---

⁵⁴ Економіко–правові проблеми в сфері інтелектуальної власності: Монографія / Кол. авторів: Орлюк О.П., Бутнік-Сіверський О.Б., Ревуцький С.Ф., Нежиборець В.І., Федченко Л.Ю. та ін.; кер. авт. кол., наук. ред. д.е.н., проф. Бутнік-Сіверський О.Б. К. НДІ інтелектуальної власності АПрН України, 2006. С. 13–14

⁵⁵ Бутнік-Сіверський О. Б. Іноватика та інтелектуальна економіка (теоретико-методологічний аспект). *Теорія і практика інтелектуальної власності*. №6. 2007. С. 79.

господарювання. Саме права на результати творчої інтелектуальної діяльності, що мають об'єктивну новизну, є інтелектуальною власністю як такою. Але для того, щоб ці результати були визнані суспільством як об'єкти права інтелектуальної власності, необхідна їх формалізація у будь-який спосіб. Процес формалізації є необхідною передумовою набуття права інтелектуальної власності в установленому законом порядку.

Тінізація економіки, зокрема в сфері інтелектуальної власності, відноситься до напрямів національної економічної безпеки, так як економіка інтелектуальної власності пов'язана з реалізацією національних інтересів та збереженням національних цінностей України.

Суть економічної безпеки полягає у здатності держави створити необхідні матеріальні передумови для всебічного розвитку суспільства, виступати самостійним суб'єктом макро- та мікро господарських зв'язків.

Економічна безпека передбачає захист економічного життя від незаконних і підривних фінансово-економічних дій певних громадян, організацій та інших держав. Вона пов'язана з захистом економічних прав і свобод, майна громадян, громадських організацій та держави з забезпеченням економічної рівноправності, свободи торгівлі, економічної діяльності в межах чинного законодавства. Саме тому, тінізація економіки в цілому, так і в сфері інтелектуальної власності зокрема, є загрозою національної безпеки держави.

Загрози національної безпеки держави, зазначено в Законі України «Про національну безпеку України»⁵⁶, це – явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України (пп. 6 п.1 ст.1). Ось чому, тінізація в сфері інтелектуальної економіки не відповідає національним інтересам України, до яких віднесено життєво

---

⁵⁶ Про національну безпеку України. Закон України № 2469-VIII від 21 червня 2018 року. Редакція від 24.01.2026. -URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян (пп. 10. п. 1 ст. 1).

Зауважимо, що про тінізацію економіки України в зазначеному законодавчому акті нічого не сказано, хоча тінізація економіки, зокрема в сфері інтелектуальної власності, відноситься до напрямів національної економічної безпеки, так як економіка інтелектуальної власності пов'язана з реалізацією національних інтересів та збереженням національних цінностей України.

Спираючись на дослідження науковців, монографія, що пропонується, присвячена розгляду питань, пов'язаних із тінізацією інтелектуальної економіки та її детінізацією з урахуванням питань національної безпеки. Розкрито тенденції тінізації економіки України, природу її різновидів, механізм тіньових доходів, негативні наслідки у сфері інтелектуальної власності, тінізацію в умовах цифровізації економіки та цифрової безпеки, причини, які гальмують процес виходу з тіні. Висвітлено детінізацію, як складову стратегії національної безпеки України, фактори, які обумовлюють збільшення масштабів тіньової економіки, недобросовісну конкуренцію, як прояв тінізації, алокацію, як розподіл фінансових ресурсів в тіньовій економіці, процеси детінізації та кроки її прискорення.

Ця монографія особливо актуальна за своєю проблематикою в умовах агресивної війни Російської Федерації проти незалежної України.

1. ТЕОРЕТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ «ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ» ТА ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

1.1. Соціально-економічна сутність тіньової економіки та її системні властивості

Тіньова економіка (англ. Black economy, Ghosteconomy, Shadoweconomy) – є господарською діяльністю, яка розвивається поза державним обліком та контролем, а тому не відображається в офіційній статистиці.

Тіньову економіку можна визначити як фактично не контрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін та споживання товарно-матеріальних цінностей та послуг⁵⁷. Це явище як неконтрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін і споживання товарно-матеріальних цінностей і послуг; приховані від органів державного управління і суспільства соціально-економічні відносини між окремими громадянами, соціальними групами з використанням майна в корисних, особистих або групових інтересах⁵⁸.

Суть поняття «тіньова економіка» спеціалісти визначають по-різному. У кожній країні є така складова економічної діяльності, що не укладається в сформовані й узаконені норми.

Тіньовий сектор економіки в різних країнах називається по-різному:
у Франції – «підземна», «неформальна» економіка;
в Італії – «таємна», «підводна»;
в Англії – «неофіційна», «підпільна», «схована»;
у Німеччині – «стіньова».

---

⁵⁷ Ярмоленко А. Тіньова економіка. Політика і час. 1996. № 5. С. 51.

⁵⁸ Головач В. Аудит: тіньова економіка. Ділова Україна. 1996. № 43. С. 21–28.

За сферою діяльності до тіньової економіки різні автори відносять різні види діяльності. Одні вважають, що тіньова економіка охоплює насамперед кримінальну діяльність; інші думають, що тіньова економіка як особливий сектор утворюється тими, хто ухиляється від сплати податків. У Німеччині до тіньової економіки спочатку зараховували лише фінансові таємні угоди⁵⁹.

Найбільш загально визнаним є визначення, запропоноване Е. Фейгом (США) у 1979 р., згідно яким до тіньової економіки відносяться, вся економічна діяльність, що за тих чи інших причин не враховується офіційною статистикою і не включається при підрахунку до показників національних рахунків. Він виділяє дві основні складові тіньової економіки:

економічна діяльність, що є легальною, не прихованою, але й такою, що не підлягає оподаткуванню і не враховується офіційної статистикою⁶⁰.

До основних чинників та умов, які сприяють тінізації економіки відносять⁶¹:

- 1) соціально-економічну кризу в країні;
- 2) непослідовність економічних та соціальних реформ;
- 3) неврегульованість суспільно-економічних відносин;
- 4) недосконалість фіскальної політики держави;
- 5) відсутність стабільного законодавства, яке регламентує економічну діяльність;
- 6) серйозні прогалини в чинному законодавстві;
- 7) небезпечний рівень корумпованості державних службовців;
- 8) бартеризація взаєморозрахунків між суб'єктами господарювання.

Тіньову економіку не можна⁶²:

по-перше, подолати, оскільки вона має об'єктивний характер, тому необхідно зменшувати її масштаби всіма доступними методами;

---

⁵⁹ Тіньова економіка, структура й природа її виникнення. URL: http://pidruchniki.com/15800119/ekonomika/tinova_ekonomika_struktura_priroda_viniknennya.

⁶⁰ Предборський В. До питання про сутність тіньової економіки. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 12 С. 111–115.

⁶¹ Литвиненко В. Економіка і «тіньовий» сектор. *Закон і бізнес*. 2001. № 22. С. 29.

⁶² Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання [Текст] : аналіт. огляд / [упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.

по-друге, детінізація підприємницької діяльності не є підставою для лінійного збільшення коштів у бюджетах будь-якого рівня.

Тіньова економіка як складне соціально-економічне явище має системні властивості. Системний підхід надає можливість розглядати тіньову економіку як емерджентність ринкового господарства.

У сучасних умовах тіньова економіка набуває таких системних властивостей:

- *структурність* – наявність стійких зв'язків і відносин усередині тіньової економіки, що забезпечують її цілісність;
- *притаманність* усім економічним системам;
- *невизначеність* її обсягів і масштабів унаслідок неможливості відмежування від офіційної економіки;
- *мережевість* тіньових структур, що сприяє поширенню її у просторі й часі;
- *спільна мотивація* тіньової і легальної економіки – отримати прибутки (здебільшого аморальним і злочинним шляхом – ознака тіньової економіки);
- *подвійний характер* тіньової економіки, що полягає в конструктивних і деструктивних її засадах.

На підставі синергетичного методу можна обґрунтувати її *самовідтворення та самоорганізацію*. Завдяки методам аналізу й синтезу доходимо висновку щодо необхідності регламентації та можливості практичного обмеження тіньової економіки.

На думку В. Поповича, *тіньова економіка – це такий стан розвитку кризових, криміногенних процесів в економіці, коли доходи злочинного походження стали засобом скоєння нових, нерідко більш небезпечних злочинів, а отримані за рахунок їх скоєння доходи перестали носити споживчий характер, а трансформувались у базу відтворення незаконних*

*капіталів і криміногенного потенціалу в усіх сферах цивільно-правових, організаційно-регулятивних і суспільно-економічних відносин*⁶³.

Накопичення великих розмірів таких капіталів, їх кількісний масив зумовили зміну їх якісних ознак і форм використання. Залучений до економічного (як легального, псевдолегального, так і нелегального або суто кримінального) обороту великий масив капіталів злочинного походження детермінує стрімке зростання темпів і обсягів їх відтворення, а це, в свою чергу, передбачає безготівкові схеми трансферту (переміщення) і використання таких капіталів. Причому, проникаючи за рахунок цих капіталів в легальні схеми економічного обороту, злочинні угруповання через підкуп, шантаж, лобіювання своїх корисливих інтересів насичують різні сфери суспільно-економічних відносин потужним криміногенним потенціалом, суттєво впливають на правову й економічну політику державних і міждержавних органів. Отримавши доступ до легальних фінансових інститутів і заволодівши їхніми технологіями, злочинність, особливо у сфері фінансово-господарської як національної, так і міжнаціональної діяльності, набуває організованих форм.

Відтворювальні оборотні капітали, отримані за рахунок кримінального промислу, досягають рівнів легальних форм підприємницького обороту капіталів. Потенціал тіньового економічного обороту капіталів набуває відтворювального характеру – стрімко зростає за рахунок зменшення обсягів легальних форм економічного обороту капіталів. Тіньові капітали продукують заміну легальних форм суспільно-економічних відносин на тіньові. Так виникає і прогресує сам феномен «тіньова економіка».

Легальний сектор економіки наповнюється різними формами кримінального промислу, псевдоугодами, обладнаннями, псевдорозрахунковими операціями, пов'язаними з упровадженням у безготівковий платіжний обіг фіктивних грошових коштів (оборудки з

---

⁶³ Попович В.М. Теорія детінізації економіки. Ірпінь, 2001. С. 175.

використанням різних псевдорозрахункових комбінацій за допомогою кредитових і дебітових авізо, векселями тощо) та капіталів злочинного походження, їх відмиванням, ухиленням від оподаткування тощо.⁶⁴

Тіньова економіка – це системне явище господарювання асоціальної природи з різного роду інтенсивності соціальної небезпеки, вона є формою кризи державного управління економікою і виявляється у розвитку його дисфункціональності. Варто зазначити, що всі ланки тіньової економіки є не просто окремими зонами кризового управління, а утворюють саме асоціальну систему тіньової економіки з органічно пов'язаними внутрішніми механізмами.

Тіньова економіка являє собою базис складно організованої системи, до якої, зокрема, слід віднести й усю тіньову інфраструктуру, що забезпечує її функціонування, – законодавчу, судову, політичну, ідеологічну, культурну, етичну, систему цінностей та поведінкових норм тощо.

Поділ економічного простору на офіційний та тіньовий не є абсолютним, він є відносним і визначає спрямування розвитку певного сегмента цього простору по відношенню до спрямування розвитку системи державного управління. Поділ цього простору на соціально-позитивний (офіційний) та соціально-негативний (тіньовий) відбувається на підставі вимірювання соціальної якості його управління з боку органів державного управління. Тобто визначальним структурно-функціональним елементом економічної системи, спрямування якого визначає соціальну якість елемента економіки, є управління.

Без визначення цього елемента по відношенню до еквівалентної форми рівняння, а саме спрямування його діяльності по відношенню до державного управління, неможливо визначити якість відносної форми, здійснити її поділ на тіньову та офіційну.

Наголосимо, що головним видом шкоди, заподіяної інтересам держави

---

⁶⁴ Попович В.М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології. К.: Правові джерела, 1998. С. 6–7.

з боку тіньової економіки, є шкода, яка є результатом втрати функцій управління, зниження керованості економіки, збільшення обсягу ентропійних процесів. Це найбільш відчутний вид шкоди економічному організму, який може бути завданий соціальною девіацією.

До поданих в агрегованому вигляді сфер тіньової економіки слід віднести такі⁶⁵:

- сферу так званої неформальної економіки – маргінальний вид господарювання, до якого належить сімейна економіка, господарювання на присадибних ділянках, «друга економіка», внутрішньосімейне відтворення праці тощо, який у країнах, що тяжіють до консервації соціально-економічних укладів, функціонує у величезних обсягах і перебуває за межами державного регулювання та контролю;

- сферу офіційно-публічної економіки, за діяльністю якої держава в цілому здійснює ретельний контроль, однак, незважаючи на це, окремі сегменти її більшою чи меншою мірою виходять поза режим управління ними;

- сфера кримінального господарювання – так звані кримінальні промисли – наркобізнес, проституція, торгівля людьми тощо.

Отже, тіньова економіка залишається серйозною перешкодою для сталого розвитку України. Її масштабність, що сягає чверті або навіть третини національного ВВП, вимагає системних і послідовних дій з боку держави, бізнесу та суспільства. Легалізація економічної діяльності має стати не лише вимогою закону, а й свідомим вибором кожного громадянина. Лише тоді можливо забезпечити стабільне зростання, справедливий розподіл ресурсів і створення умов для розвитку сучасної, конкурентоспроможної та прозорої української економіки⁶⁶.

---

⁶⁵ Предборський В. А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів Розділ II. Тіньова економіка як одна з найбільш небезпечних загроз економічній безпеці держави. С.105

⁶⁶ Zerkalo Nedeli (ZN.UA). What Is the Size of the Shadow Economy of Ukraine and Its Influence on Our Development [Електронний ресурс]. 2023. URL: [https://zn.ua/eng/what-is-the-\[size-of-the-shadow-economy-of-ukraine-and-its-influence-on-our-development.html](https://zn.ua/eng/what-is-the-[size-of-the-shadow-economy-of-ukraine-and-its-influence-on-our-development.html)

На сьогодні не існує єдиної концепції визначення «тіньової економіки», її структурних елементів так як феномен тінізації проявляє себе різнопланово та різнобарвною.

1.2. Теоретико-економічні засади тіньової економіки

З теоретичної точки зору, як суспільне явище «тіньова економіка» (поняття «тіньова», «тінізація», як ознака економіки, приймаємо далі як «*тіньова економіка*»), притаманна всім соціально-економічним системам, є неодмінним їх атрибутом⁶⁷. Це уклад економічних відносин, що охоплює невраховані, нерегламентовані й незаконні види господарської діяльності.

Генез тіньових економічних відносин свідчить про те, що становлення тіньової економіки відбувалось відповідно до еволюції суспільства, а саме поява перших грошей призвела до виникнення фальшивомонетників, справляння державою податків породило природне бажання не ділитись з державною заробленим доходом; оголошення монополій на виробництво певних видів товарів чи надання послуг спричинило появу контрабандистів; зростання бюрократичного апарату породило корупцію в органах влади⁶⁸.

Тіньова економіка в *онтологічному аспекті* – явище далеко не нове. Вона виникає разом з виникненням перших держав, її історична доля нерозривно пов'язана з існуванням державної форми організації суспільного життя⁶⁹. Проте наукові дослідження феномену тіньової економіки пов'язані з найновітнішою історією людства.

Уперше науковці звернули увагу на проблему тіньової економіки ще в 30-х рр. ХХ ст., у час, коли в економіці США панувала італійська мафія. Однією з перших праць, пов'язаних із вивченням проблем поширення

---

⁶⁷ Матвійчук К. А. Недосконалість податкової системи як фактор тінізації економіки України. URL: [http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/4251/1/ekon_pidpnyem_29_12_\(258-265\).pdf](http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/4251/1/ekon_pidpnyem_29_12_(258-265).pdf).

⁶⁸ Хом'як К. А. Генеза тіньових економічних відносин. Тернопільський національний економічний університет. 2015. С. 442–448. URL: [ena.lp.edu.ua > bitstream > ntb](http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb).

⁶⁹ Турчинов А. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження: Економічна енциклопедія. К.: «Артек», 2002. С. 8

тіньової економіки, у науковій літературі відзначається стаття американського економіста П. Гутмана «Підпільна економіка», надрукована в 1977 р.⁷⁰, де здійснено аналіз тіньових процесів і зроблено висновок, що неврахованою економічною діяльністю більше нехтувати не можна; де він заявив про існування тіньової економіки в США та оцінив її масштаб у 10 % ВВП. Ще одним вченим того періоду був Е. Фейг⁷¹, який звернув увагу на те, що велика частка створюваного продукту в розвинених країнах не включається до ВВП. Е. Фейг оцінив масштаби тіньової економіки узазначав 1979 р. на рівні 1/3 ВВП⁷². В дослідженні Е. Фейга, В Предборський зазначав, що він виділяв дві основні складові тіньової економіки⁷³:

- економічна діяльність, що є легальною, не прихованою, але й такою, що не підлягає оподаткуванню і не враховується офіційною статистикою;

- протизаконна, свідомо приховувана економічна діяльність.

До *першої складової*, як правило, відносять виробничу діяльність у домашніх господарствах, надання послуг на епізодичній основі, невеликі підробітки (ремонт будівель власними силами, догляд за дітьми, доход, що отримується з присадибних ділянок, і т. ін.). Така діяльність не враховується державною статистикою і не входить при розрахунках до валового національного продукту (і його похідних). Цей сектор тіньової економіки в багатьох наукових роботах отримав назву *«неформальна економіка»*.

Друга складова у згаданій праці називається *«підпільною економікою»* і включає заборонену в державі економічну діяльність, кримінальні діяння, а також всі інші види діяльності, які повинні враховуватися і контролюватися державою, однак суб'єкти такої діяльності умисно її приховують для ухилення від оподаткування або в інших протиправних цілях. До такої діяльності відносять отримання прихованих доходів, заборонені види

---

⁷⁰ Gutmann P. The Subterranean Economy ft Finanational Analysts Journal. 1977. Vol. 33. С. 135.

⁷¹ Feige Edgard L. (1990). Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economic Approach, World Development, 18. No 7. P. 990.

⁷² Хом'як К. А. Генеза тіньових економічних відносин. Тернопільський національний економічний університет. 2015. С. 442–448. URL: ena.lp.edu.ua > bitstream > ntb.

⁷³ Предборський В. До питання про сутність тіньової економіки. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 12 С. 111–115.

економічної діяльності, нелегальне виробництво товарів чи надання послуг, шахрайство, відмивання доходів злочинного походження, наркобізнес, проституцію, торгівлю людьми тощо.

Подібну структуру тіньової діяльності, зазначав В. Предборський, подає американський економіст Д. Блейдс, на думку якого, до тіньової економіки належать:

- 1) виробництво цілком легальної продукції, що приховується від влади у зв'язку з небажанням сплачувати податки;
- 2) виробництво заборонених товарів і надання послуг;
- 3) приховувані доходи в натуральній формі.

На думку Д. Блейдса, саме несплата податків від незабороненої економічної діяльності робить найбільший внесок в обсяг тіньової діяльності. Ним запропоновано враховувати обсяги незаконної діяльності у системі національних рахунків.

Тіньова економіка на заході розглядається як складова економічної злочинності, її класифікують як «білокомірцеву», що включає в себе⁷⁴:

- порушення у сфері бізнесу;
- порушення у сфері політики;
- порушення при виконанні службових обов'язків.

Усі види «білокомірцевої» злочинності є складовими частинами сучасної організованої економічної злочинності.

Американський соціолог Є. Сатерленд вперше запропонував тлумачення терміна «білокомірцева злочинність» (визначення було дане на засіданні Американського соціологічного товариства): «це злочини, які здійснені в промислових корпораціях, торговельних фірмах, політиці посадовими особами при виконанні їхніх службових обов'язків». І далі, американські криміналістичні школи, які досліджували питання економічної злочинності вважали, що характерною рисою економічної злочинності є

---

⁷⁴ Засанська О. В. Теоретические основы борьбы с теневой экономикой. 2009. URL:<http://www.stattionline.org.ua/ekonom/34/2635-teoretichni-osnovi-borotbi-z-tinovoyuekonomikoyu.html>.

суттєва моральна шкода, яка завдається суспільству. За їхнім твердженням, «білокомірцеві злочини – це злочини, вчинені законодавцем, на відміну від більшості злочинів, передбачених кримінальним кодексом»⁷⁵.

На Заході у 70-х роках ХХ ст. дослідження тіньової економіки, здійснювалося у межах нормативної економіки. У 70–80-х роках ХХ ст. в Австрії, Голландії, Португалії, Франції, Швеції та інших західних державах у зв'язку із загрозою глобальної тінзації економіки утворилися робочі групи з дослідження феномена тіньової економіки.

Залежно від системи поглядів є два підходи до класифікації тіньової економіки: *ліквідаторський і конструктивістський*⁷⁶.

Ліквідаторський (репресивний) підхід як науковий напрям дослідження тіньової економіки формувався під впливом панівної ідеологічної доктрини, яка не знаходила місця у системній девіації при соціалізмі. У подальшому цей напрям доктринально еволюціонував, але принципово цей підхід у сучасному суспільстві не змінився. Сутність його проявляється в тому, що до тіньової економіки відносять лише кримінальні прояви, підкреслюється принципова неможливість будь-яких стосунків з її суб'єктами, необхідність застосування більш широкої і дієвої системи інструментарію кримінально-правового обмеження.

Сутність *конструктивістського (радикально-ліберального) підходу* до вивчення тіньової економіки та розробки відповідної політики щодо її місця в системі реформування соціально-економічних відносин принципово відрізняється від попереднього. Стрижневим елементом доктрини, на який спиралась (і спираються) прихильники даного підходу, є критика адміністративно-командної системи, необхідність її тотального знищення і можливість використання як знаряддя руйнації тіньової економіки⁷⁷. В межах

---

⁷⁵ Sutherland E. H., Cressey D. R. Principles of Criminology. New York 1966.

⁷⁶ Рутгайзер В. Тіньова економіка в СРСР: Огляд літератури та досліджень. Вільна думка. 1991. № 17. С. 119–125.

⁷⁷ Нікіфоров Л., Кузнецова Т., Фельзенбаум В. Тіньова економіка: основи виникнення, еволюції та ослаблення. *Питання економіки*. 1991. № 1. С. 100–111.

даного підходу у деяких представників цього напрямку, у зв'язку з установкою в економічній політиці, були надвисокі темпи початкового накопичення капіталу.

Узагальнюючи, *тіньову економіку розглядають, як:*

- ринкове виробництво товарів та послуг як заборонених, так і не заборонених законодавством, яке не враховується офіційною статистикою національного продукту і не пов'язане з будь-якими зобов'язаннями зі сплати податків державі ⁷⁸;

- як економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а також діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства ⁷⁹;

- як економічна діяльність, пов'язана з незаконним привласненням особою або групою осіб частини створеної вартості або частки майна через різного роду викривлення об'єктивної інформації про рух грошових коштів та матеріальних цінностей, спотворення даних первинного обліку для заплутування джерел походження доходів, а також через реалізацію методом лобіювання відповідних законодавчих норм і нормативів, схем корисливого перетікання капіталів, здійснення яких не підпадає під кримінальну відповідальність, але зумовлює матеріальні втрати державних або підприємницьких структур та окремих громадян ⁸⁰;

- як фактично не контрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін та споживання товарно-матеріальних цінностей та послуг ⁸¹;

- як явище яке неконтрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін і споживання товарно-матеріальних цінностей і послуг;

- як приховані від органів державного управління і суспільства соціально-економічні відносини між окремими громадянами, соціальними

---

⁷⁸ Нікітін С., Степанова М., Глазова Е. Тіньова економіка і оподаткування. Світова економіка та міжнарод. відносини. 2005. № 2. С. 24–30

⁷⁹ Турчинов О.В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження. К.: АртЕК. 1995. С. 32.

⁸⁰ Нагребельний В. П. Тіньова економіка / В. П. Нагребельний, В. М. Попович // Юрид. енцикл.: у 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К., 1998. Т. 6. С. 74–76.

⁸¹ Ярмоленко А. Тіньова економіка. *Політика і час*. 1996. № 5. С. 51.

групами з використанням майна в корисних особистих або групових інтересах⁸².

1.3. Сучасні погляди на тіньову економіку з економіко-правової точки зору

З економіко-правової точки зору тіньова економіка охоплює не тільки корисливі економічні злочини, але й незлочинні корисливі економічні правопорушення і правомірну, але невраховану або невідконтрольну державі економічну діяльність⁸³.

В ООН фахівці, що займаються національними рахунками, тіньову економіку поділяють на три види діяльності⁸⁴:

- приховану (або тіньову);
- неформальну (або неофіційну);
- нелегальну.

Прихована діяльність характеризує дозволену законом працю, що офіційно не оголошується або її результати занижуються з метою відсторонення від сплати податків.

Неформальна діяльність діє на законній підставі й націлена на виробництво товарів і послуг для задоволення власних потреб домашніх господарств (наприклад, власними силами індивідуальне будівництво).

Нелегальна діяльність – це діяльність, що здійснюється найманими робітниками без юридичного оформлення договору.

У структурі тіньової економіки найчастіше виділяють 4 сегменти⁸⁵:

---

⁸² Головач В. Аудит: тіньова економіка. Ділова Україна. 1996. № 43. С. 21–28.

⁸³ Зверькова Н. Деякі питання визначення понять «тіньова економіка», «детінізація економіки» та «протидія тіньовій економіці». *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 1. С. 92–96.

⁸⁴ Бородюк В., Приходько Т., Турчинов О. Оцінка стану тіньової економіки України та методи розрахунків її обсягів. К., 1997. 138 с.

⁸⁵ Предборський В. Транснаціональна тіньова економіка як активний тінізатор національного економічного простору. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 6. С. 159–163.

- *легальний «світлий» (legal economy)*, який користується недосконалістю чинного законодавства;
- *напівлегальний «темний» (dark economy)*, в якому суб'єкти узаконеної діяльності ухиляються від сплати податків;
- *неофіційний «сірий» (grey economy)*, до якого входять незареєстровані форми підприємництва;
- *підпільний «чорний» (black economy)*, пов'язаний з прямими порушеннями чинного законодавства.

Звичайно, тіньова економіка з різними назвами (*«вторинна», «паралельна», «неформальна», «криміногенна»* та ін.) є загально-світовим, глобальним явищем, певною мірою характерним для всіх країн.

Терміни *«неформальна»* або *«неорганізована», «нерегламентована»* економіка застосовуються для характеристики економічних процесів та відносин, що відбуваються при досить слабкому втручанні у них офіційних економічних структур держави, або взагалі поза межами будь-якого державного обліку і контролю. Оскільки така розкиданість понять не досить зручна, то багато дослідників використовують більш однозначний підхід, побудований на правовому критерії, згідно з яким економіка ділиться на дві частини:

- на легальну (тобто *«білу», «світлу»*);
- *«тіньову»* (приховану), яка в свою чергу включає:
  - напівлегальну (*«сіру»*),
  - нелегальну,
  - кримінальну або *«чорну»* економіку.

Тобто за таким підходом вони суттєво звужують зону тіньової економіки, що визначається проявами протизаконності суб'єктів виробничих відносин у виробничій та комерційній діяльності.

При визначенні змісту поняття *«тіньова економіка»* слід враховувати, що воно може мати як *широке, так і вузьке розуміння.*

У широкому» розумінні до складу тіньової економіки можуть бути віднесені всі види «неврахованої», «нерегламентованої», «прихованої» та «законспірованої» економічної діяльності незалежно від того, чи є вони протиправними, чи ні.

У «вузькому» розумінні поняття «тіньова економіка» обмежується виключно тими видами економічної діяльності та відповідними відносинами, які за своїм змістом є або протиправними, або суспільно небезпечними.

Основними сегментами тіньової економіки і механізмами одержання тіньових прибутків є⁸⁶:

- *корупція;*
- *приховування реальних прибутків громадян, а також прибутків підприємств від оподаткування (ухилення від сплати податків);*
- *нелегальний експорт капіталів;*
- *незаконна приватизація державної власності;*
- *одержання тіньових прибутків шляхом схованого вилучення з обороту різниці між офіційними і реальними цінами на товари і послуги;*
- *дрібні розкрадання на державних, акціонерних і колективних підприємствах;*
- *нелегальні валютні і зовнішньоекономічні операції (контрабанда);*
- *випуск і реалізація неврахованої продукції і надання неврахованих послуг;*
- *кримінальні злочини (рекет, наркобізнес, проституція, роз-*
- *крадання);*
- *фінансове шахрайство*

За методологічною ознакою розрізняють економічний, соціологічний, кібернетичний і правовий підходи до дослідження тіньової економіки. Розвивається також міждисциплінарний комплексний підхід.

---

⁸⁶ Горобінська І.В., Шептунова О.І. Тіньова економіка як результат ухилення від сплати податків. Збірник наукових праць НТУ. 2009.

Соціологічні концепції тіньової економіки розглядають цю сферу з огляду на взаємодію соціальних груп, що відрізняються позицією у системі тіньових інститутів, мотивами економічної поведінки суб'єктів у певних ситуаціях.

У межах *кібернетичної концепції* тіньова економіка розглядається як самодостатня система. Її прихильники розробляють економіко-математичні моделі прогнозування та управління тіньовою економікою, закономірностей її розвитку і взаємодії з офіційним сектором.

Особливістю *економічного підходу* є визначення впливу тіньової економіки на ефективність економічної політики, розподіл та використання ресурсів, розробка надійних методів оцінки її обсягів. У рамках економічної концепції досліджують тіньову економіку на глобальному, макро- і мікрорівнях, а також в інституційному аспекті.

На *рівні глобальної економіки* розглядаються міжнародні тіньові відносини (*наркобізнес, «відмивання» грошей, отриманих злочинним шляхом тощо*).

На *макрорівні* аналізується тіньова економічна діяльність з урахуванням її впливу на структуру економіки, виробництво, розподіл, перерозподіл і споживання валового внутрішнього продукту, зайнятість, інфляцію, економічне зростання та інші макроекономічні процеси.

На *мікрорівні* увага концентрується на вивченні економічної поведінки і прийнятті рішень суб'єктами тіньової економіки, аналізуються окремі складники нелегального ринку.

На *інституційному рівні* аналіз сконцентровується на соціально-економічних інститутах, тобто досліджується система формальних і неформальних правил поведінки, механізм функціонування та закономірності їхнього розвитку. Складність і важливість проблем тіньової

економіки стимулюють розвиток міждисциплінарного підходу до її дослідження⁸⁷.

Досліджувати поняття «тіньової економіки» варто на основі міждисциплінарного підходу, який як напрям міждисциплінарного дослідження багато у чому визначається обранням основного критерію зарахування економічних відносин до цієї сфери. З огляду на це, розрізняють такі підходи щодо віднесення тих чи інших видів діяльності до розряду тіньових:

- *обліково-статистичний* (основним критерієм виокремлення тіньових економічних відносин є їх неврахованість та відсутність фіксації офіційною статистикою);
- *формально-правовий* (ключовим критерієм тіньових економічних явищ є відношення до нормативної системи регулювання);
- *кримінологічний* (як ключовий використовують критерій суспільної шкідливості (небезпеки) економічної діяльності);
- *комплексний підходи*.

Розглянемо зазначені підходи детальніше.

За *обліково-статистичного підходу* основним критерієм виокремлення тіньових економічних відносин є їх неврахованість та відсутність фіксації офіційною статистикою. Найбільш послідовним і використовуваним є *обліково-статистичний підхід* на основі методології системи національних рахунків (СНР, The System of National Accounts) ООН.

Поняття «тіньової економіки» визначається, виходячи з основної мети СНР – максимально точного обліку всіх видів економічної діяльності, що забезпечують реальний внесок у виробництво валового внутрішнього продукту (ВВП). Відповідно до методології СНР усі вияви тіньової економіки поділяються на дві групи:

---

⁸⁷ Варналій З. Шляхи детінізації економіки України та її особливості. *Банківська справа*. 2007. № 2. С. 56–66.

1) *продуктивні види* діяльності, результати яких враховуються при визначенні ВВП;

2) *злочини* проти особи та її власності, що не враховані у ВВП та фіксуються на спеціальному рахунку для зменшення статистичних похибок.

До складу продуктивної частини тіньової економіки, що включається у ВВП, входять такі елементи:

1) показники законної діяльності, приховуваної або применшеної виробниками, з метою ухилення від сплати податків;

2) показники неформальної (неофіційної легальної) діяльності, у тому числі – діяльність некорпоративних, часто – сімейних підприємств, що здійснюють діяльність для задоволення власних потреб; діяльність некорпоративних підприємств з неформальною зайнятістю (тимчасові бригади будівельників і т.п.);

3) показники неофіційної нелегальної діяльності, у тому числі – приховані легальні види діяльності (без одержання відповідної ліцензії, спеціальних дозволів тощо);

4) нелегальна діяльність, що передбачає заборонене законом виробництво і поширення товарів і послуг, на які існує попит (виробництво і поширення наркотиків, проституція, контрабанда).

Перевагою цього підходу є можливість кількісної оцінки прихованої частки продуктивної економічної діяльності на основі загальноприйнятої методології СНР, використання результатів розрахунків за формування економічної політики і міжнародних порівнянь.

До недоліків можна віднести те, що у межах цього підходу не вдається оцінити масштаби, структуру і вплив іллегальної діяльності, не пов'язаної з виробництвом реального ВВП.

Складовими тіньової економіки, з одного боку, є всі види суто кримінальних та економічних злочинів, що надто розширює межі тіньової економіки, а з іншого – СНР, пов'язана лише з аналізом виробництва та споживання ВВП, що часто супроводжується прагненням зменшити

статистичні похибки у процесі розрахунків. Існує також категорія економічних правопорушень і злочинів, для яких у межах даної методології неможливо здійснити кількісну оцінку з огляду на їх специфічний вплив на економічну систему.

Наприклад, за умови перерозподілу ресурсів, що безпосередньо не впливає на зміну загального обсягу ВВП, або за неможливості визначити економічну вигоду держави чи окремих суб'єктів у результаті недобросовісної конкуренції, монополізації ринку, зростання інвестиційних ризиків. Крім того, не можна визначити збитки, що виникли внаслідок «інформаційної асиметрії», перенесення збитків від злочинів на споживача шляхом підвищення рівня цін, негативних зовнішніх ефектів, наприклад, у зв'язку з поширенням наркотиків. Значною проблемою є недосконалість інформаційної бази статистичних розрахунків. Загалом, обліково-статистичний підхід може бути ефективно використаний для виявлення продуктивних секторів тіньової економіки та оцінки їх масштабів, для формування економічної та правової політики. Отже, він потребує доповнення іншими підходами, більшою мірою спроможними відтворити перерозподільчий характер протиправної й суспільно шкідливої економічної діяльності.

У пошуку єдиної ознаки розмежування тіньової і звичайної економіки зупиняються на критерії *«не облікованого створення цінностей»*, відповідно до якого тіньовою є будь-яка економічна активність, що сприяє створенню економічних цінностей країни, але не враховується в її ВВП.

Подібне трактування не відтворює «моральності» тих чи інших видів економічної діяльності з огляду на їхню законність. Хоча й не відкидає можливості дотримання формальних вимог законодавчих актів в умовах поширення корупції у сфері законотворчості.

Подібні трактування певною мірою кореспондують з поняттям *позалегальної економіки*, під якою розуміється сфера, в якій економічна діяльність здійснюється поза законом, тобто обуродки, здійснюються без

дотримання законодавчих норм, правових і формальних правил господарської діяльності.

До елементів *позалегальної або тіньової економіки* відносять:

- *неофіційну економіку* – легальну економічну діяльність, в межах якої має місце нефіксоване з метою мінімізації витрат виробництво товарів і послуг;

- *фіктивну економіку* – економіку приписок, спекулятивних оборудок, хабарництва, шахрайства, пов'язаних з отриманням і передачею грошей;

- *кримінальну економіку* – діяльність, пов'язану з прямим порушенням закону.

Погоджуючись, що головною причиною позалегальної економіки є високі транзакційні видатки, пов'язані з діями у межах закону, все ж таки віднесення до іллегального сектору «фіктивної економіки» видається спірним – тут маємо справу з прямим порушенням закону, не обумовленим транзакційними видатками.

Більш аргументованим видається типологізація іллегального сектору «фіктивної економіки», наведена професором З. Варналієм⁸⁸:

- *легальне* (нерегламентоване державою) виробництво товарів і надання послуг («*неформальна економіка*»);

- порушення у межах дозволеної економічної діяльності («*підпільна економіка*»);

- заборонені види діяльності: рекет, корупція тощо («*незалежна економіка*»)

Широкого розповсюдження набув *формально-правовий метод* дослідження тіньової економіки, відповідно до якого ключовим критерієм тіньових економічних явищ є відношення до нормативної системи регулювання. Очевидними критеріями є ухилення від офіційної державної реєстрації, державного контролю, протиправний характер діяльності.

---

⁸⁸ Варналій З. С. Тінізація малого підприємництва (економічні та правові аспекти). К. Інститут приватного права і підприємництва АПРН України. 1998. 56 с. С. 11.

1.4. Суть національної безпеки та її структури

Науковці тінізацію економіки розглядають як *загрозу національній безпеці*⁸⁹, що зумовлює структурні деформації і диспропорції суспільно-економічного розвитку, гальмує процеси державо-творення в країні, не сприяє курсу демократизації суспільства та європейської інтеграції України.

Поняття *«національна безпека»* відображає провідну роль нації – політичної, державно-громадської спільноти – як носія інтересів розвитку суспільства, вказує на те, що національна державність залишається основною формою політичної організації суспільства, а національна держава продовжує відігравати роль важливого суб'єкта міжнародних відносин.

У ХХ ст. поняття «національна безпека» було вперше введене до політичного лексикону в посланні Президента Т. Рузвельта Конгресу США 1904 р., де він обґрунтовував приєднання зони Панамського каналу інтересами національної безпеки.

Основні ідеї сучасного розуміння національної безпеки було викладено у «Законі про національну безпеку», прийнятому у США 1947 р. Для забезпечення національної безпеки США передбачалося вирішення трьох головних завдань: зміцнення координації між зовнішньою, внутрішньою і військовою політикою; підвищення потенціалу і можливостей розвідки; раціоналізація «оборонного співробітництва» зі збройними силами.

Національну безпеку надалі розглядали переважно у військово-політичному аспекті як проблему оборони держави⁹⁰.

---

⁸⁹ Савич О. В., Савич І. В. Основні чинники та шляхи протидії тінізації економіки України. *Ефективна економіка*. № 2. 2015. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3827>.

⁹⁰ Національна безпека України. Поняття та структура національної безпеки України. URL: https://pidruchniki.com/10310208/politologiya/natsionalna_bezpeka_ukrayini.

Національна безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, людства в цілому від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Національна безпека це комплексне поняття та система до якої входять економічна, військова, екологічна, політична, інформаційна та інші види безпеки як підсистеми ⁹¹.

У державах сучасного світу національна безпека стала невід'ємним атрибутом, своєрідним категоричним імперативом їх зовнішньої, внутрішньої та військової політики. Незважаючи на це, поняття національної безпеки залишається терміном із багатьма значеннями.

В американській політичній науці національну безпеку визначають як довготривалу підтримку цінностей або системи, і відсутність загрози стосовно них, або як політику, що забезпечує соціальну автономію груп, рівень політичного статусу, певний мінімум очікуваного економічного добробуту, а не лише фізичне виживання індивідів усередині національних кордонів.

На розуміння поняття національної безпеки впливають історичний і політичний досвід держав, характер політичних режимів, особливості міжнародної ситуації в конкретний історичний період, цілі зовнішньої та військової політики тощо.

Найвагомішу роль у гарантуванні національної безпеки країни та її інтеграції до міжнародної системи безпеки відіграло прийняття Конституції України⁹². В ній багато уваги приділено національній безпеці та її складовим – економічній, інформаційній, екологічній безпеці держави.

Згідно з Конституцією України, засновано новий державний орган – Раду національної безпеки та оборони України (РНБУ), яка заступила

---

⁹¹ Економічна безпека як одна з складових національної безпеки держави. URL: <http://ukr.vipreshebnik.ru/econom-bezpeka/4466-ekonomichna-bezpeka-yak-odna-z-skladovikh-natsionalnoji-bezpekiderzhavi.html>.

⁹² Конституція України (*Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.*) Редакція від 01.01.2020.– URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

створену в 1992 р. Раду національної безпеки при Президентові України. У її компетенції – розвиток та уточнення концепції національної безпеки України, координація, аналіз діяльності силових структур, інших центральних відомств, співпраця з Міністерством закордонних справ України у формуванні й реалізації зовнішньої політики. РНБУ покликана здійснювати моніторинг внутрішніх загроз національній безпеці, ініціювати відповідні корективи в реалізацію внутрішньої політики, зокрема на основі взаємодії з Верховною Радою України.

Особливо слід наголосити на наведеному у Концепції визначенні національної безпеки України як станіві *«захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз»* та необхідній умові *«збереження та примноженн духовних і матеріальних цінностей»*. Іншими словами, національну безпеку України, починаючи з 1997 р., пропонувалося розуміти як стан захищеності інтересів⁹³.

Етапною нормативно-правовою віхою у сфері національної безпеки та оборони України слід визнати Закон України «Про основи національної безпеки України»⁹⁴, який хоча і втратив чинність у 2018 р., але розширив новаціями правове та управлінське поле національної безпеки.

Нормативно-правовими інноваціями цього закону стали ⁹⁵:

- розширення кола суб'єктів забезпечення національної безпеки;
- визначення пріоритетів національних інтересів України;
- визначення загроз національним інтересам і національній безпеці України у наступних сферах – зовнішньополітичній, державної безпеки, воєнній та сфері безпеки державного кордону, внутрішньополітичній,

---

⁹³ Смолянюк Володимир. Національна безпека незалежної України: осягнення сутності. *Політичні дослідження*. No1. 2021. С. 163 – 186. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/smolianiuk_natsionalna.pdf

⁹⁴ Про основи національної безпеки України. Закон України від 19.06.2003 р. Втратив чинність на підставі Закону № 2469-VIII від 21.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>

⁹⁵ Смолянюк Володимир. Національна безпека незалежної України: осягнення сутності. *Політичні дослідження*. No1' 2021.- С.163 – 186.– URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/smolianiuk_natsionalna.pdf

економічній, соціальній та гуманітарній, науково-технологічній, цивільного захисту, екологічній, інформаційній;

– визначення основних напрямів державної політики національної безпеки України у названих вище сферах;

– визначення повноважень та основних функцій суб'єктів гарантування національної безпеки – Президента України, Верховної Ради України, Ради національної безпеки і оборони України, Кабінету Міністрів України, Національного банку України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, Воєнної організації держави, органів і підрозділів цивільного захисту, правоохоронних органів, судів загальної юрисдикції, прокуратури України, громадян України;

– визначення суб'єктів контролю за здійсненням заходів щодо забезпечення національної безпеки.

Суть національної економічної безпеки полягає у здатності держави створити необхідні матеріальні передумови для всебічного розвитку суспільства, виступати самостійним суб'єктом господарських зв'язків.

Національна економічна безпека або економічна безпека передбачає захист економічного життя від незаконних і підливних фінансово-економічних дій організацій, установ та інших держав. Вона пов'язана з захистом економічних прав і свобод, майна громадян, громадських організацій та держави з забезпеченням економічної рівноправності, свободи торгівлі, економічної діяльності в межах чинного законодавства. Найважливішим чинником економічної безпеки є відповідність системи економічних та виробничих відносин не лише потребам виробництва, а й економічного розвитку країни⁹⁶.

---

⁹⁶ Економічна безпека як одна з складових національної безпеки держави. URL: <http://ukr.vipreshbnik.ua/econom-bezpeka/4466-ekonomichna-bezpeka-yak-odna-z-skladovikh-natsionalnoji-bezpekiderzhavi.html>.

Перше визначення національної безпеки в категоріях національних інтересів належить у 1943 р. американському журналісту і соціологу У. Ліппману. «Держава перебуває в стані безпеки, – писав соціолог, – коли їй доводиться приносити в жертву свої законні інтереси з метою уникати війни і коли вона в стані при необхідності захистити ці інтереси шляхом війни»⁹⁷.

Засновник концепції «політичного реалізму» Г. Моргентау стверджував, що «відправною точкою політики будь-якої держави має бути концепція національних інтересів, визначена в термінах сили». Класик політичного реалізму Г. Моргентау запропонував розглядати проблему безпеки крізь призму національних інтересів, що дозволило поєднати національну безпеку з великою політикою. Якщо на ранніх етапах досліджень західних політологів проблема національної безпеки уявлялася в основному як проблема забезпечення військової безпеки, то висновки американського дослідника дозволили включити в її зміст усі життєво важливі інтереси країни й засновану на них політику держави⁹⁸. Отже, зазначає В. Мандрагеля, зусиллями насамперед західних політиків і політологів у поняття «національна безпека» став вкладатися більш широкий зміст, суть якого зводиться до здатності держави захистити національні цінності й інтереси в конкретних зовнішніх і внутрішніх умовах. Причому інтереси національної безпеки країни впливають із значно більшого, ніж раніше, спектра цінностей, які включають права людини, свободу, економічне процвітання і служать для визначення конкретних інтересів і пов'язаних з ними географічних проблем, зокрема територіальної цілісності, союзників, безперешкодного доступу до світових ринків, джерел стратегічних ресурсів та ін.⁹⁹.

---

⁹⁷ Lippmann W. *US Foreign Policy: Shield of the Republic* / W. Lippmann. Boston. 1943. 352 p.

⁹⁸ Morgenthau H. *Politics among nations; the struggle for power and peace* / H. Morgenthau. 3d ed. New York: Alfred A. Knopf. 1960. 290 p.

⁹⁹ Смолянук В. Ф. Системні засади національної безпеки України. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. № 2 (37). 2018. С. 107–126.

У Білій книзі Франції в галузі оборони і національної безпеки, прийнятої у 2008 р., обґрунтовується, що в перспективі до 2025 р. існує реальна можливість появи балістичних ракет у нових держав, запровадження масштабних кібератак, а також погіршення довкілля та біосфери. Отже, стратегія національної безпеки увібрала п'ять головних функцій, які повинні бути запроваджені силами оборони і безпеки: знання і попередження; запобігання, стримання, захист та інтервенцію. Відзначаються чотири пріоритети у захисті європейців: покращення кооперації у боротьбі з тероризмом й організованою злочинністю; посилення можливостей захисту європейців; координація оборонних відомств проти кібератак; забезпечення поставок енергії та стратегічної сировини¹⁰⁰.

У проєктах покращення системи національної безпеки Німеччини відзначається 8 головних загроз і небезпек: тероризм, енергетична залежність, міжнародна організована злочинність; розповсюдження зброї масового ураження; регіональні конфлікти, держави, що розпадаються, пандемії та інші міжнародні хвороби, що передаються контактним шляхом, наслідки зміни клімату. Особлива увага приділяється попереджальним діям, а також необхідності зміцнення зв'язків з Європейським Союзом і НАТО. Обґрунтована важливість покращання зовнішньої політики, захисту прав людини і напрацювання такої стратегії, яка б інтегрувала економічні, фінансові, наукові, освітянські проблеми, питання охорони довкілля¹⁰¹.

Учені, зазначає В. Мандрагеля, розрізняють три головних категорії зон: війни; невійни; миру та додатково (за термінологією К. Дойча) плюралістичні спільноти безпеки. Деякі фахівці ототожнюють «сильну» державу із багатою, демократичною та автоматично відносять її до зони миру. Однак це науково некоректно, оскільки концепція «сильної» держави припускає певну

---

¹⁰⁰ The French White Paper on defence and national security (на січень 2010 р.): URL: http://www.globalsecurity.org/military/library/report/2008/livreblanc_france_2008.pdf.

¹⁰¹ The French White Paper on defence and national security (на січень 2010 р.) URL: http://www.globalsecurity.org/military/library/report/2008/livreblanc_france_2008.pdf.

динаміку, зміни, а не статичну (демократична/ недемократична) дихотомію¹⁰².

Дещо інші підходи пропонує Дж. Мітзен. Вона вважає хибним, що держави шукають безпеки для себе у фізичних, матеріальних вимірах: захист території і структури управління від усього, що може заподіяти матеріальну шкоду. Спираючися на роботи Д. Хусманса, Б. Максвінея, а також Й. Маннерса, який, у свою чергу, відштовхувався від методологічно-змістовних підходів Е. Гідденса, Дж. Мітзен доводить, що фізична безпека повинна бути не єдиним видом безпеки, яку шукають держави¹⁰³. До цього обов'язково необхідно додавати зміни у нашому мисленні, ставленні та підходах до безпеки в усіх вимірах.

Підсумовуючи, В. Мандрагеля стверджує, що його точка зору збігається з підходами Д. Мітзен¹⁰⁴. Пошук безпеки є не власністю держави, не її суттєвою ознакою, а швидше похідною від її місця у світовому соціальному порядку. Для того щоб роль була конституційована, вона повинна виражатися у поведінці протягом певного часу і ця поведінка має визнаватися іншими державами як свідчення виконання державою своєї ролі. Рольова ідентичність не тільки впливає на інших, вона самоорганізує і розвиває саму державу.

Національна безпека функціонує через систему різноманітних відносин між особою та суспільством, між громадянином і державою, між суспільством і державою, між різними державами.

Національна безпека – це стан внутрішніх і міждержавних відносин, який визначає ефективність системи державних, правових і суспільних гарантій прав та свобод людини та громадянина, базових цінностей та

---

¹⁰² Смолянюк В. Ф. Системні засади національної безпеки України. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. № 2 (37). 2018. С. 107–126.

¹⁰³ Manners I. European [Security] Union: From Existential Threat to Ontological Security'. IIS Working Papers. Copenhagen Peace Research Institut. 2002. 68 p.

¹⁰⁴ Mitzen J. Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma. *European Journal of International Relations*. 2006 Vol. 12(3). P. 341–370.

інтересів суспільства й суверенної держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Що стосується України, то офіційне визначення терміну «національна безпека» викладено в Законі України «Про національну безпеку України», де в пп. 9 п.1 ст. 1 зазначено, що *«національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз»*¹⁰⁵. З позиції державної політики – *«правову основу державної політики у сферах національної безпеки і оборони становлять Конституція України, цей та інші закони України»* (п.1 ст.2 зазначеного Закону України). Законодавець у зазначеному законі в п.1 ст.3 Розділ II чітко визначився, що *«державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина - їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства - його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави - її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища - від надзвичайних ситуацій.*

Основними об'єктами національної безпеки є:

- людина і громадянин – їхні конституційні права та свободи;
- суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси;
- держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність;
- нація та інші національні спільноти, її самобутність та чинники саморозвитку;
- соціальні спільноти, їх функціональні ролі та чинники розвитку;

---

¹⁰⁵ Про національну безпеку України. Закон України № 2469-VIII від 21 червня 2018 року. Редакція від 24.01.2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

- природа, природне середовище – його безпосередній стан.

Суб'єктами національної безпеки є держава, Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, суди загальної юрисдикції, прокуратура України, громадяни, громадські організації та об'єднання. Основним суб'єктом забезпечення національної безпеки є держава.

Суб'єкти національної безпеки є суб'єктами політичної, економічної, соціальної, інтелектуальної та інших видів діяльності, на основі яких виникає стан захищеності інтересів громадянина, суспільства, держави.

Національна безпека України за суспільними сферами функціонування поділяється на такі основні види:

- *політичну,*
- *економічну,*
- *державну,*
- *соціальну,*
- *інформаційну,*
- *науково-технологічну,*
- *екологічну,*
- *гуманітарну,*
- *військову,*
- *інтелектуальну безпеку.*

Вони характеризуються своєрідністю, але перебувають у тісних взаємозв'язку і взаємозалежності. Вказані елементи є однаково важливими для формування комплексної системи безпеки, але, залежно від історичних обставин, різноманітних чинників кожна складова може набувати особливого значення.

Політична безпека – це стан захищеності політичних інтересів особи, соціальних груп, держав від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також система заходів щодо забезпечення цієї захищеності. У багатьох випадках вона

ототожнюється з державною безпекою, проте її зміст значно ширший. Політична безпека, як центральний елемент національної безпеки, означає безпеку всього політичного життя, захищеність прав і свобод громадян, політичних партій, громадсько-політичних об'єднань, рухів, цілісності та незалежності держави від політичної сваволі й екстремізму в середині держави, політичного тиску та агресивних спрямувань на міжнародній арені.

Під *державною безпекою* розуміють захищеність державних інституцій, необхідних для виконання функцій з управління загальносуспільними справами. До них належать державний суверенітет, територіальна цілісність, державний кордон, конституційний лад, державна влада, економічний, науково-технічний і оборонний потенціали.

Економічна безпека – це стан захищеності національної економіки, який забезпечує здійснення економічного суверенітету, економічне зростання в умовах системи міжнародних взаємозв'язків й дає змогу:

- 1) гарантувати економічний розвиток держави на підставі досягнень науково-технічного прогресу;
- 2) зберігати або швидко оновлювати виробництво в умовах припинення зовнішніх доставлень або надзвичайних ситуацій внутрішнього характеру;
- 3) забезпечувати стійке фінансування своєї кредитно-грошової системи та задоволення потреб суспільства за несприятливих внутрішніх і зовнішніх умов.

Можна виділити кілька напрямів економічної безпеки:

- *демографічна,*
- *продовольча,*
- *ресурсна,*
- *питноводна,*
- *енергетична,*
- *цінова,*
- *фінансово-грошова,*

- *кримінальна.*

Соціальна безпека відображає стан захищеності соціальних інтересів особи, соціальних груп та суспільства загалом. Від соціальної безпеки залежать забезпечення нормальних умов життя суспільства, недопущення деградації певних соціальних груп, саме виживання української нації. Вона є таким станом правових норм та інститутів безпеки, що забезпечують захист прав і свобод людини, духовних і матеріальних цінностей суспільства.

Інформаційна безпека суспільства і держави характеризується рівнем захищеності, стійкістю основних сфер життєдіяльності (економіки, сфери управління, військової справи тощо) щодо небезпечних, дестабілізуючих інформаційних впливів. Інформаційна безпека особистості відображає рівень і якість її інформування щодо реального стану справ у всіх сферах життєдіяльності, захищеність її психіки та свідомості від небезпечних інформаційних впливів – маніпулювання, дезінформування тощо. Це такий стан правових норм та відповідних інститутів, що забезпечує постійну наявність достовірної інформації для прийняття обґрунтованих управлінських та політичних рішень і захист інформаційних ресурсів держави.

Екологічна безпека – це стан правових норм і відповідних інститутів, що гарантує захист навколишнього середовища, раціональне використання та відновлення природних ресурсів, зберігання і розвиток довкілля для забезпечення повноцінної життєдіяльності людини.

Найближчими десятиріччями найактуальнішими будуть питання глобальної економічної безпеки:

- 1) потепління клімату внаслідок парникового ефекту;
- 2) руйнування озонового шару;
- 3) забруднення поверхні океанів нафтовою плівкою;
- 4) збільшення кількості кислотних дощів;
- 5) проблема ядерної безпеки та ядерних відходів;
- 6) знищення лісів і порушення балансу кисню тощо.

Науково-технічна безпека – це стан захищеності наукового потенціалу держави, наявних у країні конкурентоспроможних технологій, а також недопущення та усунення наслідків технологічної недосконалості та господарської діяльності.

Під *науково-технічною та технологічною безпекою* України розуміється такий стан науково-технологічного та інтелектуального потенціалу держави, який здатен за рахунок впровадження у виробничий процес науково-дослідних, дослідно-конструкторських, науково-технічних та інших розробок забезпечити перехід національної економіки на інноваційний шлях розвитку. Надзвичайно важливим завданням державної політики є структурна перебудова економіки, яка передбачає масштабну модернізацію всієї промисловості та перетворення України в новітню, технологічно орієнтовану державу. Це дасть можливість перейти на стадію інформаційного суспільства, в якому основним ресурсом збагачення стає науковий чи інтелектуальний потенціал, а основним чинником конкурентоспроможності національної економіки – рівень її технологізації¹⁰⁶.

Фундаментом національної безпеки України, поряд з економічною, є військова безпека. За обставин наростання загроз національній безпеці військова безпека може набувати пріоритетного значення.

Військова безпека – це стан захищеності прав і свобод громадян, базових інтересів та цінностей суспільства і суверенної держави від можливих зазіхань із застосуванням військової сили. Деякі науковці під військовою безпекою розуміють певний стан міждержавних відносин і обороноздатності держави, за яких імовірність війни стає щонайменшою або протидіє залученню до неї країни. Особливістю військової безпеки є те, що вона є частиною державної безпеки і водночас функціонує як самостійне

---

¹⁰⁶ Шафранська Т.Ю., Ковтун А.С. Науково-технологічна безпека України.http://www.rusnauka.com/42_PRNT_2015/Economics/15_202703.doc.htm

явище. Військові аспекти мають усі інші види безпеки – соціальну, економічну, екологічну, інформаційну тощо.

Поняття військової безпеки тісно пов'язане з *військовою небезпекою* – системою політичних, економічних, військових та інших чинників у стосунках між державами, яка за певних обставин і умов здатна призвести ці держави до військового конфлікту того чи іншого масштабу. Військова небезпека для України, як і для інших держав, полягає у можливості стати об'єктом військової агресії з боку іншої держави або союзу держав, а також унаслідок цієї агресії.

Виділемо *інтелектуальну безпеку*, яку сьогодні як самостійний вид безпеки ще не виділяють або розглядають як складову економічної безпеки.

Ряд науковців акцентують увагу на тому, що у деяких зарубіжних джерелах інтелектуальна безпека розглядається як захист продуктів розумової діяльності. В інших джерелах між інтелектуальною безпекою і інтелектуальною власністю ставиться знак рівності. Поняття «інтелектуальна безпека» включає не тільки захищеність продуктів розумової праці, але і раціональне використання, відтворення і підвищення якості розумової здатності людей, що визначають їх діяльність^{107; 108}.

З урахуванням теоретико-методологічного підходу визначимо категорію *«інтелектуальна безпека»* – це складова національної безпеки, яка відтворює національні інтереси держави у взаємозв'язку з державною безпекою України під впливом завдань державної інноваційної політики та знаходиться у взаємозв'язку з національною системою інтелектуальної власності та окремими видами (елементами) національної безпеки, забезпечуючи безперервний процес саморозвитку та самовдосконалення у

---

¹⁰⁷ Мосов С., Жарінова А. Інтелектуальна безпека України в контексті її входження до СОТ.. *Інтелектуальна власність*. 2008. №6. С.4-9.- UNR: www.uipv.org/atachs/mosov_zharinova.doc.

¹⁰⁸ Швець Г.О., Мальцева В.О. Теоретичні та практичні аспекти інтелектуальної безпеки держави / *Theoretical and Practical Aspects of Economics and Intellectual Property 2017*. С. 102 – 106. URL: [file:///C:/Users/Alex/AppData/Local/Temp/135011-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-290726-1-10-20180625\(1\).pdf](file:///C:/Users/Alex/AppData/Local/Temp/135011-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-290726-1-10-20180625(1).pdf).

циклічній системі «наука – техніка – технологія – виробництво» різних сфер інноваційної діяльності та творчості ¹⁰⁹.

Національна безпека України не може обмежуватись питаннями, які вбирає в себе інтелектуальна безпека, так як на цьому напрямку вона повинна спиратись, наприклад, на розбудові та діяльності інноваційно-інтелектуальної сфери, на теорію побудови та функціонування системи національної безпеки на принципах, які враховують майнові права інтелектуальної власності, як складової загальної наукової теорії та методології національної безпеки України. Такий підхід концептуально відмінний від розгляду самостійно теорії інтелектуальної безпеки, що свідчить про її багатовекторність.

1.5. Зміст окремих компонентів національної безпеки

Незважаючи на різноманітність підходів до визначення національних інтересів, наявність наукових і політичних дискусій про їхню роль у політичній діяльності, вони були й залишаються інтегральним і визначальним компонентами національної безпеки.

Розглянемо зміст окремих компонентів національної безпеки.

Національні інтереси – це визначальні потреби суспільства (держави), які співвідносяться з його (її) базовими цінностями і виражаються у вигляді програмних нормативних цілей у певних законодавчих актах ¹¹⁰. Національна безпека як стан відносин з приводу захищеності національних інтересів має своїм антиподом загрози і небезпеку.

Щодо національних інтересів, то ¹¹¹:

---

¹⁰⁹ Інтелектуальна власність як складова системи забезпечення національної безпеки: монографія / за науковою редакцією д.е.н., проф., академіка АТН України та УАН О. Б. Бутнік-Сіверського: кол. авторів: Г. О. Андрушук, О. О. Бакалінська, Ю. Л. Борко, О. Б. Бутнік-Сіверський, О. Б. Зайківський, Л. І. Роботягова, О. О. Тверезенко. К.:НДІ ІВ НАПрНУ, 2023 К. : Інтерсервіс, 2023. С.40

¹¹⁰ Економічна безпека як одна з складових національної безпеки держави. URL: <http://ukr.vipreshebnik.ru/econom-bezpeka/4466-ekonomichna-bezpeka-yak-odna-z-skladovikh-natsionalnoji-bezpekiderzhavi.html>.

¹¹¹ Турченко О.Г.Щодо ідентифікації категорій «інтерес» та «національний інтерес» як об'єктів забезпечення безпеки. 2013 р. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua > irbis_nbuv > cgiirbis_64.

По-перше, категорія «інтерес» не існує сама по собі і є частиною тріади: цінності, інтереси і цілі. Отже, стосовно особи – цінності, інтереси і цілі особи; стосовно держави – це національні інтереси, національні цінності, національні цілі; стосовно світового співтовариства – цінності, інтереси і цілі світового співтовариства.

По-друге, пропонуємо національні інтереси визначати як інтегральний вираз інтересів більшості членів суспільства, держави, що є похідними від загально визнаних базових цінностей і реалізуються через національно-правову систему відповідної держави законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади.

По-третє, суть національних інтересів пропонуємо визначити як необхідність у забезпеченні необмеженого в часі безпечного існування держави в якості самостійного суб'єкта, постійного зростання усіх складових могутності країни – політичної, економічної, військової, наукової тощо, а також стійкого розвитку особи, суспільства. При цьому в якості незмінного постійного змісту національного інтересу необхідно виділити задачу забезпечення безпеки держави, основним обов'язком якої, в свою чергу, є забезпечення безпеки і розвитку особи і суспільства.

Саме тому, зазначають ряд науковців¹¹², *національний інтерес* – це, по суті, інтегральне вираження інтересів усіх членів суспільства, що реалізується через політичну систему та поєднує інтереси кожної людини, інтереси національних, соціальних, політичних груп з інтересами держави.

Національний інтерес – визначальне джерело формування стратегічної мети, стратегічних завдань, об'єкта спрямувань і напрямів розвитку нації, механізму, методів і форм їх реалізації.

Що стосується України, то офіційне визначення терміну «національні інтереси» знайшло відображення в Законі України «Про національну безпеку

---

¹¹² Шахов Валерій, Мадіссон Вадим. Національний інтерес і національна безпека в геостратегії України. *Вісник Національної академії державного управління*. С. 44 - 56. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2013-2-8.pdf>

України», де в пп. 10 п.1 ст.1 зазначено, що «*національні інтереси України – це життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян*»¹¹³. Тут законодавець виділив у національних інтересах – цінності: «*важливі інтереси людини, суспільства і держави*», що має політичні та правові підстави.

Загрози національній безпеці – це стан відносин, коли існує очевидний намір (обіцянка) однієї держави (держав), юридичних чи фізичних осіб завдати шкоди національним інтересам іншої держави (держав). Загрози становлять потенційну небезпеку для національних інтересів.

Небезпека національним інтересам – це практичні дії однієї держави (або груп держав), юридичних чи фізичних осіб щодо завдання безпосередньої шкоди національним інтересам іншої держави.

За ступенем можливої шкоди інтересам громадянина, суспільства та держави систему небезпек можна класифікувати в такому порядку:

- *ризик* – можливість виникнення ситуації або її існування, за якої формуються передумови протидії процесу реалізації національних інтересів, цінностей, системі забезпечення національної безпеки;
- *виклик* – конкретна протидія захисту національних інтересів та цілей, вирішенню завдань забезпечення національної безпеки у формі офіційних і неофіційних політико-дипломатичних дій, економічної та інформаційної експансії тощо;
- *небезпека* – завдання шкоди важливим національним інтересам і національній безпеці в обмежених (локальних) масштабах;
- *загроза* – безпосередня небезпека заподіяння шкоди життєво важливим національним інтересам і національній безпеці, яка виходить за

---

¹¹³ Про національну безпеку України. Закон України № 2469-VIII від 21 червня 2018 року. — Редакція від 24.01.2026. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

локальні межі й зачіпає основні національні цінності: суверенітет, державність, територіальну недоторканість.

Загрози та небезпеки для національної безпеки необхідно розглядати на двох рівнях.

По-перше, загрози національної безпеки України, що мають загальносистемний характер і зумовлені об'єктивними особливостями розвитку сучасної цивілізації. Це насамперед проблеми, пов'язані з процесами глобалізації різних сфер суспільного життя, поглибленням суперечностей між глобалізацією і національно-державними формами суспільного розвитку, песимістичними демографічними, екологічними, енергетичними прогнозами на першу половину ХХІ ст., ймовірність не лише виникнення, а й збільшення кількості локальних конфліктів, виникнення конфліктів між різними цивілізаціями тощо. Ці загрози мають глобальний і регіональний характер.

По-друге, загрози, зумовлені специфічними проблемами сучасної України як незалежної держави, зокрема, системною економічною кризою, повільними темпами трансформаційних процесів в Україні в напрямі до демократії, а також процесів соціальної та політичної структуризації суспільства. За масштабами можливих наслідків ці загрози можуть бути загальнонаціональними, локальними, поодинокими.

Загрози й небезпеки можна також класифікувати за сферами суспільного життя, в яких вони виявляються, або за типами національної безпеки.

Загрозами політичної безпеки України треба вважати реальні впливи, які ускладнюють або унеможлиблюють здійснення національних політичних інтересів і створюють небезпеку для суверенітету нації й свободи особистості, незалежності, соборності, стабільності та прогресивного розвитку Української держави як рівноправного суб'єкта міжнародних відносин.

До них належать:

1) порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування Конституції України і законів України, прав і свобод людини та громадянина, зокрема при проведенні виборчих кампаній, недостатня ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції України і виконання законів України;

2) посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав;

3) спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших держав;

4) військово-політична нестабільність, регіональні та локальні війни (конфлікти) в різних регіонах світу, насамперед поблизу кордонів України;

5) розвідувально-підривна діяльність іноземних спеціальних служб;

6) загроза посягань з боку певних груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян;

7) поширення корупції, хабарництва в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності;

8) злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму;

9) загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України;

10) можливість незаконного ввезення до країни зброї, боєприпасів, вибухових речовин та засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів;

11) спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави;

12) прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою певних регіонів України.

У системі національної економічної безпеки України загрозами є дії, спрямовані проти здійснення економічного суверенітету держави,

становлення України як рівноправного учасника міжнародних економічних відносин. Прикладом таких загроз можуть бути:

- суттєве скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності й науково-технічного та технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку;
- ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки;
- нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, зокрема фінансової (фіскальної) політики держави;
- відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам;
- зростання кредитних ризиків;
- критичний стан основних виробничих фондів у новітніх галузях промисловості, агропромисловому комплексі, системах життєзабезпечення;
- загострення проблеми підтримання в належному технічному стані ядерних об'єктів на території України;
- недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці;
- критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку;
- нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості;
- велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргу;
- небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки;
- неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці;

- критичний стан із продовольчим забезпеченням населення;
- неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу для енергетичної безпеки держави;
- «тінізація» національної економіки;
- переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними.

*У системі інтелектуальної безпеки є прямий взаємозв'язок з національною системою інтелектуальної власності*¹¹⁴, яка включає в себе:

Національне законодавство, як сукупність правових положень, на підставі яких будь-яка особа набуває, реалізує та захищає свої права, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної, творчої діяльності (нормативна база);

Державні та судові органи, наділені відповідними повноваженнями в сфері інтелектуальної власності, наукові та освітні установи, громадські організації та інші структури, що беруть активну участь в реалізації державної політики у цій сфері та вирішенні широкого кола завдань з надання правової охорони, управління, реалізації та захисту прав інтелектуальної власності (інституційна база);

Елементи і відносини, які забезпечують та підтримують на відповідному рівні функціонування системи (інфраструктура), а також користувачів цієї системи.

Доцільно зазначити, що кроком перспективного розвитку національної системи інтелектуальної власності в Україні стало обговорення Національної стратегії розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні на період 2020-2025 роки під час парламентських слухань на тему: «Побудова

---

¹¹⁴ Національна стратегія розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні на період до 2020 року. URL: <https://uba.ua/documents/ip-strategy28082014.pdf>.

ефективної системи охорони інтелектуальної власності в Україні» 16 грудня 2019 року і опублікована у офіційному журналі «Парламентські Слухання» (№ 5, 2019) (<https://ukrpatent.org/uk/articles/national-strategy-2020-25>), а також розгляд проєкту Стратегії розвитку сфери інтелектуальної власності України до 2030 року (<https://nipo.gov.ua/wp-content/uploads/2025/10/Proiekt-Stratehii-rozvytku-sfery-intelektualnoi-vlasnosti-Ukrainy-do-2030.pdf>).

Формування системи національної безпеки з позиції *прав інтелектуальної власності*, спирається на сферу інтелектуальної безпеки, яка розглядається як складова національної безпеки у складі сфери державної безпеки України, яка має взаємозв'язки з окремими видами національної безпеки, які є її елементами, та зі сферою національної системи інтелектуальної власності, яка спирається на національне законодавство, державні та судові органи. Інтелектуальна безпека розглядається як розвиваюча система, яка оцінюється динамічними змінами та ефективністю впливу на рівень національної безпеки.

Національна система інтелектуальної власності сьогодні спирається на принципи:

- слугування сфери інтелектуальної власності суспільним інтересам суспільства та відкритості державного управління;
- відповідності стану законодавчого забезпечення взятим Україною на себе міжнародним зобов'язанням, європейському вектору розвитку;
- відповідності правового механізму правової охорони й захисту прав інтелектуальної власності сучасним викликам інформаційного середовища;
- розбудови інноваційної системи та підвищення інноваційної привабливості України.

Тут важливим є взаємозв'язок інтелектуальної безпеки з національною системою інтелектуальної власності, який відтворює полістратегію та правове регулювання частини національної безпеки – інтелектуальної безпеки з позиції відтворення національних цінностей та інтересів.

Правове регулювання спирається на законодавство, яке визначає права на інтелектуальну власність, базується на праві кожного володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, що, за визначенням, є благом не матеріальним і зберігаються за його творцями та можуть використовуватися іншими особами лише з їх дозволу, окрім випадків, визначених законодавством.

Право володіти своїм результатом інтелектуальної, творчої діяльності означає, що суб'єкт права інтелектуальної власності має право утримувати цей результат за собою, у своєму майні, безпосередньо здійснювати свій правовий вплив на цей результат. Інші особи, яким суб'єкт права інтелектуальної власності передав цей результат для тимчасового використання чи на законній підставі придбали матеріальний суб'єкт – носій цього результату, здійснюють володіння від імені суб'єкта права інтелектуальної власності. Право на використання об'єкта інтелектуальної власності означає юридичну можливість вилучати із цього об'єкта його корисні якості, ті прибутки, які він може приносити в результаті його використання, та інший корисний ефект.

Формування системи національної безпеки України з урахуванням інтелектуальної власності має враховувати наступні напрями дослідження, як його складовими забезпечення національної безпеки ¹¹⁵:

1) *безпека інтелектуального капіталу*, що забезпечує ефективну реалізацію неявних індивідуальних і колективних знань у процесі розвитку інноваційної та господарської діяльності суб'єктів різних рівнів та формувань, а також визначення сукупності заходів щодо його збереження та ефективної реалізації;

---

¹¹⁵ Інтелектуальна власність як складова системи забезпечення національної безпеки: монографія / за науковою редакцією д.е.н., проф., академіка АТН України та УАН О. Б. Бутнік-Сіверського: кол. авторів: Г. О. Андросук, О. О. Бакалінська, Ю. Л. Борко, О. Б. Бутнік-Сіверський, О. Б. Зайківський, Л. І. Роботягова, О. О. Тверезенко. К.:НДІ ІВ НАПрНУ, 2023 К.: Інтерсервіс, 2023. 530 с.

2) *безпека нематеріальних активів* як об'єктів права інтелектуальної власності, яка враховує захищеність від зовнішніх та внутрішніх загроз, пов'язаних з можливістю їх втрати, несанкціонованого копіювання, використання конкурентами, плагіату та ін., а також здійснення нейтралізації внутрішніх джерел загроз і захисту від зовнішніх загроз національної безпеки;

3) *патентування науково-технічної продукції*, як метод конкурентної боротьби щодо захисту нових продуктів і технологічних процесів - з метою блокування (патентної експансії) дослідницьких робіт конкурентів, а також забезпечення за допомогою патентно-кон'юнктурних досліджень, методів маркетингу інформації про високотехнологічну продукцію зарубіжних виробників (конкурентна розвідка) та її систематизацію;

4) *розгляд економіко-правових проблем* розвитку та впровадження технологій подвійного призначення та нормативно-правового забезпечення охорони інтелектуальної власності в оборонній сфері;

5) *підвищення самозабезпечення* в ключових технологіях цивільного та воєнного виробництва, розвитку вищих технологічних укладів, поширення ресурсо- і енергозберігаючих технологій та ін.

1.6. Зміст інтелектуальної безпеки, як складової загрози національній безпеці країни

З позиції сфери інтелектуальної власності можна виділити *напрямок науково-технічної безпеки* – це стан захищеності наукового потенціалу держави, наявних у країні конкурентоспроможних технологій, а також недопущення та усунення наслідків технологічної недосконалості та господарської діяльності, який сьогодні поширюється та поглиблюється.

У сучасних умовах поняття національної безпеки розширюється за рахунок залучення до нього все нових сфер суспільного життя.

Так, до стратегії національної безпеки США у ХХІ ст. внесено гуманітарний аспект – систему освіти, що стало офіційним підтвердженням політики, яку проводили США – стимулювання наукової сфери, створення найкращих умов для розвитку інтелектуального потенціалу держави.

Світовий досвід свідчить: життєвий рівень населення, соціально-економічна ситуація в країні визначаються ступенем освіченості суспільства і його ставленням до інтелектуальних цінностей. Тому національна безпека неможлива без інтелектуальної безпеки як складової гуманітарної безпеки.

Гуманітарна безпека України охоплює духовне життя суспільства. Це стан захищеності гуманітарного потенціалу нації: її фізичного та психічного здоров'я, соціального добробуту, моральності, духовності, інтелектуального ресурсу, психологічної єдності, гуманітарної активності.

За своєю сутністю інтелектуальна безпека є безперервним суспільним процесом в різних сферах інноваційної діяльності та творчості, у рамках яких діючі суб'єкти стараються вдосконалювати механізми створення, розвитку та впровадження продуктів інтелектуальної власності, програми, патенти, технології, ліцензії, інформаційні системи тощо в умовах забезпечення охорони майнових прав інтелектуальної власності та дії національного законодавства.

Формування системи національної безпеки з позиції прав інтелектуальної власності, спирається на сферу інтелектуальної безпеки, яка розглядається як складова національної безпеки у складі сфери державної безпеки України, яка має взаємозв'язки з окремими видами національної безпеки, які є її елементами, та зі сферою національної системи інтелектуальної власності, яка спирається на національне законодавство, державні та судові органи.

Інтелектуальна безпека передбачає створення необхідних передумов для розвитку і функціонування інтелектуального потенціалу – системи освіти

та науки, інтелектуальної власності, комп'ютерного забезпечення, системи зв'язку, бази даних на друкованих та електронних носіях¹¹⁶.

Поняття «інтелектуальної безпеки», є комплексним та багатогранним¹¹⁷.

Сутність інтелектуальної безпеки розкривається через такі елементи, як:

- інтелектуальний потенціал;
- інтелектуальний капітал;
- інтелектуальна власність.

Перехід людства до етапу цивілізованого рівня економічного розвитку висунув значні проблеми щодо захисту нового виду капіталу творчої активності людей – захисту прав інтелектуальної власності, відповідно існує проблема в чіткості розуміння змістового навантаження словосполучення «інтелектуальний потенціал»¹¹⁸.

Інтелектуальний потенціал - це інформація за своєю природою (сутністю), що втілена в матеріальному носії в результаті минулої творчої праці людини (спільноти), що має соціальну спрямованість.

До результатів творчої праці відносять здобутки духовного та науково-технічного характеру¹¹⁹:

- це спроможність людини (спільноти) до творчої діяльності, і як наслідок нагромаджувати та використовувати результати творчої праці: знання, проекти, ідеї, об'єкти інтелектуальної власності для суспільного розвитку;

---

¹¹⁶ Економічна безпека як одна з складових національної безпеки держави. URL: <http://ukr.vipreshebnik.ru/econom-bezpeka/4466-ekonomichna-bezpeka-yak-odna-z-skladovikh-natsionalnoji-bezpekiderzhavi.html>.

¹¹⁷ Лозова Г. М., Шорубалко Б. В. Інтелектуальна безпека держави в системі конкурентоспроможності національної економіки. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Випуск 20. Частина 2. 2018. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/20_2_2018ua/23.pdf.

¹¹⁸ Манів С. З. Інтелектуальний потенціал: його суть та складові. *Економіка та держава*. № 6/2009. С. 51-55.

¹¹⁹ Святоцький О. Місце і роль інтелектуальної діяльності в економічному і соціальному розвитку країни. *Інтелектуальний капітал*. 2004. № 3. 63 с.

- це людські ресурси та інтелектуальні ресурси розглядаються разом як інтелектуальний потенціал, який не має вартісної оцінки, а вимірюється кількістю працюючих та кількістю ідентифікованих об'єктів інтелектуальної власності. У вартісному вимірі інтелектуальний потенціал відтворює інтелектуальний капітал¹²⁰;

- це людські ресурси, тобто кількість працюючих з вищим рівнем кваліфікації, залучених до процесу розробки інтелектуального продукту (інновації), які можна описати та ідентифікувати, в результаті чого вони стають, є інтелектуальні ресурси¹²¹.

Інтелектуальний капітал є відносно новим поняттям, тому в економічній літературі немає узгодженості у визначенні цієї категорії. Дане поняття іноді ототожнюють з людським капіталом, людськими ресурсами, інтелектуальною власністю, інтелектуальними активами. У багатьох компаніях інтелектуальний капітал – це найбільш цінний ресурс. Таке позиціонування нематеріальних активів в межах ієрархії ресурсів певної організації повинно заохочувати науковців до більш активного і ефективного вивчення методів оцінки інтелектуального капіталу¹²².

Інтелектуальний капітал - це створений або придбаний інтелектуальний продукт, який має вартісну оцінку, об'єктивований та ідентифікований (відокремлений від підприємства), утримується підприємством (суб'єктом господарювання) з метою ймовірності одержання прибутку (додаткової вартості)¹²³.

Поняття «інтелектуальна власність» виникло в процесі тривалої практики юридичного закріплення за певними особами їхніх прав на

---

¹²⁰ Бутнік-Сіверський О. Б.. Евристика в інтелектуальній економіці, або формування системи інноваційного підприємства. *Інтелектуальна власність*. 2005. № 8. 73 с.

¹²¹ Бутнік-Сіверський О. Б.. Евристика в інтелектуальній економіці, або формування системи інноваційного підприємства. *Інтелектуальна власність*. 2005. № 8. 73 с.

¹²² Понедільчук Т. В. Інтелектуальний капітал: сутність та методи оцінки. *Ефективна економіка*. № 6, 2014 . URL:<http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3288>

¹²³ Бутнік-Сіверський О.Б. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект. *Інтелектуальний капітал*. 2002. № 1. С.16-27

результати інтелектуальної діяльності у промисловій, науковій, художній, виробничій та інших сферах¹²⁴.

Відносини у суспільстві, у зв'язку із створенням і використанням об'єктів інтелектуальної власності, регулюються системою правових норм, що узагальнено називається правом інтелектуальної власності.

Право інтелектуальної власності становить окремий інститут цивільного права. Його норми закріплені у книзі четвертій ЦК України – «Право інтелектуальної власності» (12 глав, які об'єднують 90 статей).

Відповідно до ст. 418 ЦК України: *«Право інтелектуальної власності - це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності»*.¹²⁵

Об'єктом права інтелектуальної власності може бути лише нематеріальний об'єкт – результат інтелектуальної, творчої діяльності.

Проте, не кожний результат творчої діяльності визнається об'єктом права інтелектуальної власності, а лише той, який є об'єктом охорони Цивільним кодексом України та іншими законами України про інтелектуальну власність. Результати творчої діяльності, які з тих чи інших причин не стали об'єктом охорони права інтелектуальної власності, можуть бути визнані об'єктами цивільного права, URL але не права інтелектуальної власності.

Об'єктами права інтелектуальної власності можуть бути не тільки результати інтелектуальної, творчої діяльності, а й інші об'єкти, визначені Цивільним кодексом України та іншими законами. До них можна віднести, так звані, засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу, товарів і послуг та інші нетрадиційні об'єкти, які прирівняні до об'єктів права інтелектуальної власності. Але вони охороняються правом інтелектуальної власності.

---

¹²⁴ Що таке інтелектуальна власність? URL: <https://pechersk.kyivcity.gov.ua/files/docs/prv019.pdf>

¹²⁵ Цивільний кодекс України. Закон України № 435-IV від 16 січня 2003 року. — Редакція від 01.02.2026. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

Суб'єктами права інтелектуальної власності можуть бути передусім творці цієї власності. Творцем об'єкта інтелектуальної власності може бути будь-яка фізична особа незалежно від віку. Творцями багатьох об'єктів інтелектуальної власності бувають малолітні і неповнолітні діти та інші недієздатні. Це первинні суб'єкти права інтелектуальної власності, яке на підставі закону чи договору може перейти до інших фізичних чи юридичних осіб – правонаступників – суб'єктів права інтелектуальної власності як похідних.

Юридичні особи за ЦК України не можуть бути творцями, але вони можуть стати первинними суб'єктами права інтелектуальної власності в силу закону.

Право інтелектуальної власності виникає (набувається) з підстав, встановлених Цивільним кодексом України, іншим законом та договором.

Право інтелектуальної власності на той чи інший результат інтелектуальної, творчої діяльності виникає передусім в силу його створення за умови відповідності вимогам закону.

Суб'єкт права інтелектуальної власності має право розпоряджатися цим об'єктом (правом на нього) на свій розсуд. Це означає юридичну можливість визначати правову долю даного об'єкта: продавати, дарувати, обмінювати, здавати в оренду чи найм та вчиняти інші цивільно-правові правочини.

Право інтелектуальної власності є непорушним. Ніхто не може бути позбавлений права інтелектуальної власності чи обмежений у його здійсненні, крім випадків, передбачених законом.

В основі механізму інтелектуальної безпеки є захист наукового і освітнього потенціалу суспільства, господарюючих суб'єктів, індивідуумів.

Поняття «інтелектуальної безпеки» комплексно не досліджене вітчизняними науковцями та має досить широке визначення.

Чинне законодавство України не дає чіткого тлумачення терміна *«інтелектуальна безпека держави»*.

З погляду науковців, поняття «інтелектуальна безпека» може розглядатися у вузькому та широкому розумінні.

У *вузькому розумінні*, з одного боку, цей термін використовується для зазначення певних параметрів чи механізмів, які характеризують систему чи її стан, за якого забезпечується захист та ефективне використання продуктів інтелектуальної діяльності^{126;127}. З іншого боку, інтелектуальна безпека включає не лише захист результатів інтелектуальної праці, але й раціональне їх використання, капіталізацію, відтворення й підвищення якості інноваційного капіталу.

В *широкому розумінні* термін «інтелектуальна безпека» використовується як загальне комплексне поняття, що відображає суть прояву економічних закономірностей, являє собою різновид соціально-економічного механізму, що визначає поведінку економічних суб'єктів, забезпечує захист результатів інтелектуальної діяльності та формування інтелектуального капіталу нації через систему інституційних та організаційно-економічних інструментів та заходів.

І далі, науковці узагальнюючи наявні наукові підходи та визначення, зазначають, що інтелектуальну безпеку можна визначити як стан соціально-економічної системи, за якого забезпечується захист та ефективне використання, капіталізація інтелектуального капіталу суспільства, що дає змогу забезпечити високий рівень конкурентоспроможності та гарантувати безпечну життєдіяльність особи, регіону, підприємства, суспільства та держави як на сучасному етапі, так і у стратегічній перспективі.

У сучасному світі інтелектуальна безпека розглядається як одне із джерел конкурентних переваг на основі динамічного розвитку інновацій та

---

¹²⁶ Shirley Ann Jackson. Intellectual Security and the Quiet Crisis. Jan. 2017. URL: <http://www.rpi.edu/president>. (дата звернення:25.06.2018).

¹²⁷ Мокій А. І., Дацко О. І., Шехлович А. М. Загрози інтелектуальній безпеці держави в умовах посилення еміграційних процесів. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. Вип. 3. С. 283–301.

підприємництва, освіти та науки, інфраструктури інформації та поширення знань.

У деяких зарубіжних джерелах, інтелектуальна безпека розглядається як захист продуктів розумової діяльності. В інших джерелах між інтелектуальною безпекою і інтелектуальною власністю ставиться знак рівності. В третіх – поняття «інтелектуальна безпека» включає не тільки захищеність продуктів розумової праці, але і раціональне використання, відтворення і підвищення якості розумової здатності людей, що визначають їх діяльність.

Головною метою інтелектуальної безпеки слід вважати гарантію стабільної та максимально ефективної діяльності підприємства на даний час та можливості розвитку та підвищення ефективності функціонування в майбутньому¹²⁸.

У процесі дослідження, науковці дійшли до висновків, що інтелектуальна безпека є первинною порівняно з інноваційно-технологічною безпекою. Інтелектуальна безпека є своєрідним гарантом переходу вітчизняної економіки на вищий технологічний щабель та утвердження підвалин економіки нового типу – економіки знань, що побудована на зростанні частки високотехнологічного сектору та доданої вартості за рахунок інтелектуального складника.

Таким чином, інтелектуальна безпека є невід’ємним складовим елементом як системи економічної безпеки держави, так і системи національної безпеки, що створює умови, як загроза національній безпеці країни та їх детінізація необхідні для збереження, розвитку та ефективного використання інтелектуального потенціалу¹²⁹.

---

¹²⁸ Маркіна І. А., Московченко М. О. Теоретико-прикладні засади механізму забезпечення інтелектуальної безпеки на підприємстві. URL: dspace.puet.edu.ua/.../Маркіна%2C_Московченко_стаття.d.

¹²⁹ Інтелектуальна власність як складова системи забезпечення національної безпеки: монографія / за науковою редакцією д.е.н., проф., академіка АТН України та УАН О. Б. Бутнік-Сіверського: кол. авторів: Г. О. Андрощук, О. О. Бакалінська, Ю. Л. Борко, О. Б. Бутнік-Сіверський, О. Б. Зайківський, Л. І. Роботягова, О. О. Тверезенко. К.:НДІ ІВ НАПрНУ, 2023 К. : Інтерсервіс, 2023. 530 с.

В Україні досі не сформовані інституційні основи забезпечення інтелектуальної безпеки держави, не задекларовані стратегічні орієнтири, немає програм виявлення та капіталізації творчого потенціалу, що призводить до посилення загроз інтелектуальній безпеці України¹³⁰.

Сьогодні в Україні нормативно-правовим базисом не детерміновано дефініції поняття «інтелектуальна безпека держави». Більшість науковців розглядають інтелектуальну безпеку як певні параметри чи механізми, які характеризують систему чи її стан, за якого забезпечується захист та ефективне використання продуктів інтелектуальної діяльності^{131;132;133}, або навіть вужче – інтелектуальної власності^{134;135;136}. Деякі дослідники наголошують на тому, що об'єктом інтелектуальної безпеки є не тільки лише захист результатів інтелектуальної праці, але й раціональне використання, капіталізація, відтворення й підвищення якості розумових здібностей людей, які створюють інновації^{137;138;139}. Зазначимо, що сьогодні основу інтелектуальної безпеки слід розглядати ширше, ніж лише як вважають окремі дослідники та службовці.

Суттєвого значення набувають дослідження проблеми тінізації

---

¹³⁰ Мокій А. І. Загрози інтелектуальній безпеці держави в умовах посилення еміграційних процесів / А. І. Мокій, О. І. Дацко, А. М. Шехлович. *Соц.-ек. проблеми сучас. періоду України*. 2013. Вип. 3(101). С. 283–301. URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20133\(101\)/sep20133\(101\)_283_MokiyAI, DatskoOI,S hekhlovychAM.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20133(101)/sep20133(101)_283_MokiyAI, DatskoOI,S hekhlovychAM.pdf).

¹³¹ Bloomberg Billionaires Index // Global Risk Briefing. February 2, 2017. URL: <https://www.bloomberg.com/billionaires/2017-02-02/cya>.

¹³² Hart, K. (1973). Informal urban income opportunities and urban employment in Ghana. *Journal of Modern African Stud.*, 11(1), 61–90.

¹³³ Feige E. L. (2007). *The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion*. Cambridge: Cambridge University Press.

¹³⁴ Гуменна Ю. Г., Тютюник І. В. Державна політика протидії тінізації економіки: обґрунтування ключових аспектів формування та реалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Випуск 22, частина 1. 2018. С. 83–87. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/22_1_2018ua/19.pdf.

¹³⁵ Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання [Текст] : аналіт. огляд / [упоряд.: С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.

¹³⁶ Прищенко Н. А. Тіньова економіка, сутність, прояви, соціально-економічні наслідки. URL: dspace.oneu.edu.ua/.../Тіньова_економіка.

¹³⁷ Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2019–2021 роки. Постанова Кабінету Міністрів України № 546 від 11 липня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2018-%D0%BF>.

¹³⁸ Про запобігання корупції. Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII/. Редакція від 07.02.2026. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/conv/page>.

¹³⁹ Feige E. L. (2007). *The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion*. Cambridge: Cambridge University Press.

інтелектуальної економіки у складі економічної безпеки держави, пов'язаною з інтелектуальною безпекою, яка є первинною порівняно з інноваційно-технологічною безпекою.

2. ТЕНДЕНЦІЇ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА ЇЇ РІЗНОВИДІВ

2.1. Інституалізація іллегальних процесів, складники та ознаки тіньової економіки і особливості економічної злочинності

Тіньова економіка - нелегальна неврахована, фіктивна, корислива діяльність, мета зосереджена на отримання доходу, приховуваного від офіційної влади будь-яким, навіть кримінальним або протизаконним шляхом.

Структуру тіньової економіки становить:

- *неофіційна економіка* – незаконні види економічної діяльності, при якому здійснюється невраховане офіційною статистикою виробництво товарів і послуг, що приховується від оподаткування;

- *фіктивна економіка* – розкрадання, спекулятивні угоди і хабарництво, а також інше шахрайство, яке пов'язано з прихованим одержанням грошей і їх подальшим застосуванням;

- *підпільна економіка* – незаконні види економічної діяльності

Тенденції тіннізації економіки України проявляються у яскраво виявленій *інституалізації іллегальних процесів*. Пряме чи опосередковане проникнення суб'єктів тіньового сектору в органи законодавчої, виконавчої та судової гілок державної влади, унеможлиблює подальший процес ефективної трансформації економіки, зважаючи на лобіювання інтересів окремих суб'єктів соціально-економічного та політичного процесу, часто з порушенням нормативно-правової бази. Таким чином, *формується «асоціальна» економічна система*, або відбувається формування останньої в інтересах тіньових фінансових політичних груп¹⁴⁰.

Тіньова економіка, що зростає створює нові можливості для зайнятості, причому не тільки тіньової, оскільки цей сектор потребує продуктивних

---

¹⁴⁰ Барановський О.І. Нові підходи до детінізації економіки. *Стратегічні пріоритети*. №1(2). 2007. С. 212 – 213. URL: <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/2/8-1-Baranovskyj.pdf>.

товарів легального сектора (матеріали, послуги), у галузях тіньової економіки з'являються інновації, які підвищують суспільний добробут, тіньова економіка може амортизувати потрясіння офіційної економіки, сприяючи стабільності системи загалом¹⁴¹.

Аналіз проблем, які виникають у результаті реалізації економічних злочинів, доцільно здійснювати з урахуванням уточнених сутнісних характеристик поняття «іллегална економіка» і класифікації ознак злочинної економічної діяльності.

Тлумачення іллегальної економічної діяльності й такої, що здійснюється поза межами закону і всупереч стратегічним цілям суспільно-економічного розвитку, не заперечує вагомості виявлення сутнісної характеристики асоціальності трансформації іллегального господарювання через його легітимізацію у процесі формування інституцій (законодавчої, нормативно-розпорядчої бази їх застосування органами державної влади та суб'єктами підприємництва). Отже, як бачимо поняття «тіньова економіка», як і «економічна злочинність» характеризуються різноманітністю підходів та визначень, що вимагає їх певної систематизації.

Виділимо *три основні складники*, які найточніше відображають основні вияви тіньової економіки (рис. 2.1.)¹⁴²:

(1) *неофіційний* — діяльність домогосподарств, що виготовляють та споживають товари чи послуги власного виробництва для власних потреб чи потреб членів своєї сім'ї;

(2) *кримінальний* — виробництво та продаж заборонених товарів і послуг (наркотики, вибухові речовини, проституція);

(3) *іллегалний* — незаконне виробництво та продаж легальних товарів без їх документального оформлення та/або реєстрації підприємств.

---

¹⁴¹ Острий І.Ф. До питання скорочення обсягів тіньової економіки. Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції [«Тіньова економіка: генезис, джерела розвитку, перспективи подолання та цивілізованої інтеграції»], (Вінниця, 23-24 травня 2013 р.). Вінниця: НВЦ «Генеза». 2013. С. 161–163.

¹⁴² Частина 1. Тіньова економіка як об'єкт наукових досліджень. URL: http://old.niss.gov.ua/book/tyn_ekon/01_2.htm#_ednb/

Іллегальний складник за ознакою сфери охоплення поділяємо на *внутрішній, зовнішній та глобальний*.

Внутрішній іллегальний складник включає діяльність у межах національної економіки.

Зовнішній іллегальний складник – поза межами національної економіки.

Глобальний іллегальний складник передбачає:

- *транснаціональну* (з країною базування) і
- *мультинаціональну* (без конкретного центру розташування) частки.

Безумовно глобалізація світової економіки впливає на характер криміногенних процесів, тінізацію економіки і зміцнення її потужного джерела – організовану злочинність.

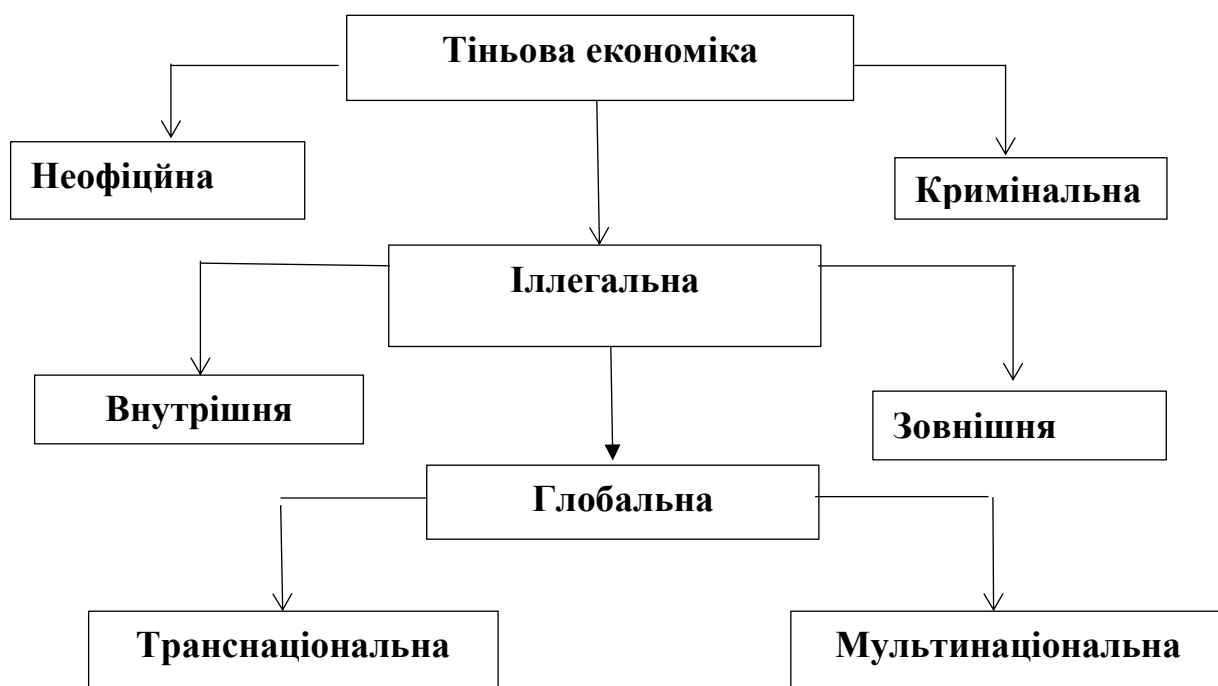

Рис. 2.1. Структура тіньової економіки за З. Варналієм¹⁴³.

Аналіз наукових джерел та міжнародних правових актів з проблем боротьби зі злочинністю дозволяє виділити дві групи транснаціональних

¹⁴³ Варналій З. С. Тіньова економіка : сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія / за ред. З. С. Варналія. К. : Вид-во НІСД. 2006. С. 43.

організованих злочинів, економіко-кримінологічний моніторинг яких дає можливість визначити притаманну їм структуру «відмивання» доходів незаконного походження.

По-перше, це наднаціональні злочини, що посягають на інтереси людства у цілому; *по-друге*, злочини міжнаціонального характеру, що утворюють небезпеку для інтересів громадян чи організацій двох і більше країн.

До першої групи – наднаціональні злочини, належать наднаціональні злочини:

- агресія,
- геноцид,
- екоцид,
- апартеїд.

Вчинення зазначених видів злочинів супроводжується значним обсягом витрат, хоча у процесі їх реалізації не можна виключити як накопичення, так і «відмивання» капіталів незаконного походження.

Глобалізація світових криміногенних відносин зумовлює такі негативні наслідки вчинення злочинів другої категорії, які наближаються до першої категорії і суттєво впливають на розвиток останніх.

До другої класифікаційної групи організованих злочинних діянь Організація Об'єднаних Націй відносить посягання на різні соціально значимі інтереси громадян та організацій двох і більше країн:

- тероризм,
- наркобізнес,
- незаконний оборот зброї, військової техніки, радіоактивних речовин, ядерних матеріалів, людських органів, тканин для трансплантації,
- підробку грошей,
- «відмивання» коштів, здобутих злочинним шляхом,
- комп'ютерне шахрайство та ін.

На сьогодні однією з наймасштабніших економічних проблем як для всього світу, так і для кожної держави зокрема є тіньова економіка. Багато дослідників виділяє наступні структурні компоненти тіньової економіки.

Вагомою складовою тіньового сектора вважають так званий «чорний ринок» (або «кримінальну економіку»), що тісно пов'язаний із сферою грошового обігу і виникає внаслідок шахрайства, розкрадання, рекету, проституції, наркобізнесу, незаконних валютних операцій тощо.

Чорний ринок є сукупністю економічних і пов'язаних із ними відносин обміну матеріальних благ, послуг та ідей, що виходять за межі закону (і будь-яких форм соціального контролю).

До чорного ринку належать такі головні елементи структури¹⁴⁴:

- а) чорний ринок предметів індивідуально-сімейного користування;
- б) нелегальний ринок засобів виробництва (чорний ринок сировини, палива, приміщень й устаткування);
- в) нелегальні та напівофіційні відносини купівлі-продажу землі;
- г) чорний ринок інформації та ідей;
- д) «синя економіка» – сукупність технологій, пов'язаних із фінансовими маніпуляціями на межі закону, зокрема податковим плануванням;
- е) чорний ринок комерційної інформації – відомості про законодавчі та нормативні рішення щодо підприємницького сектору, продажу об'єктів приватизації, про аукціони та конкурси на право проведення вигідних робіт за рахунок бюджетних коштів, про фінансове становище конкурентів тощо;
- ж) нелегальний ринок грошей і документів;
- з) чорний ринок капіталу, який репрезентований двома головними різновидами нелегального бізнесу – лихварством і несанкціонованою орендою землі, приміщень, засобів виробництва тощо;

---

¹⁴⁴ Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання [Текст] : аналіт. огляд / [упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.

і) чорний ринок реагування на деструктивні й асоціальні потреби – наркотики, торгівля зброєю, проституція, послуги нелегального ринку азартних ігор тощо.

Іншою складовою тіньового сектора господарства країни є так звана «паралельна економіка», що більшою мірою, ніж «чорний ринок», пов'язана із сферою виробництва.

Всі ці чинники і негативні явища в державі значно підривають її як економічний, так і прогресивний потенціал, що в свою чергу веде до ускладнень в соціально-економічному житті держави і її стосунків з іншими державами світу.

Неформальну економіку за ступенем легальності господарських операцій, можна розглядати за такою класифікацією¹⁴⁵:

1) *легальна (неофіційна) економіка (legal, rule of economy)* – економічна діяльність, що не порушує ні чинних законодавчих норм, ні прав інших суб'єктів господарювання, яку не фіксують в офіційній звітності та контрактах. Прикладом цього сегмента неформальної економіки є натуральне виробництво домашніх господарств;

2) *протиправна економіка (out-of-law economy)* – економічна діяльність, що порушує права інших суб'єктів господарювання, не регламентована чинним законодавством і знаходиться в позаправових зонах.

Це «рожеві ринки» (rosy markets). Хрестоматійним прикладом цього сегмента неформальної економіки є діяльність «фінансових пірамід».

3) *напівправова економіка (semi-legal economy)* – економічна діяльність, що за своєю метою відповідає чинному законодавству, але періодично порушує його межі.

Це «сірі ринки» (grey markets). Насамперед вони пов'язані з різними способами ухилення від оподаткування, що стосується використання

---

¹⁴⁵ Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання [Текст] : аналіт. огляд / [упоряд.: С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 41-44.

«чорного налу», бартерних обмінів, роботи без патенту та ліцензії, трудового найму без оформлення;

4) *нелегальна кримінальна економіка (non-legal, criminal economy)* – економічна діяльність, що заборонена законом і за своєю суттю порушує закон.

Це «чорні ринки» (black markets). До прикладів нелегальної економіки належать так звані традиційні кримінальні промисли:

- 1) наркобізнес,
- 2) незаконне виготовлення й торгівля зброєю,
- 3) контрабанда в значних обсягах,
- 4) проституція,
- 5) торгівля людьми, рекет і застосування сили.

Перший і другий сегменти неформальної економіки знаходяться переважно під контролем держави. На відміну від них, тіньова економіка, яка охоплює третій і четвертий сегменти, свідомо уникає цього контролю.

Поряд з тіньовою існує також *фіктивна економіка (fictitious economy)*, пов'язана з відображенням у статистичній та бухгалтерській звітності господарської діяльності, яку не здійснюють (наприклад, перерахування грошей за непоставлену продукцію)¹⁴⁶.

Міжнародна спільнота приділяє увагу протидії транснаціональній злочинності, яка пронизує практично усі злочини міжнародного характеру¹⁴⁷.

*Основним міжнародним інструментом у боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю є Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. (далі – Конвенція ТНОЗ 2000 р.)*¹⁴⁸.

---

¹⁴⁶ Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання [Текст] : аналіт. огляд / [упоряд.: С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.

¹⁴⁷ Сироїд Т.Л., Міжнародна кримінально-правова протидія транснаціональним злочинам. Випуск 77: частина 2. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. С.304-309. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/06/54.pdf>

¹⁴⁸ United Nations Convention against Transnational Organized Crime. URL: https://treaties.un.org/doc/source/docs/A_RES_55_25-E.pdf (дата звернення 08.02.2023)

Договором визначено поняття транснаціонального злочину (далі – ТЗ) під яким слід розуміти *протиправні дії, що мають транснаціональний характер*, а саме:

- a) вчинені у більш ніж одній державі;
- b) вчинені в одній державі, але істотна частина їх підготовки, планування, керівництва або контролю має місце в іншій державі;
- c) вчинені в одній державі, але за участю організованої злочинної групи під якою слід розуміти структурно оформлену групу у складі трьох або більше осіб, що існує протягом визначеного періоду часу і діє узгоджено з метою здійснення одного або декількох серйозних злочинів або злочинів, визнаних такими відповідно до Конвенції, для того, щоб одержати, прямо або посередньо, фінансову або іншу матеріальну вигоду, яка здійснює злочинну діяльність у більш ніж одній державі;
- d) вчинені в одній державі, але їх істотні наслідки мають місце в іншій державі.

Конвенція покладає зобов'язання на держави-учасниці вжити заходів проти транснаціональної організованої злочинності (ТОЗ), включаючи криміналізацію ТЗ у внутрішньому законодавстві (участь в організованій злочинній групі, відмивання грошей, корупція та перешкоджання відправленню правосуддя); прийняття нових та широких рамок для екстрадиції, взаємної правової допомоги і співпраці правоохоронних органів; сприяння навчанню та технічній допомозі для створення або підвищення необхідного потенціалу національної влади.

Серед міжнародних регіональних актів у цій сфері слід вказати *Білу книгу транснаціональної злочинності Ради Європи*¹⁴⁹, розроблену під егідою Європейського комітету з проблем злочинності (далі – ЄКПЗ), в якій акцентовано увагу на тому, що ТЗ є основною загрозою глобальній безпеці і може спричинити значний соціальний та економічний збиток. Необхідно

---

¹⁴⁹ White Paper on transnational organised crime. URL: <https://rm.coe.int/168070afba> (дата звернення 08.02.2023).

посилити заходи з профілактики, щоб зупинити це явище. Констатовано, що ТЗ має певні вигоди від певних правових «лазівок», а правоохоронні органи мають труднощі з швидким реагуванням на діяльність злочинних організацій, які використовують дуже витончені методи для приховування своєї діяльності та одержаних злочинних доходів, а також користуються перевагами глобалізації і використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

У Білій книзі особлива увага приділена визначенню сфер, у яких Рада Європи могла б сприяти боротьбі з ТЗ, діям, які вона могла б виконувати краще або ефективніше, і проблемам, яких не було і до яких звертаються спеціально інші міжнародні чи наднаціональні організації або які мають бути скоординовані з діями Ради Європи. З цією метою, а не з метою обговорення концептуальних питань, які добре відомі щодо організованої злочинності та її транснаціональних наслідків, розробниками було зосереджено увагу на пріоритетах щодо ефективності у боротьбі з ТЗ шляхом кримінального реагування. Біла книга не має на меті визначити пріоритети операційної точки зору або для проведення оцінки загрози або ризику ТЗ: вона спрямована на визначення конкретних сфер у яких слід вжити заходів для покращення кримінального реагування на ТЗ.

У Білій книзі зосереджено увагу на п'яти темах з метою надання рекомендацій для подальшого плану дій, серед яких:

- а) проблеми, пов'язані з міжнародним співробітництвом поліції та судів;
- б) використання спеціальних методів розслідування;
- в) виконання програм захисту свідків і співпраця державних свідків;
- г) необхідність посилення співпраці з адміністративними органами а також з приватним сектором;
- е) істотна потреба націлити доходи, одержані злочинним шляхом, щоб перешкоджати цьому виду злочинності та реально підвищити ефективність боротьби зі злочинністю організацій, які діють у транснаціональних умовах.

Основними напрямками поширення і прояву тіньової економіки в Україні виступають *тіньова політика, корупція та злочини у сфері економіки, які спираються на правову політику.*

З науково-політичних позицій в Україні **правова політика** є сучасним важливим компонентом процесів демократичної трансформації суспільних відносин узагалі та формування і функціонування ефективної правової системи суспільства зокрема.

Від правового хаосу політика страждає не менше, ніж право від свавільної політики. Будь-яка розумна політика має бути правовою – у тому сенсі, що призначена відповідати законам, юридичним нормам, незмінно перебувати у правовому полі, відповідати ідеям прав людини.

Поняття «правова політика» в науковій літературі не має однозначного визначення. Одні розглядають її як діяльність держави та інших політичних інститутів, спрямовану на створення ефективного механізму дії права, цивілізоване використання юридичних засобів у досягненні правових цілей (забезпечення прав і свобод, формування правової держави, змінення законності і правопорядку тощо). Для інших правова політика є комплексом ідей, заходів, завдань, програм, установлень, що реалізуються у сферах дії права і через право.

Поняття «*правова політика*» може бути визначено у двох аспектах – *об'єктивному й суб'єктивному.*

В *об'єктивному аспекті правову політику* розглядають як сферу суспільних відносин, котрі не залежать від волі конкретних суб'єктів.

У *суб'єктивному аспекті правову політику* розглядають як сукупність вольових установ та чинників поведінки, які зумовлюють справедливість і результативність конкретних суб'єктів політико-правових відносин влади і підпорядкування.

Що стосується тіньової політики, корупції та злочинів у сфері економіки, то в *об'єктивному аспекті правову політику* розглядають як сферу суспільних відносин, пов'язану з протидією законодавчими нормами

та положеннями таким негативним явищам, а також формування громадянської позиції у їх боротьбі.

У суб'єктивному аспекті правову політику розглядають як сукупність вольових дій правоохоронних органів та інституцій держави.

Згідно Закону України «Про запобігання корупції»¹⁵⁰ *корупція – це використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей (абз. 6 п. 1 ст. 1).*

Корупція в сфері економіки особливо небезпечна, оскільки знижує ефективність економічної політики держави, змушує приватний бізнес переходити у тіньовий сектор, що тягне за собою порушення законодавства, спотворює систему оподаткування і правила підприємницької діяльності, підштовхує підприємців вирішувати свої питання поза правовим полем.

Залежно від об'єкта тіньову економіку можна поділити на такі групи (підгрупи)¹⁵¹:

– *приватно орієнтована* – об'єктом тіньових економічних відносин є власність і доходи фізичних осіб;

– *господарсько орієнтована* – в тіньові відносини залучено майно, продукцію, фінанси та доходи підприємств, оплату працівників робітників;

---

¹⁵⁰ Про запобігання корупції. Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII/. — Редакція від 07.02.2026 . URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/conv/page>.

¹⁵¹ Про запобігання корупції. Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII/. — Редакція від 07.02.2026. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/conv/page>.

– *державно орієнтована* – об’єктом тіньової економіки є державна власність і державна фінансова сфера (підгрупи: комунально орієнтована, загальнодержавно орієнтована і бюджетно орієнтована);

– *міжнародно орієнтована* – об’єктом тіньової економіки є власність міжнародних і міжурядових організацій, іноземних держав, кредитно-фінансових установ тощо.

Наступний критерій класифікації – *це тривалість (стабільність) здійснення тіньової діяльності в економіці*. За цією ознакою поділяють усі види тіньової економіки на дві групи, кожна з яких має дві підгрупи.

До першої групи належить стабільна тіньова економічна діяльність – здійснювана постійно або яка є обов’язковим елементом виробничого процесу.

Другу групу утворює нестабільна тіньова діяльність, яку здійснюють принагідно, чи за збігу певних обставин (епізодично), чи тимчасово, протягом нетривалого проміжку часу і яка не є складовою виробничого процесу.

Наступною класифікаційною ознакою є *рівень територіального охоплення та впливу тіньової економіки*.

У її межах виокремлюють¹⁵²:

– *локальну тіньову економічну діяльність* – таку, що охоплює окремі підприємства та їх сегменти і впливає на їхнє функціонування;

– *регіональну* – таку, що охоплює окремі регіони (райони, міста, області) та впливає на їхній соціально-економічний стан, розвиток;

– *національну* – таку, що здійснюють у межах усієї держави, вона впливає на її соціально-економічний стан і розвиток;

– *міждержавну* – таку, що здійснюється у межах двох або кількох економічно пов’язаних держав і впливає на їх економічні відносини й економічний потенціал;

---

¹⁵² Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання [Текст] : аналіт. огляд / [упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.

– *міжнародну* – таку, що здійснюють у межах багатьох країн, вона має розгалужену інфраструктуру та суттєво позначається на світових економічних процесах.

Залежно від методу нейтралізації державного переслідування й обмеження тіньову економічну діяльність поділяють на:

- *конспіративну* (здійснювану приховано);
- *закамуфльовану* (здійснювану під виглядом іншої легальної діяльності);
- *легалізовану* (захист тіньових доходів шляхом їхньої офіційної чи неофіційної легалізації);
- *еміграційну* (нейтралізація державного переслідування шляхом вивезення за кордон капіталу або шляхом еміграції власне суб'єкта діяльності – зміна громадянства, подвійне громадянство тощо);
- *корумповану* (захист від державного переслідування шляхом підкупу державних службовців);
- *політизовану*, або соціально активну (захист шляхом політичного тиску на державу з використанням політичних і громадських організацій, засобів масової інформації, депутатських повноважень тощо);
- *терористично активну* (використання як захисту насилля, залякування, убивств та інших терористичних актів);
- *адміністративно захищену* (встановлення контролю за місцевими органами виконавчої влади політичним, корупційним, терористичним або іншим шляхом);
- *урядово захищену* (встановлення контролю за вищими посадовими особами держави, організаційно-економічне злиття суб'єктів тіньової економіки із центральними органами державної влади або захоплення тіньовими структурами політичної влади в державі конституційним чи неконституційним шляхом).

Злочини у сфері економіки становлять реальну небезпеку країни в цілому та окремих громадян. До злочинів економічного характеру відносять

дії, які пов'язані із спричиненням матеріальної шкоди чи отримання матеріальної вигоди¹⁵³.

Економічна злочинність – це злочини, вчинені в економічній сфері з використанням легітимних технічно-облікових, фінансово-облікових та контрольно-управлінських прав і повноважень.

Сутнісних ознак притаманних економічній злочинності¹⁵⁴:

- має триваючий характер;
- характеризується високою латентністю;
- складається з кримінальнокарних діянь суб'єктів господарювання;
- посягає на порядок управління економікою;
- вчиняється фізичними особами (це пояснюється тим, що згідно кримінального законодавства суб'єктом злочину може бути лише фізична особа);

• має тісний зв'язок із організованою злочинністю, корупцією та тіньовою економічною діяльністю;

- формує напівкримінальний менталітет у громадян держави;
- спричиняє значні збитки державі, суспільству чи окремим громадянам

Відмітимо такі особливості економічної злочинності¹⁵⁵ :

• є видом злочинності, який застосовується переважно масово, відповідно завдає масової шкоди;

- охоплює різні зловживання економічної влади;
- вчиняється в процесі професійної діяльності влади менеджера;
- має множинність епізодів вчинення злочину;
- вчиняється як фізичними так і юридичними особами;

• є більш складним соціально-економічним феноменом, а ніж традиційна злочинність;

---

¹⁵³ Кравчук С. Й. Економічна злочинність в Україні. URL: [http:// westudents.com.ua/knigi/116-ekonomichna-zlochinnst-v-ukran-kravchuk-sy.html](http://westudents.com.ua/knigi/116-ekonomichna-zlochinnst-v-ukran-kravchuk-sy.html)

¹⁵⁴ Скакун Т. О. Економічні злочини: сутнісні ознаки та криміналістичний аналіз їх вчинення. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/155.pdf l.

¹⁵⁵ Харко Д. М. Кримінологічні проблеми щодо визначення поняття та ознак сучасної економічної злочинності як фактора тінізації економіки України / Д. М. Харко. URL: <http://www.apdp.in.ua/v55/119.pdf>.

- має латентний характер;
- спричиняє суттєву економічну шкоду інтересам держави.

Підсумовуючи різні погляди науковців щодо ознак та особливостей економічної злочинності можна дати таке визначення економічним злочинам: *економічний злочин – це протиправна дія, яка вчиняється у сфері економіки із зловживанням влади, що посягає на порядок здійснення економічного управління та має на меті одержання економічної вигоди*¹⁵⁶.

2.2. Тенденції до зростання рівня тіньової економіки в Україні

Тіньова економіка властива багатьом країнам. В Україні залишається гострою проблема корумпованості, нелегального виробництва і збуту продукції, фіктивних грошових операцій. Неефективна податкова політика веде до зменшення надходжень до бюджетів всіх рівнів, тобто змушує підприємства та підприємців приховувати свої прибутки. Дослідження у даному напрямку ускладнюється ще й тим, що достовірної і повної інформації про рівень тінізації економіки отримати практично неможливо.

Основними видами тіньової діяльності в Україні орієнтовно стало:

- проведення готівкових операцій без обліку;
- приховування доходів або перебільшення видатків;
- виплати нелегальної заробітної плати;
- заниження ціни акцій корпорацій (при оформлені продажу контрольного пакету);
- хабарі, «відкати»;
- відмивання коштів;
- підпільне виробництво;
- незаконна господарська діяльність;
- шахрайство;

---

¹⁵⁶ Скакун Т. О. Економічні злочини: сутнісні ознаки та криміналістичний аналіз їх вчинення. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/155.pdf 1.

- «чорні ринки» (незаконні ринки збуту).

За попередніми розрахунками Мінекономіки рівень тіньової економіки в Україні в 2021 році становив 32% від обсягу офіційного ВВП, що на 2 в.п. більше за показник 2020 року, які здійснені з використанням удосконалених Методичних рекомендацій, затверджених наказом Мінекономіки від 20.01.2021 р. № 104 (рис.2.2)¹⁵⁷.

Україна посіла 104 місце серед 182 держав у новому рейтингу Індексу сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI) за 2025 рік, набравши 36 балів зі 100. Про це йдеться у звіті міжнародної організації Transparency International. Так, у порівнянні із 2024 роком, Україна підвищила свою кількість балів на один та піднялася на одне місце в рейтингу.¹⁵⁸

Щоб прослідкувати динаміку рівня тіньової економіки в Україні з 2010 року по 2021 рік скористайтесь розрахунками департаменту стратегічного планування та макроекономічного прогнозування відділу з питань економічної стійкості та статистики Міністерство економіки України, враховуючи, що таких детальних розрахунків після початку агресивної російсько-української війни не проводилось.¹⁵⁹

Так, економічний аналіз свідчить, що незначне збільшення рівня тіньової економіки відбулося на тлі «шокових» зростань світових цін на сировину (енергоносії і сільськогосподарську продукцію), які спонукали суб'єктів господарювання зменшувати ризики втрати лімітованих ресурсів в умовах збільшення виробничих витрат. Втім, упродовж 2021 року періодичні карантинні обмеження хоч і стримували розвиток та темпи відновлення більшості видів економічної діяльності (враховуючи регіональне епідемічне

---

¹⁵⁷ Тіньова економіка. Аналітична записка. Загальні тенденції. 2021. Міністерство економіки департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування відділ з питань економічної стійкості та статистики жовтень 2022. RUL: C:/Users/Alex/Downloads/Записка_2021_TE-3.pdf

¹⁵⁸ Михайлов Д. У 2025 році Україна піднялась на одне місце в Індексі сприйняття корупції. Суспільне. Нолвини. 10 лютого 2026. URL: <https://suspilne.media/1236802-u-2025-roci-ukraina-pidnalas-na-odne-misce-v-indeksi-spriijnatta-korupcii/>

¹⁵⁹ Тіньова економіка. Аналітична записка. Загальні тенденції. 2021. Міністерство економіки департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування відділ з питань економічної стійкості та статистики жовтень 2022. RUL: C:/Users/Alex/Downloads/Записка_2021_TE-3.pdf

зонування), втім, по суті, вже не створювали суттєвих перепон для їх діяльності з огляду на кращу пристосованість до нових реалій, налагоджені збут та логістику з використанням цифрових технологій.

Динаміка рівнів тіньової економіки України, розрахованих з використанням чотирьох методів, була різноспрямованою, що стало наслідком прояву як нетипового характеру коронакризи, так і гіпотези про оживле утворення нових каналів тінізації, які охоплюються існуючими методами оцінки лише частково (рис.2.2).

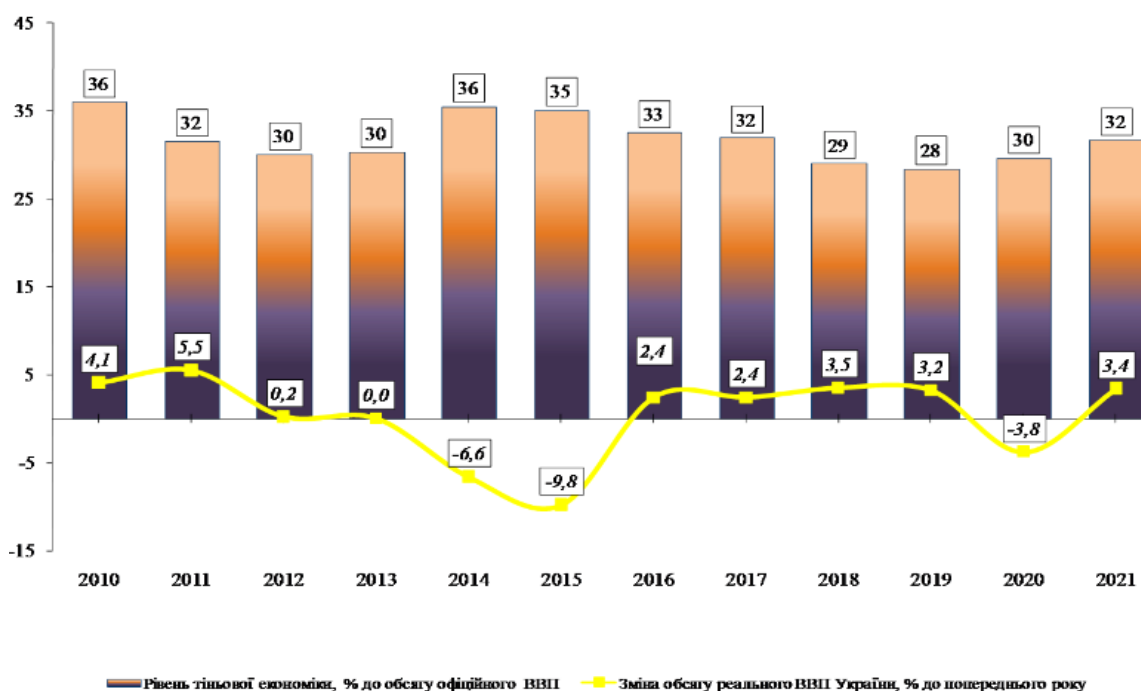

Рис. 2.2. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до попереднього року)

[Джерело: розрахунки Мінекономіки]

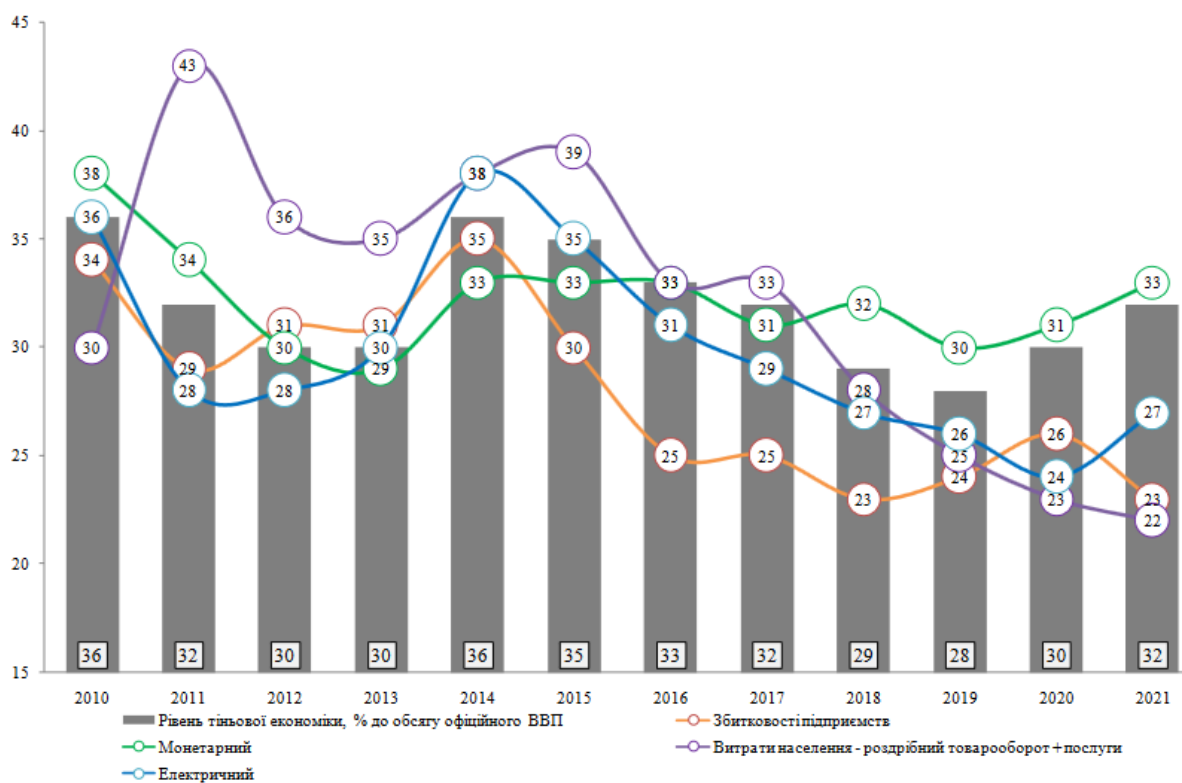

Рис. 2.3. Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП

[Джерело: розрахунки Мінекономіки]

Два класичних методи, які використовуються багатьма експертами при оцінці тіньової економіки, а також використовуються Мінекономіки України, зафіксували збільшення рівня порівняно з 2020 роком:

- електричний метод – на 3 в.п. (до 27% від обсягу офіційного ВВП);
- монетарний метод – на 2 в.п. (до 33% від обсягу офіційного ВВП).

Два методи, які є результатом напрацювань вітчизняних науковців з огляду на особливості процесів тінізації в Україні, показали зменшення рівня тіньової економіки:

- метод «витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги» – на 1 в.п. (до 22% від обсягу офіційного ВВП);
- метод збитковості підприємств – на 3 в.п. (до 23% від обсягу офіційного ВВП), що сформовано на тлі: адаптування підприємств (які адекватно зреагували як на виклики, так і на стимулюючі дії Уряду) до «ковідних» умов діяльності, та, як наслідок, поступового покращення фінансових результатів їх діяльності у звітному році; заміщення традиційних

каналів тіньової діяльності новими, що лише частково охоплюються існуючими методами оцінки її рівня.

На основі динаміки показників рівня тіньової економіки в Україні за період з 2010 по 2021 рік (табл.2.1), спеціалістами Міністерства економіки України визначено чотири ключові фактори на шляху до детінізації вітчизняної економіки, а саме: висока корупція; недосконалість судової системи країни; низька ефективність механізмів захисту власності; існування непідконтрольних українській владі територій, що призводить до контрабанди та нелегальних виробничо-господарських процесів.

Лише інтегральний показник рівня тіньової економіки є комплексним індикатором, що повною мірою характеризує таке явище, як тіньова економіка.

Таблиця 2.1

Динаміка рівня тіньової економіки в Україні за період з 2010 по 2021 рік, % від обсягу офіційного ВВП

Рік	Метод розрахунку рівня тіньової економіки				
	Рівень тіньової економіки, % до обсягу офіційного ВВП	Монетарний	Електричний	Збитковості підприємств	Витрати населення – роздрібний товарооборот + послуги
2010	36	36	36	36	36
2011	32	32	32	32	32
2012	30	30	30	30	30
2013	30	30	30	30	30
2014	36	36	36	36	36
2015	35	35	35	35	35
2016	33	33	33	33	33
2017	32	32	32	32	32
2018	29	29	29	29	29
2019	27	27	27	27	27
2020	32	32	32	32	32
2021	31	31	31	31	31

Тенденція до зростання рівня тіньової економіки у 2021 році в Україні сформувалась на тлі певної адаптації суб'єктів економічної діяльності і населення до ковідних умов діяльності в умовах появи нових загроз

зростанню у зв'язку із суттєвим подорожчанням сировинних товарів і, відповідно, зростанням виробничих витрат. Тінізація діяльності можливо супроводжувалась використанням нових каналів «тінізації», що повною мірою не охоплюються окремими існуючими методами оцінки рівня тіньової економіки.

Водночас позитивні очікування щодо умов ділової активності та результатів запроваджуваних Урядом стимулюючих заходів заохочували населення і суб'єктів господарювання до поступового розширення діяльності у легальному секторі.

Втім, для створення сприятливих умов та зміцнення основ інституційного середовища в Україні, підсумовують спеціалісти Міністерства економіки України, мають бути подолані системні чинники, основними серед яких є:

- низький рівень ліквідності фондового ринку, захисту прав інвесторів поряд із недостатньою спроможністю регулятора протидіяти зловживанням на ринку;

- недосконалість судової системи країни (основними вадами якої експерти визначили сприйнятливість до політичного тиску), як наслідок, низький рівень довіри суспільства та інвесторів до неї;

- високий рівень корупції в країні;

- наявність територій, невідконтрольних Уряду, утворених у ході збройної агресії Росії проти України, та, як наслідок, зростання «потенційних можливостей» для застосування схем контрабанди товарами.

Під час військового конфлікту критична маса тіньової економіки в Україні постає надмірною та становить 50% ¹⁶⁰. У період з 24 лютого 2022 року частина критичної інфраструктури України знищено у наслідок бойових дій. Вітчизняні економічні процеси сьогодні мобілізуються з метою

---

¹⁶⁰ Макаренко І. Виступ директора Інституту еволюційної економіки під час прямого ефіру на і-ua.tv. Київ, 15.06.2022. URL: <https://i-ua.tv/news/>

забезпечення потреб сил безпеки і оборони, правоохоронних органів, відновлення об'єктів критичної інфраструктури, фінансової системи, забезпечення низки соціальних, економічних, інших потреб громадян, у тому числі тих, хто змушений був шукати «прихисток» у більше безпечних регіонах України чи за кордоном. За таких обставин більшість громадян мають на меті зберегти соціальні блага, які перебувають під загрозою втрати.

Щодо розрахунків рівня тіньової економіки у період воєнного стану, то скористаємось розрахунком здійсненим Я. Поплюйко та М. Мельник в статті «Оцінка рівня тіньової економіки України в період воєнного стану та визначення ключових факторів впливу»¹⁶¹

З урахуванням Міністерства економіки України з метою оцінювання можливості застосування методів «витрати населення – роздрібний товарооборот», монетарного, електричного та фінансового методів¹⁶² в умовах обмеженої доступності інформації у період воєнних дій. Відсутність офіційної статистики унеможливила застосування методу «витрати домогосподарств – роздрібний товарообіг». Показник, розрахований за методом споживання електроенергії, продемонстрував значні нетипові коливання, що свідчить про викривлення оцінки та непридатність цього підходу за поточних умов. Показники рівня тіньової економіки, розраховані за трьома з чотирьох застосованих методів, агреговані в інтегральний індекс і проаналізовані в динаміці. Також для порівняння показників виконані розрахунки за 2021 рік, що передуює введенню воєнного стану.

За проведеними розрахунками¹⁶³, у 2021 р. рівень тіньової економіки становив 28,4%, що відповідає типовим значенням для довоєнного періоду, але вже у 2022 р. спостерігається зростання показника до 31,3%. Головним

---

¹⁶¹ Поплюйко Я. В., Мельник М. О. Оцінка рівня тіньової економіки України в період воєнного стану та визначення ключових факторів впливу / Статистика України, Statistics of Ukraine № 2, 2025. С.17-29.

¹⁶² Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня тіньової економіки: затверджено Наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 07.12.2020 р. № 2552, станом на 20.01.2021 р. № 104. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ME210027>

¹⁶³ Поплюйко Я. В., Мельник М. О. Оцінка рівня тіньової економіки України в період воєнного стану та визначення ключових факторів впливу / Статистика України, Statistics of Ukraine № 2, 2025. С.17-29.

фактором впливу є повномасштабне вторгнення, яке призвело до підвищення неофіційної економічної активності та посилення невизначеності. Багато підприємств працювало в неформальному секторі та маніпулювало зі звітністю, щоб вижити в умовах війни. Зниження до 25,6% у 2023 р. та до 19,8% у 2024 р. вказує на поступову стабілізацію економічної ситуації. Бізнес адаптувався до нових реалій, а частина підприємств повернулася до офіційної діяльності. Міжнародні гранти та державна підтримка малого та середнього бізнесу сприяла зниженню рівня тіньової економіки (розрахунки здійснені за даними^{164; 165; 166}).

2.3. Механізм тіньових доходів та негативні наслідки цього явища

Під економічним механізмом розуміють сукупність, систему елементів впливу на економічні інтереси суб'єктів господарювання, яка враховує особливості його зовнішнього та внутрішнього середовища. Механізмом в тіньовій економіці розуміють систему елементів впливу на економічні інтереси суб'єктів господарювання з метою одержання тіньових доходів або вигоди.

Механізмами одержання тіньових доходів стали:

1. Нелегальний експорт капіталів;
2. Одержання тіньових доходів шляхом прихованого вилучення з обігу різниці між офіційними і реальними цінами на товари і послуги;
3. Корупція;
4. Нелегальні валютні та зовнішньоекономічні операції;
5. Випуск і реалізація необлікованої продукції;
6. Надання не облікованих послуг;

---

¹⁶⁴ Статистика фінансового сектору. Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України. 2025. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#1ms>

¹⁶⁵ Офіційний вебсайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.03.2025).

¹⁶⁶ Мінфін. Офіційний вебсайт Міністерства фінансів України. URL: <https://minfin.com.ua> (дата звернення: 20.03.2025).

7. Вимагання, розкрадання, грабежі;
8. Незаконне шахрайство;
9. Незаконна приватизація державної власності.

Одна з причин виникнення тіньового сектору економіки є низька заробітна плата, високі податки на фонд оплати праці. На 1 долар погодинної зарплати середньостатистичний український працівник виробляє приблизно в 3 рази більший ВВП, ніж аналогічний американський. Це говорить про експлуатацію найманої праці¹⁶⁷.

Тіньова економіка є об'єктивним явищем, яке характерне для всіх країн світу. На останньому Всесвітньому економічному форумі поширення тіньової економіки визнано одним із основних глобальних ризиків майбутнього десятиліття. Така оцінка пов'язана з негативними наслідками цього явища, а саме:

- викривленням конкурентного середовища, що створює невідповідні умови для функціонування легального сектору та спонукає його до переходу в «тінь»;
- зниженням ефективності заходів державного регулювання економіки;
- зниженням фінансового ресурсу зведеного бюджету, зростанням податкового навантаження на легальний сектор економіки;
- непродуктивним відпливом капіталу з країни;
- значною кількістю неконтрольованих тіньових фінансових потоків.

Слід зазначити, що в країнах Європи тіньовий сектор сформований переважно за рахунок заборонених видів діяльності (нелегальних).

Особливістю тіньової економіки в Україні є те, що вона формується здебільшого за рахунок легальних видів діяльності, доходи від яких

---

¹⁶⁷ Стратегія сталого розвитку України на період до 2030 року. Про Програму розвитку ООН в Україні. URL: http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf.

виводяться з-під оподаткування, унаслідок умисного ухилення від сплати податків¹⁶⁸.

Систематизація різних поглядів науковців на причини тінізації економіки України дала можливість згрупувати такі причини за певними напрямками, зокрема:

1) *неефективна державна політика в економічній сфері:*

- корупція у владних структурах;
- відсутність довіри населення й суб'єктів господарювання до органів публічної влади;
- бюрократизація діяльності.

2) *недосконала податкова політика:*

- високі ставки податків;
- нестабільність податкового законодавства;
- складний механізм розрахунку податків;
- надмірне податкове навантаження на малий і середній бізнес.

3) *недостатнє врахування специфіки трансформаційного періоду в сфері економіки країни при грошово-кредитному регулюванні:*

- міжнародні валютні транші з високими відсотками при поверненні;
- криза фінансової системи;
- нестабільний валютний курс;
- непрозоре фінансування комерційних банків;

4) *недосконалість судової системи:*

- колізії у чинному законодавстві, що дають можливість отримання вигоди неправомірним чином;
- корумпованість суддів;

---

¹⁶⁸ Валентина Олегівна СОМОВА. Вікторія Анатоліївна ФУРСА, Сутність і структура тіньової економіки. *Актуальні питання забезпечення фінансової безпеки держави в умовах глобалізації*. Харків, 2022/С61. 63/ URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/34b1d949-bd18-4bb2-b38a-6c6243913c47/content>

- неврегульованість на законодавчому рівні явища «лобіювання інтересів» представниками бізнесових структур;

5) *некомпетентне використання бюджетних коштів та надмірне фінансування апарату чиновників;*

6) *прагнення суб'єктів господарювання отримувати надприбутки ухиляючись від оподаткування;*

7) *нестабільність ринку праці:*

- високий рівень безробіття;

- надання пріоритету працівниками отримання заробітної плати в «конверті»;

- відсутність стимулів до офіційного працевлаштування;

- приховування громадянами доходів у зв'язку із надмірним податковим навантаженням.

До найбільш негативних наслідків впливу корупції на економіку дослідники відносять:

1. *Розширення тіньової економіки.* Це призводить до зменшення податкових надходжень до бюджету. Як наслідок, держава втрачає фінансові важелі управління економікою, загострюються соціальні проблеми через невиконання бюджетних зобов'язань.

2. *Порушуються конкурентні механізми ринку,* оскільки часто у виграші залишається не той, хто конкурентоспроможний, а той, хто незаконно зміг отримати переваги. Це спричиняє зниження ефективності ринку та дискредитацію ідей ринкової конкуренції.

3. *Уповільнюється поява ефективних приватних власників,* насамперед через порушення під час приватизації, а також штучних банкрутств, як правило, поєднаних з підкупом чиновників.

4. *Неефективно використовуються бюджетні кошти,* зокрема при розподілі державних замовлень та пільг. Це ще більше ускладнює бюджетні проблеми країни.

5. Підвищуються ціни за рахунок «корупційних витрат». У результаті страждає споживач.

6. В агентів з'являється зневіра у здатність влади встановлювати, контролювати та дотримуватися чесних правил ринкової гри.

7. Погіршується інвестиційний клімат, наслідком чого є невирішення проблем подолання спаду виробництва, оновлення основних фондів.

8. Розширюються масштаби корупції в неурядових організаціях (на фірмах, підприємствах, в громадських організаціях). Це призводить до зменшення ефективності їхньої роботи, а відповідно, знижується ефективність економіки країни загалом.

2.4. Зростання тіньового сектора шляхом приховування джерел інвестицій (венчурне підприємництво)

Зростання тіньового сектора характеризується приховуванням джерел інвестицій, що в «тіні» прискорюється процес концентрації капіталу, який є надзвичайно важливим для країн з ринковою економікою¹⁶⁹.

Фінансово-кредитний сектор став ключовим елементом цієї загрози, оскільки сучасна економічна злочинність активно використовує можливості фінансових технологій та інституцій в зовнішньоекономічній сфері. До основних видів економічної злочинності (в економіко-кримінологічному аспекті) у цій сфері належать такі¹⁷⁰:

- функціонування фіктивних суб'єктів підприємництва;
- легалізація протиправно отриманих доходів;
- ухилення від оподаткування;

---

¹⁶⁹ Краус Н. М. Детермінанти тіньової економіки в інноваційних умовах господарювання: Монографія. Полтава: Дивосвіт, 2014. 148 с.

¹⁷⁰ Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання [Текст] : аналіт. огляд / [упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 35-37.

- нелегальне виробництво і фінансові порушення, що його супроводжують;
- фальсифікація вартості;
- використання тіньових фінансів як кредитних та інвестиційних ресурсів;
- нелегальний імпорт-експорт капіталів;
- порушення правил системи валютного регулювання (використання незаконних платіжних засобів, проведення незаконних трансферних операцій тощо);
- порушення вимог бюджетної системи держави (шахрайства з бюджетними ресурсами, нецільове їх використання, зловживання владою або службовим становищем під час використання бюджетних коштів тощо);
- порушення норм державного регулювання щодо діяльності фінансових інститутів, ведення фінансової звітності, валютні та біржові спекуляції, фіктивні трастові операції;
- фінансові шахрайства, незаконне виготовлення й використання фінансових документів, зобов'язань (проникнення в банківську комп'ютерну систему з метою незаконного списання коштів, підроблення платіжних доручень, векселів, чеків, кредитних карток тощо);
- хабарництво, що пов'язане з наданням кредитів, зниженням процентних ставок, прискоренням проходження фінансових документів, консультаціями щодо схем ухилення від оподаткування, допомогою в приховуванні виявлених фактів несплати податків;
- незаконне одержання пільгових кредитів;
- неповернення коштів закордонними партнерами та перерахування їх на спеціальні зарубіжні рахунки всупереч чинному законодавству;
- проведення збиткових для України бартерних операцій;
- нецільове використання державних капіталовкладень, бюджетних та іноземних кредитів, банківських активів;

– використання протиправних схем відшкодування з бюджету податкових кредитів тощо.

Економічна девіація, тіньова економіка й економічна злочинність як її концентроване втілення негативно позначаються на соціально-економічних процесах, а саме:

– відбувається руйнування здорової частини економіки шляхом перекладення на неї загального податкового тягаря, застосування проти неї кримінальних методів впливу, зокрема з використанням офіційної адміністративної системи, недобросовісної конкуренції;

– існування тіньової економіки, що є паразитарним утворенням і призводить до зменшення обсягів доходів консолідованого бюджету країни;

– розвиток тіньової економіки активно впливає на підвищення рівня корупції в державно-господарському, владно-силовому та правоохоронному апаратах, що спричиняє розвиток злочинного бізнесу;

– активізація тіньової діяльності об'єктивно формує економічні, організаційні, політичні передумови для виникнення організованої злочинності, системи «п'ятої влади»;

– розвиток тіньової економіки спричиняє соціальну та моральну деградацію суспільства, поширення кримінальної субкультури, подальше зниження рівня життя населення, нівелює соціальні цінності, потяг людей до суспільно корисної праці взагалі та підприємницької діяльності зокрема;

– існування тіньових економічних процесів обмежує обсяги накопичення капіталу внаслідок надлишкового його використання для паразитарного споживання криміналітету, знижує рівень його інвестування в країні через кримінальний експорт в інші країни та негативний вплив на залучення іноземного капіталу у зв'язку з формуванням кримінального середовища всередині країни;

– тіньовий економічний сектор руйнує систему управління держави, підприємницького сектору, призводить до їх переродження, посилення

антисоціального спрямування. На наш погляд, це головна загроза з боку економічної злочинності для суспільства.

Так, зокрема, вплив тіньового сектора відчуває й венчурне підприємництво. Цей вплив має як позитивний так і негативний характер. Що стосується венчурного капіталу, то він акумулюється двома секторами: *офіційним та тіньовим*.

У формальному секторі переважають «фірми (або фонди) венчурного капіталу», які об'єднують фінансові ресурси ряду інвесторів: приватних та державних пенсійних фондів, благодійних фондів, корпорацій, фізичних осіб, венчурних капіталістів. Крім цього учасниками офіційного сектору виступають спеціальні підрозділи або дочірні фірми комерційних банків, нефінансових промислових об'єднань, а також державні інвестиційні програми.

Тіньовий (неформальний) сектор венчурного капіталу представлений індивідуальними інвесторами, так званими «бізнес-ангелами», які мають власні вільні фінансові ресурси і напряму інвестують у ризикові підприємства.

«*Бізнес-ангели*» – це, як правило, високоосвічені професіонали середнього та старшого віку, головним чином, у сфері ділового адміністрування, консалтингу або технічного сектора. Більшість з них має багаторічний досвід бізнес-діяльності та володіє значними фінансовими ресурсами, накопиченими завдяки власній праці і діяльності в тіньовому секторі України.

Часто «бізнес-ангели» здійснюють інвестування через синдикати, які об'єднують їхніх друзів й ділових партнерів, що дозволяє реципієнтам залучати значні інвестиційні кошти. Зазвичай, обсяги інвестицій тіньового сектора в декілька разів перевищують обсяги інвестицій офіційного сектора.

Офіційний та неофіційний сектори відіграють взаємодоповнюючу роль. Інвестиції, залучені з тіньового сектора особливо важливі на початкових стадіях розвитку інноваційних фірм, коли венчурні підприємства

потребують «посівного капіталу» для розробки продукту та дослідного зразка.

Офіційний сектор є більш активним на стадії швидкого розвитку підприємств, коли їх продукція має комерційний успіх та необхідні кошти для розширення виробництва і збільшення обсягу продаж.

Разом з тим, саме кошти, що надходять з тіньового сектора, з метою венчурного фінансування, відіграє ключову роль у забезпеченні цілісності та безперервності інноваційного циклу в межах інноваційної моделі розвитку України, що пояснюється рядом факторів (рис. 2.4)¹⁷¹.

Тіньові венчурні інвестори мають багато індивідуальних і професійних форм. Зокрема, розрізняють дві великі групи – *пасивні та активні тіньові «бізнес-ангели»*.

До перших відносять інвесторів, які, здійснивши інвестиції, не втручаються в діяльність підприємства. Їх цікавить лише можливість повернення власних коштів.

Як це зробить підприємець – їх не турбує, а в деяких випадках вони просто не можуть допомогти, оскільки не володіють необхідним досвідом, навичками чи мережею зв'язків. Це можуть бути: багатий адвокат, професор чи людина іншої професії, яка зайнята своїми повсякденними справами. Цей тип інвестора готовий вкласти в проект кошти, але не має часу або необхідних навичок для перетворення start-up на процвітаючу організацію.

Представники *другої групи*, окрім внесення коштів активно співпрацюють із підприємцем, допомагають йому в перетворенні підприємства на процвітаючу організацію. Також розрізняють *особливий тип «бізнес-ангелів»* – *«незаймані бізнес-ангели»*, це потенційні «бізнес-ангели», які володіють достатніми коштами, досвідом, навичками та зв'язками для

---

¹⁷¹ Краус Н. М. Детермінанти тіньової економіки в інноваційних умовах господарювання: Монографія. Полтава: Дивосвіт, 2014. 148 с.

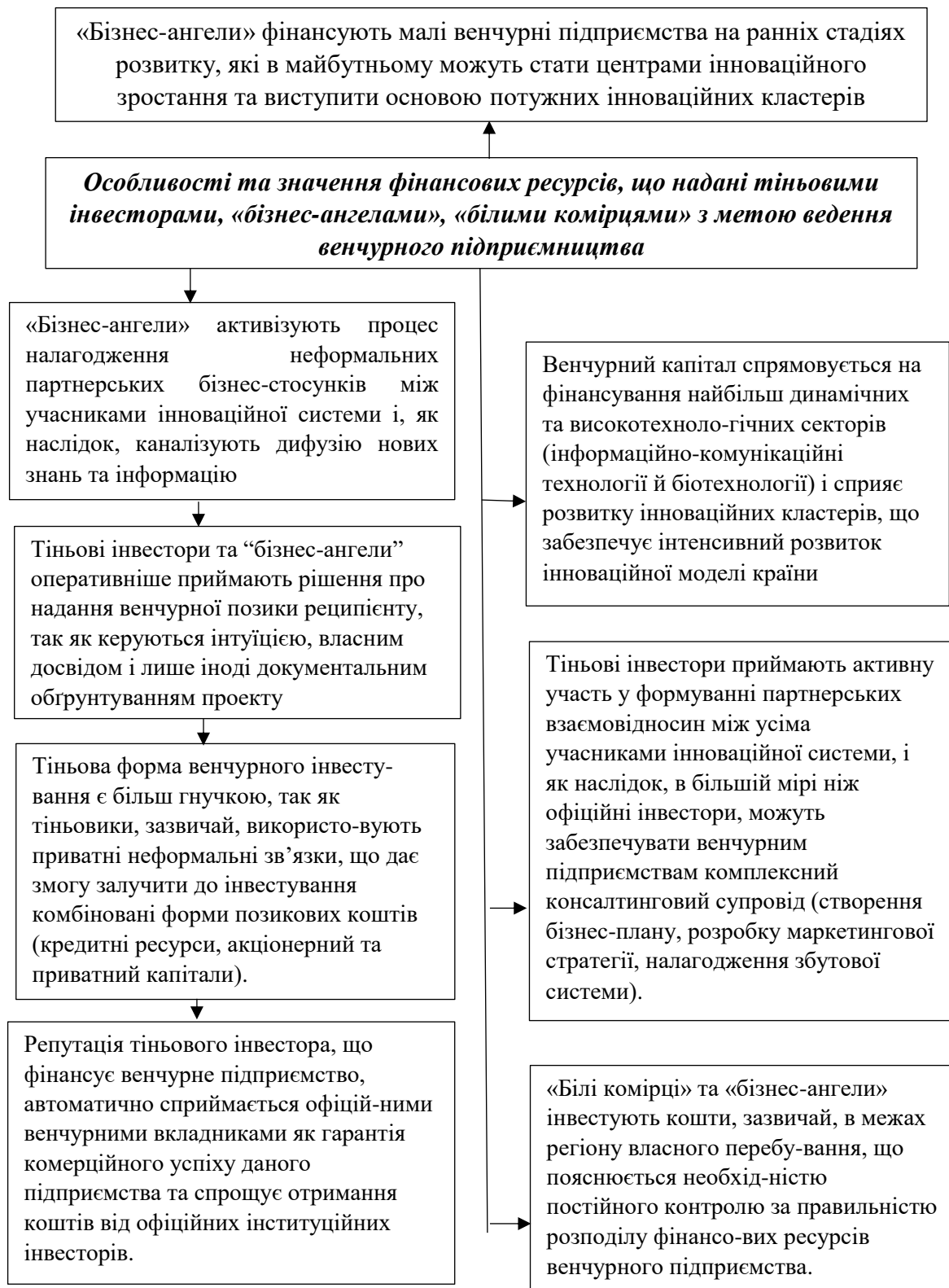

Рис. 2.4. Особливості поведінки суб'єктів господарювання тіньового сектора та роль «вливання» тіньових фінансових ресурсів у становлення венчурного підприємництва України.

того, щоб інвестувати, але нероблять цього з певних обставин. Крім цього, виділяють також такі види «тіньових бізнес-ангелів»:

- «*тіньовий ангел-охоронець*» (даний вид інвестора добре знається на таємниці, в якому функціонує підприємство, та буде активно сприяти тому, щоб start-up був успішний. Він має багато контактів, а також досвід, що може бути використаний за умови його участі в правлінні організацією);

- «*тіньовий ангел-підприємець*» (інвестор типу «будь тут, дай це» може дуже корисним для підприємця-новачка. Наприклад, він може допомогти заступнику в переговорах із інвесторами та узгодити фінансові аспекти інвестиційної угоди);

- «*тіньовий операційний ангел*» (цей «ангел» має значний досвід роботи в управлінні великими організаціями. Для підприємця цей вид інвестора може бути корисним, якщо організація планує збільшувати масштаби своєї діяльності);

- «*тіньовий ангел-всезнайка*» (даний тип інвестора вважає, що має відповідь на всі питання, зважаючи на те, що він досяг високого рівня доходів, або в силу своєї зарозумілості та самовпевненості).

Сьогодні, серед основних причин, які перешкоджають залученню коштів з тіньового сектора до венчурного підприємництва, є наступні:

- низький рівень підприємницької культури;
- недостатня конкурентоспроможність інноваційного сектора;
- дефіцит привабливих проєктів для інвестування;
- недосконала система оподаткування;
- небажання інвесторів вкладати кошти в довгострокові проєкти з високим ступенем ризику;
- відсутність конструктивного діалогу держави і приватних інвесторів; складна система патентування й ліцензування.

Державна підтримка інноваційної сфери і венчурного бізнесу має забезпечуватись двома формами – прямим і опосередкованим регулюванням.

Пряма підтримка передбачає:

- фінансування з бюджету,
- надання грантів і пільгових кредитів,
- створення умов для залучення приватного й іноземного капіталу з метою комерціалізації інновацій.

Методи опосередкованої дії, а саме:

- податкові пільги,
- амортизаційна,
- цінова політика, створюється сприятливий інноваційний та інвестиційний клімат в економіці.

Разом з тим потрібно забезпечити:

- використання державних засобів рекламно-інформаційної підтримки українського науково-інноваційного потенціалу для залучення іноземних інвесторів до співпраці з вітчизняними венчурними фондами;
- стимулювання притоку приватних інвестицій у високотехнологічні венчурні фонди, бізнес-інкубатори шляхом доінвестування їх державою та передачі їм в управління відповідних об'єктів державної власності;
- розвиток кадрового та наукового потенціалу шляхом створення науково-освітньо-виробничих комплексів;
- часткову передачу в управління бізнесу відповідних державних учбових закладів та інститутів;
- створення інфраструктури венчурного фінансування, до елементів якої можна зарахувати фондові біржі, інжинірингові фірми, технопарки, бізнес-інкубатори для венчурного бізнесу;
- участь держави в проведенні експертизи інноваційних проектів і розвиток консультаційних послуг для науково-технічних підприємств, які, в першу чергу, потребують залучення фінансових ресурсів. На нашу думку, вказані експертизи доцільно проводити на базі державних наукових центрів або вищих навчальних закладів.

2.5. Тенденції прояву загроз економічній безпеці держави в умовах тінізації економіки та трансформаційних змін

Загрози економічній безпеці видозмінюються залежно від стану та рівня розвитку економічної системи і для кожної окремо взятої держави відрізняються характером та рівнем гостроти.

Загрозами економічної безпеки є явища і процеси, що впливають негативно на господарство країни, що утискають економічні інтереси особи, суспільства і держави. Постійне відстеження і визначення основних загроз економічній безпеці значно полегшує її підтримання на належному рівні, а також дає можливість своєчасно розробляти і здійснювати практичні заходи щодо зниження негативного впливу загроз чи їх повної ліквідації.

*Основними загрозами економічній безпеці Україні на сучасному етапі є*¹⁷²:

- високий рівень тіньової економіки,
- зростання інфляції і бюджетного дефіциту,
- зменшення валового нагромадження основного капіталу,
- зростання безробіття,
- несприятливий інвестиційний клімат,
- надто високий рівень державного боргу,
- неконтрольовані міграційні процеси,
- політична нестабільність тощо.

Серед основних тенденцій прояву загроз економічній безпеці держави під впливом тінізації економіки в періоду її трансформаційних змін можна виділити:

---

¹⁷² Акімова Л. М. Сутнісна характеристика основних загроз в економічній безпеці держави. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 10, 2016.-URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1247>

1) збройний конфлікт на Сході України призвів до нестабільності у політико-економічній сфері та вніс помітний дисбаланс у соціальну сферу, в тому числі через зміну пропорцій фінансування суспільних сфер з державного бюджету в сторону збільшення частки фінансування оборонного комплексу;

2) економічна криза спричинила недовантаження виробничих потужностей й використання зношених основних фондів;

3) орієнтація економіки на експорт із значним переважанням частки сировинної продукції, що значно нижча за ціною від готової продукції;

4) низька якість та конкурентноспроможність продукції вітчизняних підприємств як на закордонних, так вітчизняних ринках;

5) зростання безробіття та податкового навантаження на працюючих громадян у зв'язку із зростанням частки пенсіонерів та пільговиків;

6) руйнування наукового потенціалу держави у зв'язку із зменшенням фінансування сфери науки, високими цінами на навчання та виїздом молоді на навчання за кордон, на роботу що не вимагає певної кваліфікації і знань;

7) майнове розшарування у суспільстві;

8) збільшення частки населення з доходами нижче прожиткового мінімуму;

9) поглиблення диференціації у соціально-економічному розвитку регіонів країн.

У даному контексті до загроз економічній безпеці держави прийнято відносити лише ті соціально-економічні чинники та явища, які або повністю руйнують об'єкт (повне обмеження доступу до ресурсів, дезорганізація грошового обігу, що провокує руйнування економічної системи країни тощо), або завдають йому значного збитку. Складнощі виникають при віднесенні останніх до числа загроз, адже в умовах конкуренції ризик є невід'ємною складовою функціонування економічної системи держави. При цьому ті явища, які в короткостроковому періоді можна віднести до загроз економічній безпеці держави у довгостроковому періоді може виявитися

стимулом для економічного розвитку національного господарства, зростання інноваційної активності, більш раціональної енергетичної політики тощо¹⁷³.

Щодо трансформаційних змінв економіці, то сьогодні український бізнес несе втрати своїх виробничих потужностей, має непередбачувані капітальні витрати по релокалізації, не має достатньо енергетичних ресурсів для живлення хоча би свого функціонування, не піднімаючи питання розвитку¹⁷⁴. Втім, саме цей час є найбільш відповідальним для кардинальних змін. Загрозою творчому перетворенню функціонування економічної системи України може стати затяжний характер війни та істотне розширення масштабу загострених нею соціально-економічних проблем. Війна «виснажує» потенціал національної економіки, намагаючись відібрати у неї здатність до реалізації якісно нових зрушень. Тому євроінтеграція – це відкритий економічний фронт за майбутнє України. Інтегральним економічним наслідком війни для України є падіння ВВП, якого не спостерігалось з часу перших років здобуття незалежності нашої держави.

За експертними даними, визначеними за методологією PDNA (оцінка потреб після катастрофи) Світового банку, тільки за перші чотири місяці повномасштабної війни вітчизняна промисловість понесла збитки у сумі 8,1 млрд. доларів США, що становить більше 4% ВВП України у 2021 році. Лівова частка збитків припала на приватний бізнес (до 70%). Більшість виробничих потужностей зруйновані повністю (65% сукупних збитків) та підлягають відбудові з нуля, вартість якої буде значно вищою за суму втрат активів, але й отримана нова якість виробництва буде відповідати передовому світовому досвіду у сфері техніки та технологій. До галузей, які найбільш постраждали від війни, відносяться: вугільна та нафтопереробна

---

¹⁷³ Акімова Л. М. Сутнісна характеристика основних загроз в економічній безпеці держави. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 10, 2016.-URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1247>

¹⁷⁴ Гудзь Т. П., Брусов Н.О. Повоєнна трансформація економічного потенціалу українських підприємств для освоєння євроінтеграційних можливостей. *Одеський національний економічний університет. Збірник наукових праць*. №11-12 (300-301), 2022. С.28 – 34.

промисловість, металургія та енергетика обсягами експортних та імпорتنих операцій¹⁷⁵.

Розпочати процес масштабної відбудови економічної інфраструктури Україна зможе тільки після припинення бойових дій та отримання надійних міжнародних безпекових гарантій захисту державних кордонів, територіальної цілісності та незалежності. В контексті підготовки до цього важливим питанням постає пошук джерел фінансування повоєнної трансформації економічного потенціалу українських підприємств.

Програму повоєнної відбудови економіки України слід гармонізувати із завданнями членства в ЄС та забезпечити включення України до європейських програм передвступної підготовки. Отже, повоєнна трансформація економічного потенціалу українських підприємств фактично є другим етапом загального плану відбудови нашої держави, оскільки наразі усі дії правомірно сфокусовані на відновленні об'єктів соціальної інфраструктури та наданні гуманітарної допомоги.

Варто визнати, що етап повоєнної відбудови економіки України триватиме кілька років, однак його поступова реалізація матиме своїми відчутними наслідками екстенсивне нарощування робочих місць та приріст інтенсивності генерування доходів українським бізнесом. При цьому важливо, щоб міжнародна допомога для відбудови економіки України спрямовувалася на підтримку та впровадження новітньої техніки та сучасних технологій у вітчизняній промисловості. Впровадження технологій, що відповідають європейським стандартам, дозволять українським підприємствам відновити свої позиції на ринку та інтегруватися в глобальні ланцюги створення вартості. При цьому слід враховувати реальні прояви тінізації економіки та потенційних загрози на всіх рівнях національної безпеки.

---

¹⁷⁵ Гудзь Т. П., Брусов Н.О. Повоєнна трансформація економічного потенціалу українських підприємств для освоєння євроінтеграційних можливостей. Одеський національний економічний університет. *Збірник наукових праць*. №11-12 (300-301), 2022. С.28 – 34.

Виділемо основні актуальні реальні та потенційні загрози в Україні, враховуючи зміст статті 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-IV, який втратив чинності 08.07.2018 (табл. 2.2), але окремі суттєві положення за змістом залишаються суттєвими і сьогодні. Зазначимо, що на заміну Закону України № 964-IV, прийнято Закон України «Про національну безпеку України» 1 червня 2018 року № 2469-VIII¹⁷⁶, в якому визначаються та розмежовуються повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджується всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони.

Таблиця 2.2

Основні актуальні та потенційні загрози на всіх рівнях національної безпеки України

Загрози	Характеристика загроз в національній безпеці
<i>У зовнішньо-політичній сфері:</i>	<ul style="list-style-type: none"> - посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав; - спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших держав; - воєнно-політична нестабільність, регіональні та локальні війни (конфлікти) в різних регіонах світу, насамперед поблизу кордонів України.
<i>У сфері державної безпеки:</i>	<ul style="list-style-type: none"> - розвідувально-підбивна діяльність іноземних спеціальних служб; - загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян; - поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності; - злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму; - загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України;

¹⁷⁶ Про національну безпеку України. Закон України № 2469-VIII 21 червня 2018 року. — Редакція від 24.01.2026,- URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

	<ul style="list-style-type: none"> - можливість незаконного ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів; - спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави; - прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України.
<p><i>У воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України:</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> - поширення зброї масового ураження і засобів її доставки; - недостатня ефективність існуючих структур і механізмів забезпечення міжнародної безпеки та глобальної стабільності; - нелегальна міграція; - можливість втягування України в регіональні збройні конфлікти чи у протистояння з іншими державами; - повільність у здійсненні та недостатнє фінансове забезпечення програм реформування Воєнної організації та оборонно-промислового комплексу України; - накопичення великої кількості застарілої та не потрібної для Збройних Сил України військової техніки, озброєння, вибухових речовин; - незавершеність договірно-правового оформлення і недостатнє облаштування державного кордону України; - незадовільний рівень соціального захисту військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби, та членів їхніх сімей; - зростання небезпеки для життя і здоров'я цивільного населення, насамперед дітей, внаслідок воєнних дій чи збройних конфліктів.
<p><i>У внутрішньополітичній сфері:</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> - порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування Конституції і законів України, прав і свобод людини і громадянина, в тому числі при проведенні виборчих кампаній, недостатня ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції і виконання законів України; - можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад; - загроза проявів сепаратизму в окремих регіонах України; структурна та функціональна незбалансованість політичної системи суспільства, нездатність окремих її ланок до оперативного реагування на загрози національній безпеці.
<p><i>В економічній сфері:</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> - істотне скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку; - ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки; - нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави; - відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; - зростання кредитних ризиків;

	<ul style="list-style-type: none"> - критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромислового комплексу, системах життєзабезпечення; - недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці; - критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку; - нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості; - велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів; небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки; - неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці; - критичний стан з продовольчим забезпеченням населення; неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави; - «тінізація» національної економіки.
<i>У соціальній та гуманітарній сферах:</i>	<ul style="list-style-type: none"> - невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам; - неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення; - криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб; - неефективність державної політики щодо підтримки сім'ї та забезпечення, дотримання і захисту прав дитини, і як наслідок, збільшення кількості сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які залишилися без батьківського піклування.
<i>У науково-технологічній сфері:</i>	<ul style="list-style-type: none"> - наростаюче науково-технологічне відставання України від розвинутих країн; - неефективність державної інноваційної політики, механізмів стимулювання інноваційної діяльності; - низька конкурентоспроможність продукції; - нерозвиненість внутрішнього ринку високотехнологічної продукції та відсутність його ефективного захисту від іноземної технічної і технологічної експансії; - зниження внутрішнього попиту на підготовку науково-технічних кадрів для наукових, конструкторських, технологічних установ та високотехнологічних підприємств, незадовільний рівень оплати науково-технічної праці, падіння її престижу, недосконалість механізмів захисту прав інтелектуальної власності.
<i>У сфері цивільного захисту:</i>	<ul style="list-style-type: none"> - невідповідність сучасним викликам стану єдиної державної системи цивільного захисту, сил цивільного захисту, їх технічного оснащення;

	<ul style="list-style-type: none"> - значне антропогенне і техногенне перевантаження території України, зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру; - погіршення технічного стану гідротехнічних споруд каскаду водосховищ на річці Дніпро; - невідтримання в належному технічному стані ядерних об'єктів на території України; - небезпека техногенного, у тому числі ядерного та біологічного, тероризму.
<i>В екологічній сфері:</i>	<ul style="list-style-type: none"> - нераціональне, виснажливе використання мінерально-сировинних природних ресурсів як невідновлюваних, так і відновлюваних; - неподоланність негативних соціально-екологічних наслідків Чорнобильської катастрофи; - погіршення екологічного стану водних басейнів, загострення проблеми транскордонних забруднень та зниження якості води; - неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, збудників хвороб, небезпечних для людей, тварин, рослин і організмів, екологічно необґрунтоване використання генетично змінених рослин, організмів, речовин та похідних продуктів; неефективність заходів щодо подолання негативних наслідків військової та іншої екологічно небезпечної діяльності.
<i>В інформаційній сфері:</i>	<ul style="list-style-type: none"> - прояви обмеження свободи слова та доступу до публічної інформації; - поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії; - комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм; - розголошення інформації, яка становить державну таємницю, або іншої інформації з обмеженим доступом, спрямованої на задоволення потреб і забезпечення захисту національних інтересів суспільства і держави; - намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації.

Вищевказаний перелік загроз економічній безпеці України (табл.2.2) не є вичерпним. Їх коло постійно збільшується, а тому необхідно виробити і, найголовніше, впровадити в життя ефективний механізм забезпечення економічної безпеки України, за допомогою якого можна буде управляти не лише нормативно визначеними загрозами, а й, відповідно до реалій сьогодення, своєчасно виявляти чинники, тенденції, що можуть сприяти активізації загроз національній безпеці в економічній сфері ¹⁷⁷.

¹⁷⁷ Лоханова Н. Система управління станом економічної безпеки підприємства: проблемні питання, концепція розвитку. *Економіст*: наук. фах. вид. 2005. №2. С. 52-56.

2.6. Тіньовий сектор в умовах цифровізації економіки та цифрової безпеки

Цифровізація – це насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними.

Мета цифровізації України – цифрова трансформація існуючих та створення нових галузей економіки, трансформація всіх сфер життєдіяльності України у нові, більш ефективні та сучасні. Створення сучасного цифрового простору та відповідної інфраструктури вигідно всім: і громадянам, і бізнесу, і зовнішньому інвестору ¹⁷⁸.

Сьогодні термін «цифрова економіка» не має в літературі чіткого визначення. Однією з основних причин цього є відсутність чіткого та універсального уявлення про те, які фактори мають бути враховані під час вимірювання цифрової економіки. Також причиною того, що ускладнює визначення цифрової економіки, є стрімко мінливий характер технологій. Ті технології, які підприємства та споживачі використовують для виконання завдань чи спілкування, є актуальними сьогодні, однак можуть бути застарілими завтра. В ідеалі визначення цифрової економіки з плином часу може змінити характер того, що воно охоплює ¹⁷⁹.

У зв'язку з тим, що інтенсивний розвиток цифрової економіки розпочався відносно недавно, ніхто з науковців не виділяв економічну діяльність, здійснювану шляхом застосування інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій, в якій основними засобами (факторами) виробництва є цифрові (електронні, віртуальні) дані (як числові, так і текстові), в окремий сектор економіки. Однак слід зауважити, що з початком

---

¹⁷⁸ Аспекти розвитку цифрової економіки в Україні / Левчинський Д. Л., Каширнікова І. О., Кононова О. С. *Економічний простір* №139, 2018. С. 66-76.

¹⁷⁹ Чмерук Г. Г. Цифрова економіка як окремий сектор національної економіки держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Випуск 27, частина 2. 2019. С. 92-97.-URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/27_2_2019ua/18.pdf

нового століття в розвинених країнах світу з'являються нові способи секторального структурування економіки відповідно до цього контексту, а також нові пріоритети її розвитку. Як наслідок, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) запропонувала власну методологію структурування економіки. Відповідно до методології ОЕСР в економіці виокремлюються шість стратегічних секторів: перший та другий сектори охоплюють галузі високотехнологічної та середньо-високотехнологічної промисловості, четвертий і п'ятий – ділові послуги, а шостий – соціально спрямовані види діяльності сфери послуг, що забезпечують повноцінний розвиток людини¹⁸⁰.

Дані Європейської комісії свідчать про те, що цифрова економіка оцінюється у 3,2 трлн. євро в групі країн Великої двадцятки, складаючи близько 8% ВВП¹⁸¹. Хоча цифрова економіка набула глобального масштабу, 9 компаній, спираючись на цю економіку, виробляють 90% свого доходу та прибутку. Йдеться про «Apple», «Google», «Facebook», «Amazon» (відомі як «чотири вершники»), «Microsoft» і чотири китайських цифрових гіганти («Baidu», «Alibaba», «JD.com», «Tencent»). Всі інші (наприклад, «Yahoo», «Twitter», «eBay», «Snapchat», «Pinterest», «Uber») ледь перевищують 10% цієї економіки¹⁸².

Відповідно до кількості інтернетизованого населення зростає світовий обсяг онлайн-торгівлі. Якщо у 2014 році товарообіг у сфері B2C («бізнес – фізична особа-споживач») становив \$1,3 трлн., то у 2017 році – вже \$2,3 трлн., а на 2018 рік йому пророкують зростання до \$2,8 трлн. із перспективою досягти рівня \$4,5 трлн. у 2021 році¹⁸³. Офлайн-ритейлерам доводиться поступатися територією: якщо торік частка е-комерції у світовій торгівлі становила 10%, то на початку наступного десятиліття вона перевищить 15%

---

¹⁸⁰ OECD Science, Technology and Industry: Scoreboard, Edition 2005. URL: http://www.oecdilibrary.org/oecd/content/book/sti_scoreboard-2005-en (дата звернення: 10.9.2019).

¹⁸¹ Цифровізація економіки. БІТ. Бізнес & Інформаційні технології. 2018. № 1 (74).

¹⁸² Kosha Gada The Digital Economy In 5 Minutes. URL: <https://www.forbes.com/sites/koshagada/2016/06/16/what-is-the-digital-economy/#5c6ffc707628> (дата звернення: 12.9.2019).

¹⁸³ Портал статистики “Statista”. URL: <https://www.statista.com> (дата звернення: 03.07.2019).

і на цьому не зупиниться. Ще глибше е-комерція проникла у сферу B2B («бізнес бізнесу»). Вже у 2015 році товарообіг у цій сфері наблизився до \$7 трлн., а у 2020 році, згідно з прогнозом компанії «Frost & Sullivan», сягне \$12 трлн.¹⁸⁴.

Прогнози економістів щодо показників цифрової економіки вселяють великі надії. Згідно з прогнозами МВФ обсяг цифрової економіки у світі у 2025 році сягне 23 трлн. дол. США порівняно з 12,9 трлн. у 2017 році. Основою такого зростання стане трансформація галузей економіки на базі інтелектуальних підключень. Велике поширення Інтернету по Україні дасть змогу поширити використання цифрових сервісів на багато сфер. Так, збільшення кількості користувачів з 5 млн. у 2016 році до 15 млн. уже у 2021 році дасть змогу 95% усіх магазинів, салонів, сервісів проводити розрахунки безготівково. Це зменшить витрати на друк паперових грошей і сприятиме виходу економіки з тіні. Зростуть продуктивність праці й доходи громадян. Рівень корупції значно зменшиться, бо більшість транзакцій буде проходити в електронній формі та автоматично у кількох реєстрах. Цифрова сфера може формувати понад 300–400 тис. нових робочих місць по всій країні, міста стануть зручнішими, перейдуть на цифрові платформи управління інфраструктурою та сервісом¹⁸⁵.

Найбільший ефект зростання в новій економіці дадуть оптимізація виробничих і логістичних операцій (1,4–4% зростання), підвищення ефективності ринку праці (ефективний і швидкий пошук роботи й заповнення вакансій, можливості віддаленої роботи, нові професії й робочі місця) (2,1–2,9% приросту ВВП)¹⁸⁶.

---

¹⁸⁴ Портал статистики “Statista”. URL: <https://www.statista.com> (дата звернення: 03.07.2019)

¹⁸⁵ Кириленко А.В., Тишук Т.О. Від традиційної до цифрової: як «ботани й нерди» побудували найдинамічнішу галузь української економіки. URL: <https://voxukraine.org/longreads/plugged-in-economy/index.html> (дата звернення: 10.08.2019).

¹⁸⁶ Ділова газета «Погляд». URL: <https://vz.ru/economy/2017/7/5/877264.html> (дата звертання: 15.02.2019).

Введення електронної звітності дозволяє легше та ефективніше відстежувати нелегальні схеми у сфері закупівель¹⁸⁷.

Наразі використовуються наступні електронні ресурси:

– ProZorro – це електронна система публічних закупівель, де державні та комунальні замовники оголошують тендери на закупівлю товарів, робіт і послуг, а представники бізнесу змагаються на торгах за можливість стати постачальником держави;

– DZO – це електронний майданчик «Держзакупівлі.Онлайн» який входить до системи публічних закупівель ProZorro.

Тобто система «ProZorro» працює як із державними так і з комерційними закупівлями, а майданчик DZO пов'язаний тільки із державними коштами. Правила щодо планування закупівель як для «ProZorro», так і для DZO є однаковими: планування закупівель здійснюється на підставі наявної потреби у закупівлі товарів, робіт і послуг.

Що ж стосується документів, що безпосередньо супроводжують процедуру закупівлі товарів або послуг, то це договір між замовником та постачальником. Для закупівель є порогова вартість у розмірі 50 тисяч гривень. У разі здійснення закупівель товарів, робіт і послуг, вартість яких не перевищує 50 тисяч гривень, замовник повинен дотримуватися принципів здійснення публічних закупівель та може використовувати електронну систему закупівель, у тому числі електронні каталоги для закупівлі товарів.

Крім самого договору на надання послуг або товарів необхідним документом є специфікація. Специфікація – це технічний документ з

---

¹⁸⁷ Бойко, Д. В. Особливості подолання тінізації економіки в умовах цифрової трансформації./ Актуальні питання розвитку світової економіки та міжнародного співробітництва. Секція 1. Цифровізація світового економічного простору.// Інтернет – конференції ХНУМГ ім.О.М.Бекетова 2022. – URL: <https://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/article/view/2973/2812>

¹⁸⁷ Кириленко А.В., Тищук Т.О. Від традиційної до цифрової: як «ботани й нерди» побудували найдинамічнішу галузь української економіки. URL: <https://voxukraine.org/longreads/plugged-in-economy/index.html> (дата звернення: 10.08.2019).

¹⁸⁷ Ділова газета «Погляд». URL: <https://vz.ru/economy/2017/7/5/877264.html> (дата звернення: 15.02.2019).

¹⁸⁷ Бойко, Д. В. Особливості подолання тінізації економіки в умовах цифрової трансформації./ Актуальні питання розвитку світової економіки та міжнародного співробітництва. Секція 1. Цифровізація світового економічного простору.// Інтернет – конференції ХНУМГ ім.О.М.Бекетова 2022. – URL: <https://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/article/view/2973/2812>

переліком конкретних матеріалів у розгорнутій номенклатурі (з докладною характеристикою), що потрібні підприємству в певній кількості для виконання виробничої програми.

Очевидно, що така широка публічна система обліку мала знизити рівень тінізації розрахунків, особливо тих, що пов'язані із бюджетними коштами.

Ще однією перевагою цієї системи є те, що кожен індивід може зайти на цей майданчик і оцінити реальний стан закупівель підприємства, і зробити висновки щодо чесності даного суб'єкту господарювання.

Отже, виходячи з усіх переваг впровадження електронної звітності, очевидно, що вона позитивно впливає на економіку в цілому. Але система має свої недоліки, в першу чергу, це існування шляхів обходу системи і, як наслідок, відсутність чесного ринкового механізму.

Щодо цифрової безпеки¹⁸⁸, то звернемо увагу на штучний інтелект (ШІ), який не приносить прибутку. Згідно з прогнозними дослідженнями 2019 р. компанії Forrester¹⁸⁹, штучний інтелект було переоцінено і через рік прийде розчарування¹⁹⁰. Зокрема було спрогнозовано повернення 10% компаній до автоматизованих процесів, що здійснюватимуться за допомогою людського фактору, і ця тенденція значною мірою обумовлена обмеженнями ШІ¹⁹¹.

Автоматизація безумовно прискорює більшість процесів і часто дозволяє виключити типові людські помилки, коли виникає необхідність аналізувати великі масиви даних або співставляти об'єкти. Проте автоматизація корисна для бізнесу лише в тому випадку, якщо допомагає наблизити бізнес до клієнта. Замінюючи людину штучним інтелектом на етапі довідкової служби або цілодобового чату, бізнесмени ризикують

---

¹⁸⁸ Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. Київ, жовтень 2020 р. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf.

¹⁸⁹ Predictions 2020: Artificial Intelligence. – Forrester Research, 30 October 2019, <https://www.forrester.com/report/Predictions+2020+Artificial+Intelligence/-/E-RES157592>.

¹⁹⁰ Ransbotham S., Khodabandeh Sh., Fehling R., Lafountain B., Kiron D. Winning with AI. Massachusetts Institute of Technology, <https://sloanreview.mit.edu/projects/winning-with-ai>.

¹⁹¹ Вплив технологій штучного інтелекту на економіку і бізнес. TAdviser, 11 листопада 2019 р., <https://www.tadviser.ua/index.php/>

втратити клієнтів. Справа в тому, що більшість людей надають перевагу людському контакту. Отже в більшості випадків люди не повинні повністю виключатися з циклу роботи ШІ. Автоматизацію можна використовувати для аналізу ринку та прискорення процесів підтримки клієнтів, але безпосередній контакт повинен здійснюватися людьми. У збалансованих відносинах між ШІ і людьми автоматизація має застосовуватися тільки в якості першої лінії відповіді.

Кібератаки як важливіша небезпека. Згідно зі звітом Всесвітнього економічного форуму, кібератаки належать до п'ятірки головних небезпек, що загрожують людству, поряд з природними катастрофами і зміною клімату¹⁹².

За останні роки кіберзлочинність зросла в десятки разів. Сьогодні основні ризики характерні для фінансово-кредитної галузі (у 2018р. збиток від кібератак збільшився до \$1,5 трлн., зберігаючи тенденцію до зростання, тривалість DDoS-атак зросла у 2 рази, за приблизними оцінками щорічний збиток світовому бізнесу від кібератак складає до \$600 млрд.)¹⁹³, але вже зараз загроза може стати актуальною практично для всіх галузей.

Кіберзагрози характеризуються тим, що вони постійно змінюються і з'являються практично щодня.

Новими трендами стали шахрайство з криптовалютами та атаки на віртуальні цінності в блокчейне. Обсяг інвестицій у кіберзахист у 2018р., за деякими оцінками, склав \$96 млрд¹⁹⁴.

Заернемо також увагу на *«цифрові розриви»* (digital divide) та *цифрову нерівність»* і їх поляризацію. Дедалі стає глибшою нерівність у доступі до соціальних, економічних, освітніх, культурних та інших можливостей внаслідок нерівного доступу до інформаційних комп'ютерних технологій.

---

¹⁹² The Global Risks Report 2019. 14th Edition. World Economic Forum, http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks_Report_2019.pdf

¹⁹³ Global cybercrime costs \$600 billion annually – study. RAPPLER, 21 February 2018, <https://www.rappler.com/technology/news/196606-global-cybercrime-costs-mcafee-csis-study>

¹⁹⁴ Савинов С. Кібербезпека: бар'єр проти нових «воїнів темряви». IBS, 21 травня 2019 р., <https://www.bs.ru/media/media/kiberbezopasnost-barer-protiv-novykh-voinov-tmy>.

Проблема «цифрової нерівності» отримала несподівано значний резонанс у світі. Висловлювалися полярні точки зору: від визнання цієї проблеми як однієї з глобальних загроз для держав і суспільств в інформаційну епоху до позначення її як надуманої, що сприяє подальшому збагаченню комп'ютерних і телекомунікаційних корпорацій. Згодом дискусії перейшли у площину розробки практичних рекомендацій з подолання «цифрової нерівності» як у міжнародному масштабі, так і в масштабах окремих держав.

«Цифрова нерівність» призводить до зниження якості життя: менше можливостей, гірше медичне обслуговування та освіта.

«Цифрова нерівність» є наслідком інших нерівностей і водночас поглиблює інші, історично більш ранні нерівності. Через це держави, які не приділяють уваги стимулюванню інтеграції інформаційних технологій в усі сфери життя суспільства, виявляться неконкурентоспроможними у світовій економіці.

Говорячи про «цифрову нерівність» дехто з експертів вважає, що для всіх слаборозвинутих країн і багатьох країн з перехідною економікою вона не є найактуальнішою¹⁹⁵. Для слаборозвинутих країн, з їх точки зору, важливіше вирішити такі нагальні проблеми, як будівництво житла, доріг, виробничої інфраструктури, реформування економіки та соціальних відносин, а проблеми інформаційних технологій лише відводять від вирішення першочергових завдань. Але світовий досвід самих різних країн говорить про те, що таке протиставлення не зовсім вірно.

Цифрова революція поки що практично не вплинула на життя більшої частини населення світу. Всього лише близько 15% жителів планети можуть дозволити собі оплату ширококутового доступу в Інтернет. Основним засобом доступу в Інтернет у країнах, що розвиваються, є мобільний телефон, яким забезпечені близько 80% світоого населення. Однак майже 2 млрд.

---

¹⁹⁵ Баранов А. Над «цифровою прірвою». Зеркало тижня, січень 2003 р., https://zn.ua/ECONOMICS/nad_tsifrovoy_propastyu.html.

людей не мають мобільних телефонів, а близько 60% населення земної кулі не мають доступу до Інтернету ¹⁹⁶.

---

¹⁹⁶ Доповідь про світовий розвиток. 2016. Цифрові дивиденди. Огляд. Група Всесвітнього банку.

3. ЕКОНОМІКО-ПРАВОВА ПРИРОДА ТІНІЗАЦІЇ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

3.1. Сфери «тіньової» інтелектуальної економіки та причини, які гальмують процес виходу з тіні

Економіко-правову природу тіннізації у сфері інтелектуальної економіки розглядаємо як феномен, який віддзеркалює тенденції загальної тіньової економіки. Сьогодні це набуває особливої актуальності в сфері інтелектуальної економіки у контексті неправомірного використання об'єктів права інтелектуальної власності (далі – ОПВ), тому що «тіньовий» обіг інтелектуального капіталу відверто загрожує інтелектуальній економіці, соціально-політичній сфері, духовним цінностям суспільства, стає одним з основних факторів нестабільності в державі.

Право інтелектуальної власності становить окремий інститут цивільного права. Його норми закріплені у книзі четвертій ЦК України – «Право інтелектуальної власності» (12 глав, які об'єднують 90 статей) [^{197;198}].

Відповідно до ст. 418 ЦК України¹⁹⁹: «Право інтелектуальної власності - це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності».

Поняття «інтелектуальна власність» виникло в процесі тривалої практики юридичного закріплення за певними особами їхніх прав на результати інтелектуальної діяльності у промисловій, науковій, художній, виробничій та інших сферах.

---

¹⁹⁷ Право інтелектуальної власності: Акад. курс: Підруч. для студ. вищих навч. закладів / О. П. Орлюк, Г. О. Андрощук, О. Б. Бутнік-Сіверський та ін.; За ред. О. П. Орлюк, О. Д. Святоцького. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 696 с.

¹⁹⁸ Що таке інтелектуальна власність? URL:<https://pechersk.kyivcity.gov.ua/files/docs/prv019.pdf>. (дата звернення 15.03.2024).

¹⁹⁹ Цивільний кодекс України. Закон України № 435-IV від 16 січня 2003 року. — Редакція від 01.02.2026/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

Відносини у суспільстві, у зв'язку із створенням і використанням об'єктів інтелектуальної власності, регулюються системою правових норм, що узагальнено називається правом інтелектуальної власності.

До об'єктів права інтелектуальної власності відносяться (ст.420 ЦКУ)²⁰⁰:

- літературні та художні твори;
- комп'ютерні програми;
- компіляції даних (бази даних);
- виконання;
- фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення;
- наукові відкриття;
- винаходи, корисні моделі, промислові зразки;
- компонування (топографії) інтегральних мікросхем;
- раціоналізаторські пропозиції;
- сорти рослин, породи тварин;
- комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення;
- комерційні таємниці

Об'єктом права інтелектуальної власності може бути лише нематеріальний об'єкт – результат інтелектуальної, творчої діяльності. Проте, не кожний результат творчої діяльності визнається об'єктом права інтелектуальної власності, а лише той, який є об'єктом охорони Цивільним кодексом України та іншими законами України про інтелектуальну власність. Результати творчої діяльності, які з тих чи інших причин не стали об'єктом охорони права інтелектуальної власності, можуть бути визнані об'єктами цивільного права, але не права інтелектуальної власності.

---

²⁰⁰ Цивільний кодекс України. Закон України № 435-IV від 16 січня 2003 року. — Редакція від 01.02.2026/URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

Об'єктами права інтелектуальної власності можуть бути не тільки результати інтелектуальної, творчої діяльності, а й інші об'єкти, визначені Цивільним кодексом України та іншими законами. До них можна віднести, так звані, засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу, товарів і послуг та інші нетрадиційні об'єкти, які прирівняні до об'єктів права інтелектуальної власності. Але вони охороняються правом інтелектуальної власності.

Суб'єктами права інтелектуальної власності можуть бути передусім творці цієї власності. Творцем об'єкта інтелектуальної власності може бути будь-яка фізична особа незалежно від віку. Творцями багатьох об'єктів інтелектуальної власності бувають малолітні і неповнолітні діти та інші недієздатні. Це первинні суб'єкти права інтелектуальної власності, яке на підставі закону чи договору може перейти до інших фізичних чи юридичних осіб — правонаступників — суб'єктів права інтелектуальної власності як похідних.

Юридичні особи за ЦК не можуть бути творцями, але вони можуть стати первинними суб'єктами права інтелектуальної власності в силу закону.

Право інтелектуальної власності виникає (набувається) з підстав, встановлених Цивільним кодексом України, іншим законом та договором.

Право інтелектуальної власності на той чи інший результат інтелектуальної, творчої діяльності виникає передусім в силу його створення за умови відповідності вимогам закону.

Право інтелектуальної власності може виникнути на підставі закону.

Законодавство, яке визначає права на інтелектуальну власність, базується на праві кожного володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності, що, за визначенням, є благом не матеріальним і зберігаються за його творцями та можуть використовуватися іншими особами лише з їх дозволу, окрім випадків, визначених законодавством. Право володіти своїм результатом інтелектуальної, творчої діяльності означає, що суб'єкт права

інтелектуальної власності має право утримувати цей результат за собою, у своєму майні, безпосередньо здійснювати свій правовий вплив на цей результат. Інші особи, яким суб'єкт права інтелектуальної власності передав цей результат для тимчасового використання чи на законній підставі придбали матеріальний суб'єкт – носій цього результату, здійснюють володіння від імені суб'єкта права інтелектуальної власності.

Право на використання об'єкта права інтелектуальної власності означає юридичну можливість вилучати із цього об'єкта його корисні якості, ті прибутки, які він може приносити в результаті його використання, та інший корисний ефект. Використання об'єкта права інтелектуальної власності може здійснюватися будь-яким способом і у будь-якій формі, але в межах закону. Не може використовуватися зазначений об'єкт в такий спосіб чи з такою метою, які прямо заборонені законом.

Суб'єкт права інтелектуальної власності має право розпоряджатися цим об'єктом (правом на нього) на свій розсуд. Це означає юридичну можливість визначати правову долю даного об'єкта: продавати, дарувати, обмінювати, здавати в оренду чи найм та вчиняти інші цивільно-правові правочини.

Право інтелектуальної власності є непорушним. Ніхто не може бути позбавлений права інтелектуальної власності чи обмежений у його здійсненні, крім випадків, передбачених законом.

Тінізація в сфері інтелектуальної економіки – це не ізольоване явище від загальних економічних процесів, які здійснюються в тіньовій економіці.

Дослідження на цьому напрямку актуалізуються, що є умовою напрацювання інструментів протидії тінізації.

В Україні процес формування тіньової економіки має свої особливості.

Спочатку «царювали» вульгарні рекетири, котрі, випробувавши силу закону в зв'язку з іншими злочинами, побачили, що є більш безпечний шлях збагачення, адже держава не контролює величезну частину тіньового бізнесу, що розвивається. Такі злочинні угруповання «сідали» на тіньових

бізнесменів, що бояться однаковою мірою як їх, так і закону, і одержували свою частку прибутку.

Невдовзі «авторитети» зрозуміли, що для нормальної роботи необхідна повна легалізація капіталів, здобутих злочинним шляхом, але для цього необхідна підтримка місцевої влади. З її допомогою на базі цього капіталу були створені легальні фірми, банки, транснаціональні корпорації, котрі мають міжнародні зв'язки, адвокатуру та ін.

Іншим напрямом злочинної діяльності стало виведення частини або всього бізнесу в латентну сферу, тобто створення та організація діяльності виробничих та інших структур у «тіні» офіційної економіки, поза її правовим полем. Такі структури створюються, як правило, зазначають науковці, для здійснення тіньової економічної діяльності за трьома основними напрямками²⁰¹.

- *по-перше*, – це законна діяльність, результати якої приховуються з метою ухилення від сплати податків, а також діяльність без відповідних дозволів;

- *по-друге*, нелегальна діяльність, змістом якої є заборонене в законодавчому порядку виробництво та розповсюдження товарів і послуг (наркотиків, зброї, контрабанда), а також діяльність, метою якої є отримання доходів, не пов'язаних з виробництвом товарів і послуг (рекет, шахрайство тощо);

- *по-третє*, – це спекулятивні та шахрайські операції з фінансовими коштами.

Аналітичні оцінки, отримані на основі модельних розрахунків, засвідчує О. Шарікова, що до найістотніших чинників тінізації національної економіки належать:²⁰²

---

²⁰¹ Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / За ред. З.С.Варналія. К.: НІСД, 2006. 576 с.

²⁰² Шарікова О. В. Економічні наслідки тінізації економічної системи. Економіка. Фінанси. Право. 2009. № 1. С. 3– 6.

1) суперечливість та дублювання законодавчої та нормативно-розпорядчої бази в окремих секторах, що відображає низький рівень структурних компонентів індексу економічної свободи та зростання тінізації;

2) недієвість організаційно-інституціональних механізмів антикорупційного законодавства;

3) неефективність функціонування судової та правоохоронної системи, що позначається на низьких оцінках експертами Світового економічного форуму незалежності судової влади та довіри до правоохоронних органів;

4) неефективне адміністрування податків, що підтверджують рейтингові оцінки щодо ефективності оподаткування. За оцінками експертів Світового банку, після запровадження Податкового кодексу України система адміністрування податків залишається складною через існування низки податкових пільг;

5) високий рівень злочинності. Налагоджені кримінальні зв'язки формують умови для поширення економічної злочинності та іншої протиправної діяльності. За експертними оцінками організована злочинність та торгівля незаконними товарами формують близько третини світових тіньових фінансових потоків;

6) відсутність історичної практики дотримання норм та моральних стандартів законослухняної поведінки під час провадження господарської діяльності та сплати податків у суб'єктів господарювання та громадян.

Довідково зазначимо: *Всесвітній економічний форум* (англ. *World Economic Forum*, ВЕФ) – міжнародна неурядова організація, яка базується в Женеві, діяльність якої спрямована на розвиток міжнародної співпраці. Місією організації є «прагнення до поліпшення стану світу шляхом залучення бізнесу, політичних, академічних та інших лідерів суспільства у формуванні глобальних, регіональних, галузевих порядків денних». Щорічна зустріч під егідою Форуму проводиться в Давосі (Швейцарія, крім того, Форум виступає організатором ділових заходів в різних країнах). Зустріч об'єднує близько 2500 вищих керівників бізнесу, міжнародних політичних

лідерів, обраних інтелектуалів і журналістів, щоб обговорити найбільш актуальні питання, що стоять перед світом. Утворений у 1970 році. Членами форуму є понад 1000 великих компаній та урядових організацій з різних країн світу²⁰³.

Світовий банк – кредитно-фінансова установа, заснована 1945 року, є однією з найбільших у світі, що надає допомогу з метою розвитку. Банк, який надав у фінансовому 2002 році країнам-клієнтам позики на загальну суму \$ 19,5 млрд. США, в цей час здійснює свою діяльність більш ніж у 100 країнах, що розвиваються, надаючи фінансову й консультаційну допомогу з метою підвищення рівня життя і його поліпшення серед найбіднішого населення. Банк розробляє стратегії допомоги для кожної зі своїх країн-клієнтів у співробітництві з державними органами, неурядовими організаціями й приватним сектором.²⁰⁴

Основними причинами, які гальмують процес виходу економіки України з тіні є²⁰⁵:

- системні вади податкової політики (чинна податкова система фактично зосереджена на максимальному залученні надходжень до бюджету, без урахування можливих негативних наслідків надмірного фіскального тиску на суб'єктів господарювання та громадян);

- відсутність повноцінного ринкового середовища (уповільнення інституційних, структурних та економічних змін, недосконалість ринкових механізмів призводять до неузгодженості державної економічної політики з інтересами суб'єктів господарювання, які змушені самостійно розробляти неформальні механізми взаємної співпраці);

- високий рівень корупції та некомпетентність державних службовців (корупція є одним з головних чинників, який впливає на розвиток України та

---

²⁰³ Всесвітній економічний форум. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

²⁰⁴ Світовий банк. URL: <https://uk.wikipedia.org/wik>

²⁰⁵ Удовенко В. В.. Сутність поняття «тіньова економіка», її сучасний стан в Україні. URL: http://www.rusnauka.com/17_AND_2010/Economics/69193.doc.htm

залишається одним з найбільших перепон на шляху її інтеграції до світового співтовариства);

- нестабільність інвестиційного та підприємницького клімату (про це свідчать дані щорічного дослідження Economic Freedom Index 2022 (індексу економічної свободи) за версією Heritage Foundation – за підсумками 2021 року Україна погіршила позиції та опустилася на 130-е місце серед 177 країн у рейтингу економічних свобод²⁰⁶);

- недостатній захист інвесторів (відповідно до рейтингу Doing business загальна позиція України виросла з 76 місця до 71 серед 190 країн світу. Рейтинг Світового банку Doing Business – це лише спосіб вимірювання умов ведення бізнесу і порівняння ситуації з іншими країнами. Він охоплює не всі сфери ведення бізнесу, а лише ті, що красномовно показують основні «реперні точки» у житті підприємництва²⁰⁷).

У сфері тіньової інтелектуальної економіки, враховуючи тенденції загальної тіньової економіки, можна виділити наступні *основні зони*, які потребують поглибленого дослідження (рис.3.1):

- *неофіційна інтелектуальна економіка* – це не декларовані легально дозволені види економічної діяльності зареєстрованих і незареєстрованих економічних суб'єктів господарювання, що приховуються, або просто не обліковуються державою, легальні види інтелектуальної економічної діяльності, у рамках яких має місце нефіксоване офіційною статистикою неправомірне використання об'єктів права інтелектуальної власності (ОПІВ) в процесі виробництва інноваційної продукції та приховування цієї діяльності від власників ОПІВ з метою отримання надприбутків в умовах сплати мінімальних податків;

---

²⁰⁶ Україна залишається переважно економічно невільною країною. URL:<https://smida.gov.ua/news/allnews/ukrainazalisaetsaperevaznoekonomichnonevilnoukrainoudoslidzenna>.

²⁰⁷ Україна покращила місце у рейтингу Doing Business на 5 позицій та посіла 71 місце. URL:<https://www.drs.gov.ua/press-room/ukrayina-pokrashhyla-mistse-u-rejtyngu-business-na-5-pozytsij-ta-posila-71-mistse/>

- *фіктивна інтелектуальна економіка* – це перерозподіл фінансових і матеріальних активів через фінансові махінації, фіктивні договори, хабарництво, отримання сумнівних дозволів та охоронних документів з використанням корупційних схем, спекулятивні угоди й інші види шахрайства з використанням псевдо винаходів, корисних моделей, промислових зразків, товарних марок, ліцензійних угод на користування ОПВ, пов'язаних з одержанням грошей при сплаті авторських винагород, паушального платежу та роялті;

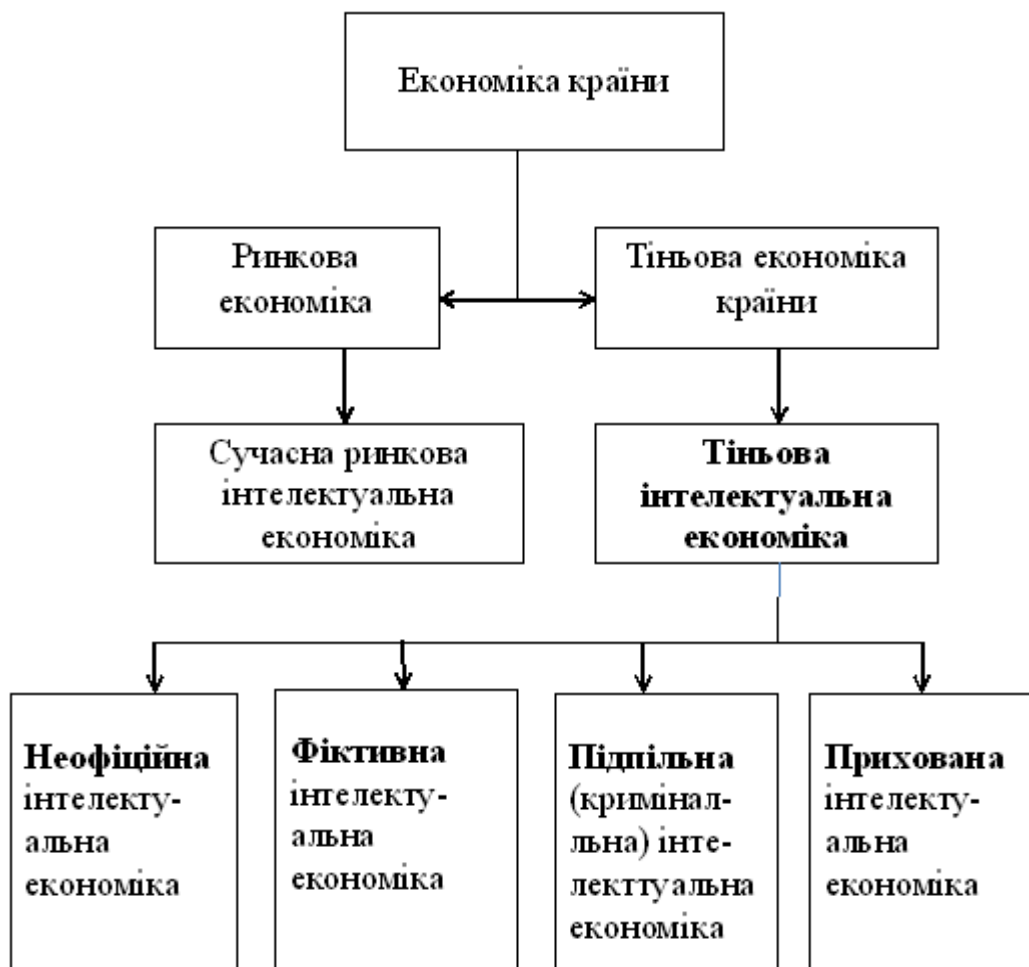

Рис. 3.1. Сфери «тіньової» інтелектуальної економіки

- *підпільна (кримінальна) інтелектуальна економіка* – це всі заборонені законом види економічної інтелектуальної діяльності з неправомірним використанням ОПВ (недобросовісна конкуренція, неправомірне використання ділової репутації підприємця, неправомірне

збирання, розголошення та використання комерційної таємниці, виробництво контрафактної продукції тощо);

- *прихована інтелектуальна економіка* – це діяльність, що дозволена законом і здійснюється виробниками інноваційної продукції та надання послуг, які мають на це право, але яка приховується від державних органів з метою ухилення від сплати податків, внесків у соціальні фонди, ігнорування дотримання правових норм і стандартів. Така діяльність не змінює загальної величини ВВП, бо не створює додаткову вартості, але суттєво може змінити внутрішню структуру перерозподілу доходів.

Ринкова економіка – це система товарно-грошових виробничих відносин і ринкових механізмів їх реалізації. Сутність її визначається як сукупність економічних відносин між домашніми господарствами, різними типами фірм і організацій, перш за все крупними компаніями, і державою, включно з наднаціональними органами, з приводу купівлі-продажу товарів і послуг в сфері обігу, а також механізм реалізації таких відносин у відповідності з законами товарного виробництва і грошового обігу.

Сучасна ринкова інтелектуальна економіка – це змішана економіка, в якій інтелектуальний продукт створюється під впливом власних зусиль, які спрямовують підприємницьку активність на зростання інтелектуального капіталу, а держава регулює цей процес, встановлюючи правову структуру бізнесу і контролюючи її додержання. Вона вивчає питання організації підприємницької діяльності, які охоплюють організаційні форми та правові основи бізнесу, методи ціноутворення та оцінки вартості інтелектуального продукту, засоби мобілізації інтелектуального капіталу, систему сучасного обліку, фінансових відносин та процедуру укладання угод²⁰⁸.

---

²⁰⁸ Бутнік-Сіверський О.Б. Економіка інтелектуальної власності. К.: Ін-т інтел. власн. і права. 2004. с.296.

В сучасній ринковій інтелектуальній економіці слід розрізняти бізнес від підприємництва, де є середовище для проявів тенденції загальної тіньової економіки.

Бізнес – це відповідний вид діяльності з метою отримання доходу за результатами комерціалізації інтелектуального продукту. Він передбачає повну самостійність щодо прийняття господарських рішень та відповідну відповідальність за результати цих рішень. Бізнес – це ризик. Одночасно, він передбачає залучення власного капіталу або опосередницьку участь у такій діяльності шляхом вкладення в діло власного капіталу на умовах корпоративного права.

Підприємницька діяльність, або бізнес зростання інтелектуального капіталу – це відповідний вид діяльності з метою отримання доходу за результатами комерціалізації інтелектуального продукту. До інтелектуального капіталу відносять продукт розумової, інтелектуальної праці, продукт творчих зусиль, який є авансованою вартістю в господарський інноваційній діяльності.

3.2. Іллегальна (нелегальна) інтелектуальна економіка

Саме неправомірне використання об'єктів права інтелектуальної економіки (ОПІВ) є ключовим в «тіньовому» обігу інтелектуального капіталу, що загрожує перекосами економічних відносин в сучасній ринковій інтелектуальній економіці.

Сфери тінізації інтелектуальної економіки також є складовою загальної «тіньової економіки», де є *іллегальна (нелегальна) інтелектуальна економіка, що є незаконне виробництво та продаж легальних товарів, які розглядаються як інноваційна продукція без їх документального оформлення та/або реєстрації інноваційних підприємств з нехтуванням прав інтелектуальної власності.*

Іллегальний складник тіньової інтелектуальної економіки за ознакою сфери охоплення також поділяємо на *внутрішній*, *зовнішній* та *глобальний* (рис.3.2).

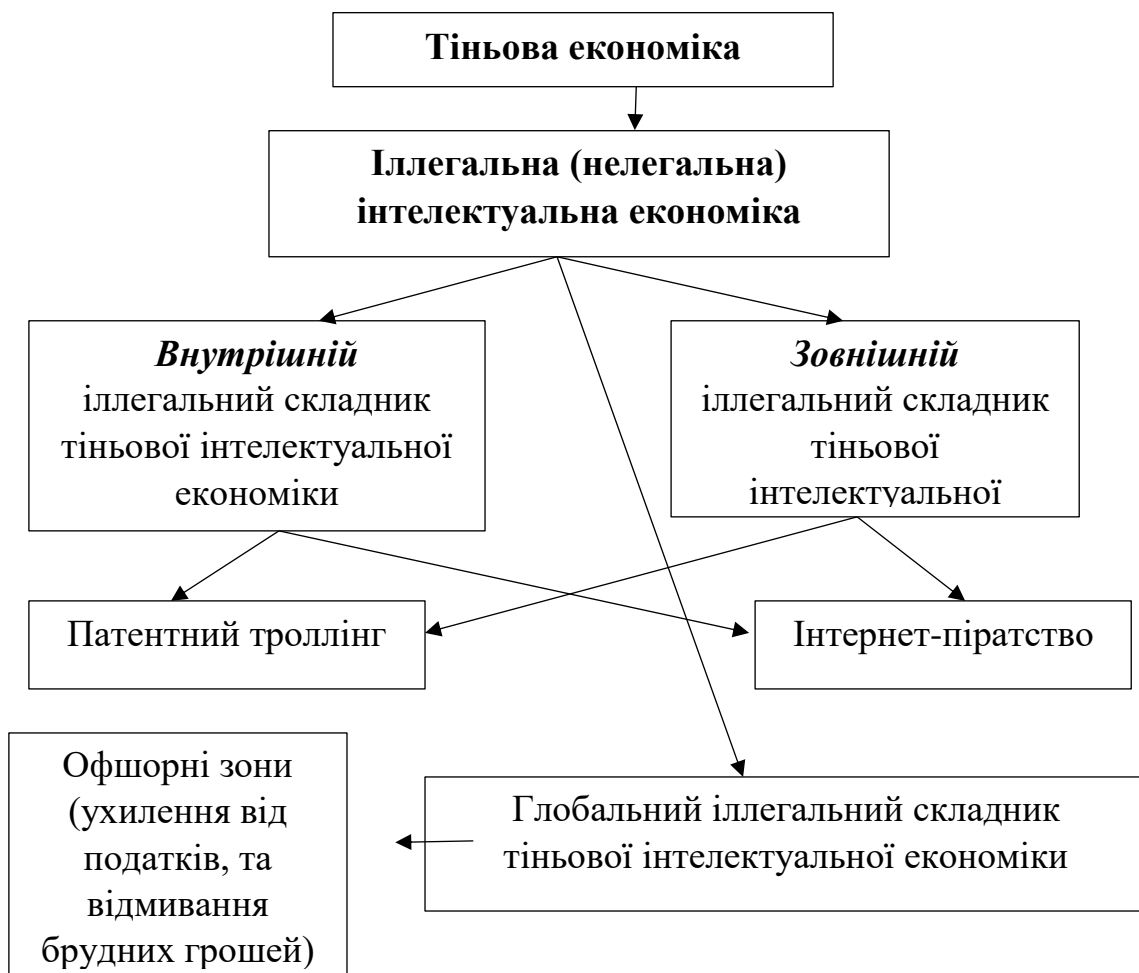

Рис. 3.2. Складники іллегальної інтелектуальної економіки.

Внутрішній іллегальний складник тіньової інтелектуальної економіки включає діяльність у межах національної тіньової інтелектуальної економіки, де є незаконне виробництво інноваційної продукції з використанням незаконно придбаних або використовуваних технологій та продаж легальних інноваційних товарів, легальної інноваційної продукції без документального оформлення майнових прав інтелектуальної власності або неправомірного використання ОПВ, що відноситься до недобросовісної конкуренції, неправомірного використання ділової репутації підприємця, неправомірного

збирання, розголошення та використання комерційної таємниці, виробництво та продаж контрафактної продукції тощо.

Зовнішній іллегальний складник тіньової інтелектуальної економіки включає діяльність за межами національної тіньової інтелектуальної економіки, де є, наприклад, незаконне виробництво за кордоном інноваційної продукції з використанням незаконно придбаних або використовуваних технологій та на їх основі продажу на території України через посередників іллегальної інноваційної продукції з метою ухилення від сплати податків, використовуючи пільгові та митні умови відповідної країни.

Як зазначає Краус Н. М., нестабільність і недосконалість вітчизняного законодавства є не лише основною причиною існування тіньового бізнесу в країні, але й головною перешкодою на шляху підвищення активності інноваційної підприємницької діяльності. Якщо держава лише «боротиметься» з тіньовою економікою й не створюватиме гарантій для нормального функціонування бізнесу, то підприємці намагаючись вижити не будуть зацікавлені у вкладенні своїх капіталів в ризикові інноваційні проекти. Проблема детінізації є комплексною й лежить у площині повернення людей до нормальної господарської діяльності, що базувалася б на «розумних» законах. Виходячи зі світового досвіду, потрібно встановити вичерпний перелік видів діяльності, доходи від яких завжди вважатимуться кримінальними.

Іллегальна (нелегальна) інтелектуальна економіка має іноді зв'язок з «тіньовими» інвестиційними ресурсами, які спрямовуються на протиправну діяльність на користь шахраїв з метою отримання «тіньових» прибутків та ухиляння від оподаткування.

Держава зобов'язана прийняти закони, що дозволять підприємцям впевнено дивитись у майбутнє, і забезпечити їх виконання, аби підприємці знали: якщо вони дотримуватимуться чинних нормативних актів, то завжди матимуть можливість нормально працювати в країні і ніхто не зазіхатиме на

законно отриманий ними прибуток. Негативні ж наслідки від тіньової економіки, які є сьогодні, представленні на рис. 3.3.²⁰⁹

Рис. 3.3. Негативні наслідки існування тіньового сектора для економіки України.

За умов розвитку кризових явищ у соціально-економічній сфері України, тіньова економіка, зазначає Краус Н. М., є своєрідним економічним стабілізатором.

Вона характеризується²¹⁰:

- більшою гнучкістю та динамічністю, ніж легальна;

²⁰⁹ Краус Н. М. Детермінанти тіньової економіки в інноваційних умовах господарювання: Монографія. Полтава: Дивосвіт, 2014. С.15-16.

²¹⁰ Краус Н. М. Детермінанти тіньової економіки в інноваційних умовах господарювання: Монографія. Полтава: Дивосвіт, 2014. С. 17.

- можливістю створення додаткових робочих місць і підтримання доходів громадян й підприємств під час економічної кризи;

- посиленням конкурентної боротьби, і цим самим стримуванням на певний час соціально-дестабілізаційних процесів у суспільстві.

Проте вирішальним є негативний вплив тіньового сектору на інноваційний розвиток національної економіки, а саме:

- втрата податкових надходжень, і як результат – ускладнення виконання державою своїх фінансових зобов'язань перед суспільством й посилення нерівномірності податкового тиску;

- скорочення інвестиційних ресурсів в Україні через утруднення відкритого витрачання тіньовими структурами прихованого від оподаткування доходу та його відтік за кордон;

- можливість монополізації економіки через зниження ціни продукції тіньового сектора на величину несплаченого податку;

- зростання зовнішнього і внутрішнього боргу, збільшення тіньового капіталу, зменшення інвестиційної привабливості держави, втрата можливості активної участі у глобалізаційних процесах.

Таке погіршення інноваційного розвитку економіки призводить до зменшення кількості новаторських ідей.

Ситуацію можна поліпшити шляхом:

- зменшення ризиків інвестування в людський капітал. Це, передусім, доступність кредитів для створення власного бізнесу, ефективна робота венчурних фондів, інституційні перетворення, що сприяють розвитку дрібного бізнесу;

- надання цільових безплатних субсидій підприємствам, що освоюють нову технологію для придбання й монтажу нового технологічного обладнання та впровадження удосконалень;

- надання субсидій малим і середнім підприємствам для придбання майна з метою досягнення економії витрат енергії, а також на наукові дослідження й розроблення нової технології для виготовлення продукції;

- реформування системи освіти як ефективного генератора людського капіталу, а не «інкубатора» корупційних відносин;
- створення системи страхування коштів, які надаються венчурним фірмам та гарантуватимуть повернення частини середньострокових позик, наданих на 2–7 років;
- реформування судової системи, яка на даний момент є одним із головних детермінантів існуючого рівня корупційних відносин;
- легалізації нерегламентованої зайнятості та доходів населення;
- удосконалення функціонування окремих товарних ринків;
- покращення системи контролю у сфері зовнішньоекономічної діяльності;
- виключення із суми доходу до оподаткування частини витрат підприємств на програми фундаментальних наукових досліджень, що виконуються університетами за контрактами. Вирахування з доходу, що оподатковується, вартості наукової апаратури та обладнання, яке безкоштовно передається підприємствам університетами та науково-дослідними організаціями;
- викриття засобами масової інформації не тільки фактів мафіонізації і корупції, а й брутального, нахабного, своєкорисного ставлення державних службовців до громадян та зловмисного невиконання своїх функцій;
- встановлення регресивної шкали на прибутковий податок із заробітної плати при її зростанні до середнього прожиткового рівня;
- гарантування захисту прав власності суб'єктам офіційного сектора економіки;
- реформування податкової системи в частині зменшення ставок податку на доходи, що інвестуються;
- поступової відміни ПДВ на продукцію вітчизняного товаровиробника;
- надання можливості використання методів прискореної амортизації в наукомістких галузях.

Імперативом економічного розвитку в Україні є досягнення сталого економічного зростання за рахунок максимального зменшення тіньової складової до мінімально можливої величини та ефективного використання її інвестиційно-інноваційного потенціалу. Саме це обумовлює необхідність розробки політики детінізації економіки, яка б врахувала особливості функціонування тіньового сектора, його масштаби, структуру та дуалістичний вплив різних складових на офіційний сектор ²¹¹.

До іллегальної діяльності можна віднести також сучасні патентні «тролі» та інтернет-піратство, на яких зупинимось окремо.

3.3. Патентний троллінг – його виникнення та тенденцій розвитку

Патентний троль (англ. – *patent troll*), або *патентний рейдер* – це компанія або підприємець, чий бізнес полягає виключно в отриманні з добросовісного виробника товарів (який їх своєчасно не запатентував) і/або послуг ліцензійних або інших платежів за використання належних йому (тролеві) патентів ²¹².

Проблема «патентного троллінгу» є однією з найбільш поширених проблем у сфері патентного права ХХІ сторіччя²¹³. Саме ж поняття виникло у Сполучених Штатах Америки ще позаминулого століття. Патентними тролями називали фірми, які скуповували патенти і починали судитись з виробниками, заробляючи у такий спосіб немалі гроші. Патентні тролі у США володіли правом інтелектуальної власності на об'єкт виробництва і реалізовували це право шляхом заборони, тому й отримали таку назву.

Перший успішний патентний троль жив ще в ХІХ столітті. Його звали Джордж Селден. У 1879 році він подав патентну заявку на бензиновий

---

²¹¹ Краус Н. М. Детермінанти тіньової економіки в інноваційних умовах господарювання: Монографія. Полтава: Дивосвіт, 2014. С.17-20.

²¹² Патентні тролі – хто вони? URL: <https://kpi.ua/troll>.

²¹³ Микола С. Патентні тролі – хто вони і як з ними боротися. URL: <https://uain.press/economics/patentni-troli-hto-vony-i-yak-z-nymy-borotysya-993263>.

автомобільний двигун, але зумів відтягнути момент її остаточної реєстрації на 16 років. Тим часом автомобільна галузь розвивалась, і в 1895 році нарешті прийшов час діяти: Селден уклав ряд ліцензійних угод з автомобільними компаніями. Окружний суд США в 1911 році підтримав його, вказавши, що Селден «всього лише скористався затримками, які допускав закон». Не вдалось стягнути грошей лише з Генрі Форда, який виграв судовий процес у Джорджа Селдена.

У 1880-ті роки в США були зареєстровані десятки тисяч патентів на дрібні особливості відомих технологій. Наприклад, 6211 патентів на рало і плуг – «патентні акули», як їх тоді називали, тягли до суду фермерів, звинувачуючи їх у використанні чужої технології.

У ХХ столітті перше місце серед патентних тролів, скоріш за все, належить Джерому Лемельсону, який отримав близько 600 патентів, з початку п'ятидесятих років. Він зумів заробити більше мільярда доларів, користуючись методом Селдона – так званими submarine patents, «підводними патентами» – патенти були заявлені, але отримані через багато років.

Дослідженню патентного тролінгу, його виникненню та тенденцій розвитку присвячені праці як вітчизняних учених, зокрема Г. Андрощука ²¹⁴,

---

²¹⁴ Андрощук Г.О. Патентний тролінг проти інновацій: стан, тенденції, загрози. *Право та інноваційне суспільство*. 2013. No 1. С. 70 – 88.

Левковець²¹⁵, А. Нікончук²¹⁶, В. Селіваненко²¹⁷ та ін., так і іноземних фахівців 218; 219; 220; 221

Водночас, на думку А. Нікончук, у вітчизняній науковій і юридичній літературі питання протидії патентному тролінгу висвітлено недостатньо, що зумовлює необхідність його додаткового дослідження.

Патентному троллю, на думку А. Нікончука, в цілому притаманні такі ознаки²²²:

- що це юридична або фізична особа, яка спеціалізується на купівлі і перепродажу прав, що впливають з патентів;
- основним видом діяльності яких є лише патентування або інші форми легалізації об'єктів права інтелектуальної власності;
- володіють значним патентним портфелем;
- наявність висококваліфікованої групи юристів, які спеціалізуються на питаннях патентування і юридичного супроводження зазначеного процесу;
- змістом діяльності відповідного суб'єкта є агресивна (наступальна) і юридично забезпечена поведінка;
- основна мета діяльності суб'єкта характеризується вимаганням виплат компенсацій або ліцензійних платежів;

---

²¹⁵ Левковець О.М. Інтелектуальна власність як ресурс розвитку: дилема трансферу технологій. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер. : Економічна теорія та право.* 2014. № 3. С. 59–75.

²¹⁶ Нікончук А.М. Правові засади протидії патентному тролінгу в Україні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право.* № 4 (75). 2014. С.25 – 33. URL: [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2014/4\(75\)/uazt_2014_4_4.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2014/4(75)/uazt_2014_4_4.pdf).

²¹⁷ Селіваненко В.В. Форми порушення та захист прав суспільства на об'єкти інтелектуальної власності у сфері охорони здоров'я. *Часопис Київського університету права.* 2013. № 3. С. 223 – 228.

²¹⁸ Chien C. Startups and Patent Trolls [Electronic Resource] / C. Chien. Mode of access: <http://digitalcommons.law.scu.edu/facpubs/553>.

²¹⁹ Lemley M.A. How to Make a Patent Market / M.A. Lemley, N. Myhrvold. *Stanford Law and Economics Olin Working Paper.* 2008. Vol. 36. P. 101 – 103.

²²⁰ Risch M. Patent Troll Myths / M. Risch // Villanova Law/Public Policy Research Paper. 2012. Vol. 42. P. 457 – 499.

²²¹ Vaikhari R. The Effect of Patent Trolls on Innovation: A Multi-Jurisdictional Analysis. *Indian Journal of Intellectual Property Law.* 2008. Vol. 1. P. 33 – 48.

²²² Нікончук А.М. Правові засади протидії патентному тролінгу в Україні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право.* № 4 (75). 2014. С.25 – 33. URL: [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2014/4\(75\)/uazt_2014_4_4.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2014/4(75)/uazt_2014_4_4.pdf).

- такі суб'єкти не чутливі до зустрічних позовів, адже не володіють ніякими виробничими потужностями.

Патентний тролінг – це діяльність, яка являється інструментом для побудови пасивної бізнес-моделі, адже інвестувавши кошти в отримання патентів, навіть не займаючись при цьому справжньою винахідницькою чи іншою корисною діяльністю, видається можливим отримувати прибуток за рахунок чужих організаційних і інтелектуальних надбань.

Мета патентного троля – створення штучних перешкод у веденні господарської діяльності добросовісним суб'єктом із розрахунку на те, що це спонукатиме його до підвищення рівня договороздатності на предмет виплати відповідних компенсацій. Патентний троль, як правило, не доводить такого суб'єкта до банкрутства, адже кінцева мета це отримання коштів і по можливості системно і неодноразово²²³.

В сучасній Україні, так звані, їхні українські «брати по розуму» діють дещо в інший спосіб. Законодавство нашої держави дає можливість отримання двох патентів: патент на корисну модель і патент на промисловий зразок. Умовою отримання останнього є лише правильно складена заявка та сплата необхідних зборів. Видача таких патентів відбувається під відповідальність заявника. Тобто в жодний спосіб відомість технічного рішення чи дизайну таких об'єктів інтелектуальної власності не перевіряється²²⁴.

Абсурд такого підходу найкраще демонструють патенти, видані в Україні на сірники, вішаки для одягу, затички для пляшок, запальнички, лопатки для харчів, господарські шкребки, планшетні комп'ютери, двірні та віконні засуви й ручки, колби та корки для фармацевтичної продукції, зубочистки, респіратори, лампочки, світильники, господарські рукавички. Всі ці речі відомі десятиріччями, власники патентів до їх винаходу жодного

---

²²³ Костін Ілля, Лавренова Наталія. Патентні тролі в українських реаліях. Юридична Газета, 21 травня 2013 №21 (363). URL:<https://www.legalalliance.com.ua/publikacii/patentni-troli-v-ukrainskih-realiah/>.

²²⁴ Андрощук Г.О. Патентний тролінг проти інновацій: стан, тенденції, загрози. *Право та інноваційне суспільство*. 2013. No 1. С. 70 – 88.

стосунку не мають. Сірники, наприклад, «запатентовано» у 2013 році, а вішак для одягу, – у 2014-му. Цього ж року житель Львова запатентував дизайн на iPad.

Навіщо це робиться? У такий спосіб спритні «винахідники» заробляють гроші. Власник патенту подає позов до суду з вимогою стягнути з виробника кошти за використання «інтелектуальної власності». І вимагає припинити виробництво сірників. Чи корків для медичних флаконів. Чи лампочок. Неважливо чого, аби в нього був патент. Виробник, звичайно, у такій ситуації намагається якось вирішити проблему – кожен день простою влітає йому у немалу копійку.

Інший механізм отримання прибутку ще простіший і швидший: отримання патенту на промисловий зразок або корисну модель, внесення його до митного реєстру для створення перешкод при митному оформленні товарів, пропозиція добросовісним імпортерам щодо виплати винагороди (або укладання ліцензійної угоди) за дозвіл на продовження митного оформлення та, зрештою, отримання жаданих коштів.

Добросовісний учасник ринку має право в судовому порядку визнати патент троя не дійсним, витративши на процес приблизно півроку, без жодної можливості одержати справедливую компенсацію від шахрая. Тож наразі добросовісний імпортер, захищаючи свою позицію в Україні, ризикує власним часом, доходами, контрактами з контрагентами, часткою на ринку тощо. Натомість патентний троль не ризикує нічим. За такого стану речей деякі (навіть досить відомі) компанії погоджуються на умови патентних тролів та додатково мотивують їх, сплачуючи незначні, порівняно з вартістю судового процесу, «роялті».

Підсумовуючи, скористаємось викладками фахівців²²⁵, які акцентують увагу на терміні, що є *патентний троль* – це *фізичні або*

---

²²⁵ Костін Ілля, Лавренова Наталія. Патентні тролі в українських реаліях. Юридична Газета, 21 травня 2013 №21 (363). URL:<https://www.legalalliance.com.ua/publikacii/patentni-troli-v-ukrainskih-realiah/>.

юридичні особи, які володіють патентами, але самі не використовують запатентовану технологію для виробництва товарів та / або надання послуг, а пред'являють претензії та позови до тих осіб, які виробляють такі товари та / або надають послуги.

Вони активно захищають свої патенти, ініціюючи судові спори, блокуючи діяльність конкурентів. Отже, ці особи існують задля «торгівлі патентами», а не виробництва товарів, надання послуг. Насамперед «патентні тролі» виникали з метою надання допомоги винахідникам, які не мають достатніх коштів і досвіду для просування своїх патентів на ринок та захист своїх прав. Однак з часом такі компанії почали зловживати своїми правами. Термін «патентний троль» почали використовувати у 1993 році по відношенню до компаній, які агресивно здійснюють патентне переслідування. До патентних тролей можна віднести інститути, окремих дослідників, компанії, які захищають свої права не в тій сфері економіки тощо.

І далі, у 2012 р. фахівці Бостонського університету опублікували дослідження, в якому спробували оцінити основні фінансові витрати викликані діями патентних тролей в економіці США. Автори дослідження виявили, що самі великі прямі та побічні витрати несуть малі та середні інноваційні компанії. В той час як великі компанії переслідуються рідше. Внаслідок претензій зі сторони патентних тролей, невеликі компанії несуть великі витрати, змушені зменшувати інвестиції, закривати бізнес. Своїми діями патентні тролі спричиняють бізнесу неабиякі збитки, через що вини все частіше піддаються критиці. Але окрім збитків, патентні тролі обмежують проведення наукових досліджень, конкуренцію та здорові відносини підприємництва. Поширення дій патентних тролей переорієнтовують ринок з досліджень, нових розробок, інноваційних технологій на масові патенти, патенти, які захищають загальнопоширені, стандартні процедури, які не містять винахідницького рівня або новизни. Концентрація уваги на таких патентах спричинена тим, що саме такі «прості» патенти масово

використовуються виробниками для виробництва товарів або надання послуг та дозволяють патентним троям займати агресивну позицію та отримувати прибутки.

Фахівці Бостонського університету підраховали, що останніми роками активність патентних тролів зростає. Так у 2005 році пред'явлено близько 1400 позовів, тоді як у 2011 році – 2500 компаній були змушені захищатись у 5842 судових процесах. При цьому на долю малих та середніх компаній припадає 59 % судових спорів. Дане дослідження дозволило оцінити проблему патентних тролей. Під час дослідження була зібрана інформація, яка раніше не була доступна для вивчення та аналізу, а саме судові претензії патентних тролей, витрати на вирішення судових спорів, розміри ліцензійних платежів тощо. При цьому побічні витрати залишились поза межами дослідження, однак за оцінками авторів побічні витрати складають суму, яка вдвічі перевищує середньорічний рівень прямих витрат.

Патентні тролі не є виключенням і для України. Останні тенденції свідчать про підвищення уваги до патентних тролей.

Патентний тролінг в Україні має деякі особливості й відмінності від патентного тролінгу на Заході. Ця особливість в Україні полягає в реєстрації в патентному відомстві України патентними троями на своє ім'я прав інтелектуальної власності на неоригінальні або навіть абсурдні (давно та широковідомі) об'єкти (наприклад, вішала, лампи розжарювання, протектори шин, зовнішній вигляд ноутбука із закругленими кутами, кузовів автомобілів, пальчикових батарейок тощо)²²⁶. Навіть більше, ситуація ускладнюється ще й тим, що аналіз практики патентних суперечок показує, що за володіння спеціальною термінологією, знаючи процедуру розгляду патентної заявки і нюанси, пов'язані з експертною оцінкою, можна отримати патент на відоме технічне рішення. Водночас ознака, властива вже відомій продукції або технології, робиться основною відмінною ознакою для якогось

---

²²⁶ Коросташова І. Патентний тролінг як прояв недобросовісної конкуренції: поняття, ознаки, причини. *Вісник Академії митної служби України. Серія «Право»*. 2015. № 1 (14). С. 26.

нового «винаходу». Ризик таких маніпуляцій мінімальний (патент просто не буде отриманий), покарання за спробу запатентувати вже відомий винахід не передбачено (заявник міг помилитися щодо новизни пропонованого рішення), а потенційний дохід великий²²⁷. Очевидно, що вказані особливості спричинені недосконалістю чинного законодавства України у сфері інтелектуальної власності, тому зумовлюють необхідність удосконалення правової бази, яка б протидіяла появі патентного тролінгу та сприяла притягненню винних у ньому до юридичної відповідальності²²⁸.

В Україні щороку збільшується кількість недобросовісних реєстрацій патентів на загальновідомі речі, які надалі вносяться до митного реєстру об'єктів права інтелектуальної власності. Прогалини в чинному законодавстві дають змогу патентним троям отримати «роялті» від сумлінних імпортерів (навіть зі світовим ім'ям), які не можуть ввезти на територію України ідентичний до зареєстрованого товар без згоди власника недобросовісної реєстрації. Таким чином шахраї активно використовують права інтелектуальної власності (особливо на промислові зразки) з метою створення перешкод для інших суб'єктів господарювання під час переміщення через митний кордон України товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності, винятково для одержання матеріальної вигоди.

Патентний тролінг розглядається як випадки зловживання з боку окремих несвідомих громадян (суб'єктів господарської діяльності) правами інтелектуальної власності, за яких останні використовуються винятково як засіб для шантажу, здирництва, недобросовісної конкуренції й інших протиправних дій, від яких потерпають насамперед імпортери, втрачаючи прибутки. Так, патентний троль, знаючи про бажання якоїсь іноземної особи освоювати вітчизняний ринок, намагається отримати правову охорону на ще

---

²²⁷ Шуртаков К. «Патентні тролі»: аналіз закордонної практики. *Економіка науки*. 2016. № 4. Т. 2. С. 294.

²²⁸ Чернадчук О. В., Патентний тролінг як вид порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 41. том 2. С. 38-41.

незахищені об'єкти права інтелектуальної власності іноземної особи, користуючись спрощеними системами набуття права інтелектуальної власності, такими, як деклараційний патент на корисну модель або патент на промисловий зразок. Після цього патентний троль вносить відомості про це до митного реєстру, а добросовісний імпортер, захищаючи свою позицію, ризикує своїм часом, доходом, контрактами з контрагентами, часткою на ринку тощо. Натомість патентний троль ризикує лише своїм завідомо недобросовісно одержаним документом, який він може отримати повторно²²⁹.

3.4. Інтернет-піратство, основні види та його поширення

Суть Інтернет-піратства полягає у відтворенні і розповсюдженні мережею Інтернет фільмів, музичних творів, комп'ютерних програм, інших об'єктів інтелектуальної власності, без дозволу автора або іншої особи, яка має авторське право і/або суміжні права, або без виплати винагороди за використання творів у встановленому законом порядку.

Піратство ХХІ століття перемістилося в інтернет, проте вперше поняття «рігасу» як позначення порушення авторських прав з'явилося 1886 року в Бернській конвенції про охорону літературних і мистецьких творів. Суть визначення не змінилася, змінилися лише методи та швидкість поширення контенту.

Інтернет піратство – порушення прав інтелектуальної власності шляхом використання, копіювання та відтворення художніх, наукових та технічних творів за допомогою мережі Інтернет.

В законодавстві України визначення Інтернет-піратства наведене в

---

²²⁹ Патентний тролінг і як із ним боротись. URL: https://ips.ligazakon.net/document/situation-doc/SX170016?ed=2017_02_17.

Україна належить до низки країн, які слабо захищають право інтелектуальної власності законом. У нашій країні немає окремого закону про піратство в інтернеті. 2011 року США внесла Україну до списку країн, за якими стежать, через високий рівень піратської діяльності.

На сьогоднішній день *інтернет-піратством називають використання творів науки, літератури чи мистецтва, які охороняються авторським правом, без дозволу авторів або правовласників.*

До основних видів інтернет-піратства відносять:

- *аудіопіратство* – копіювання та розповсюдження копій музичних композицій;

- *відеопіратство* – розповсюдження копій фільмів або телепередач на дисках, касетах та шляхом копіювання через комп'ютерні мережі;

- *піратство літературних творів* – незаконне розповсюдження авторських творів (із появою електронних бібліотек, що безкоштовно надають доступ усім бажаючим до текстів літературних творів, їх діяльність почала розглядатися деякими авторами як піратство);

- *піратство комп'ютерних ігор* – нелегальне поширення комп'ютерних ігор;

- *піратство програмного забезпечення* – нелегальне копіювання та розповсюдження програмних продуктів на дисках та через комп'ютерні мережі, що включає, також, зняття різноманітних систем захисту від нелегального використання.

Поширення інтернет-піратства відбувається завдяки недосконалості законодавства та відсутність дієвого механізму впливу на порушників авторського права і суміжних прав в Інтернеті.

Причини, які заважають підвищенню ефективності боротьби з інтернет-піратством²³⁰:

---

²³⁰ Подолання інтернет-піратства в Україні. Спеціальний звіт. К.: Телекритика, 2015. 22 ст. URL: https://ms.detector.media/content/files/road_map_piracy.pdf

- відсутність дієвих законодавчих норм щодо захисту прав правовласників, недосконалість тих норм, що існують;
- корупція та недосконалість правоохоронної системи;
- неготовність більшості рекламодавців та рекламних агентств до саморегуляції в питанні нерозміщення реклами на майданчиках із неліцензійним контентом;
- низька культура та рівень доходів споживачів контенту;
- нестача ліцензійного відеоінвентарю;
- суттєве скорочення обсягів рекламного ринку в 2014-2015 роках, яке ускладнює розвиток медіаринку та гальмує обсяги виробництва ліцензійного контенту;
- непрозора система ціноутворення на інтернет-рекламу та тіньові фінансові потоки.
- розпочати діалог з метою вироблення принципів саморегуляції у сфері боротьби з інтернет-піратством.

Найчастіше піратство в інтернеті – це порушення права на інтелектуальну власність в галузі авторського права та суміжних сфер. Відбувається у ситуаціях, коли об'єкт використовується, копіюється та поширюється без дозволу правовласника чи частина від прибутку не сплачується.

За оцінками торговельного міністерства США, Україна входить до топ країн, у яких найчастіше порушують авторське право. Причинами зазвичай називають відсутність перевірчих органів та часте використання неліцензованого програмного забезпечення. Навіть у державних структурах найчастіше використовується неліцензоване програмне забезпечення (операційні системи, програми та інше).

З технічного погляду важливо визначити, хто винен у нелегальному поширенні піратського контенту: кінцевий користувач, власник сайту чи хостинг-провайдер.

У різних країнах провину та регулювання покладають на різних людей. В Україні немає адміністративної чи кримінальної відповідальності для користувачів, які споживають піратський контент. Правовласники можуть боротися лише із сайтами-розповсюджувачами.

З юридичного боку питання не все так гладко – відповідно до статті 52-1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» розв’язання питань щодо припинення порушення авторського права відбувається лише через залучення адвоката. Але спочатку доведеться довести, що людина чи компанія має авторські права на той або інший об’єкт. Роботою адвоката у такому випадку буде надання доказу про порушення авторських прав, доказ авторства продукту та складання цивільного позову про відшкодування матеріальних збитків. Однак, зовсім необов’язково судиться, якщо ви помітили, що ваші авторські права порушуються. Можна написати скаргу та прохання до власників сайту про видалення контенту. Альтернативний варіант – скористатися технічним блокуванням піратського контенту на таких сервісах, як YouTube чи Facebook. Також можна написати лист-скаргу безпосередньо в Google: сайт буде проаналізований, і у разі виявлення піратського контенту його приховують з пошукової видачі.

Для України в сучасних реаліях необхідно розробити чітку систему законів про піратство та створити спеціальні перевічі органи. Важливо також проводити інформаційні компанії про шкоду піратства для креативних індустрій, індустрії ігор та програмного забезпечення. Кінцевим етапом стане запровадження адміністративної та кримінальної відповідальності для людей, які займаються піратством ²³¹.

Інтернет-піратство має глобальний характер, його неможливо побороти в окремій країні. Але світова спільнота і кожна окрема країна намагаються розробити дієвий механізм спрощеного та прискореного

---

²³¹ Піратство в інтернеті: проблема XXI століття. URL: <https://www.infomir.com.ua/news/piratstvo-v-interneti/>.

захисту авторського права в мережі Інтернет. На це спрямовані такі законодавчі акти та законопроекти, як ²³²:

- Закон України «Про авторське право і суміжні права» (№ 2811-IX) – набрав чинності 01.01.2023р.;

- Директива ЄС «Про електронну комерцію» № 2000/31/ЄС від 08.06.2000 р.;

- Закон HADOPI, Франція, 2009, (діє до 2022);

- Digital Millennium Copyright Act (DMCA), США, 1998;

- SOPA (Stop Online Piracy Act), який знаходиться на розгляді в Палаті Представників США з 26.10.2011, але роботу над законопроектом відкладено на невизначений час.

ACTA – The Anti-Counterfeiting Trade Agreement.

Деякі аспекти сучасного стану Інтернет піратства та тенденції розвитку аудіовізуальної сфери характеризують наведені нижче дані із звіту Офісу Інтелектуальної Власності Європейського Союзу (EUIPO – European Union Intellectual Property Office) – Online Copyright Infringement in the European Union: Music, Films and TV (2017-2020), Trends and Drivers, а також із звіту MUSO – Piracy in 2020.

Україна ніколи системно не вела боротьбу з піратством. Все, що робилося – це вибіркові речі. Але в останні кілька років ситуація суттєво погіршилася, і рівень піратства залишається надзвичайно високим.

Через постійне зростання піратства і недостатню увагу боротьбі з ним з боку держави, Міжнародний альянс інтелектуальної власності, що об'єднує сім найбільших асоціацій американських виробників контенту, включив Україну в список особливої уваги. Середній рівень піратства у світі становить 42 %, і тільки за 2010 р. воно нанесло збитків на 59 млрд дол. Головна проблема, як зазначається в дослідженні Альянсу ділового програмного забезпечення Business Software Alliance (BSA), у країнах, що розвиваються,

---

²³² Інтернет піратство. URL: <https://apo.kiev.ua/internet.phtml>.

де жителі не бачать різниці між ліцензійними та неліцензійними продуктами. Для порівняння, рівень піратства у Китаї становить 71 %, в Росії – 65 %, в Польщі – 54 %, в Угорщині – 41 %. Рівень комп'ютерного піратства в **Україні становить 86**²³³.

Серйозні кроки у боротьбі з піратством Україна робила лише після того, як у 2001 р. потрапила до списку «Special 301», який складає торговельний представник США, і була змушена сплачувати суттєві штрафні санкції – 75 млн дол. щорічно ²³⁴.

3.5. Глобальний іллегальний складник тіньової інтелектуальної економіки та офшорна політика

Глобальний характер тіньової економіки вимагає і адекватних зусиль з боку світової спільноти. Загальне визнання отримала ідея необхідності державного втручання у сферу тіньового бізнесу з метою запобігання криміналізації економіки. Міждержавне співробітництво та координація боротьби з економічною злочинністю стали важливою ланкою в системі світогосподарських зв'язків ²³⁵.

Глобальний іллегальний складник тіньової інтелектуальної економіки передбачає *транснаціональну* (з країною базування) і *мультинаціональну* (без конкретного центру розташування) *частки тіньової інтелектуальної економіки*.

---

²³³ Кагадій М.І., Меліхова К. Проблеми законодавства України у боротьбі з камкордингом. С. 72. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/5623/1/CPZakonUA2016_P071-087.pdf

²³⁴ Боротьба з інтернет-піратством в Україні: оцінки експертів. С. 72– URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=874:internet-piratstvo&catid=8&Itemid=350.

²³⁵ Шутаєва О.О. Глобальний характер та сучасні особливості розвитку тіньової економіки. *Проблеми матеріальної культури. Економічні науки*. С. 80-84. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/93392/20-Shutaieva.pdf?sequence=1>.

Тіньовий сектор з успіхом використовує новітні досягнення науково-технічного прогресу в своїх інтересах, намітився процес інтелектуалізації економічної злочинності²³⁶.

Глобальний характер тіньової економіки вимагає і адекватних зусиль з боку світової спільноти. Головними одержувачами вигащів від процесу глобалізації є найбільші транснаціональні корпорації (ТНК). Переміщення виробництва в менш розвинені країни дозволяє їм користуватися пробілами в місцевому трудовому, соціальному та екологічному законодавстві. Високі прибутки ТНК обумовлені низькою заробітною платою працівників, економією витрат на соціальну сферу та екологію. Надприбутки тіньового бізнесу дозволяють йому корумпувати навіть найвищі ешелони державної влади.

Глобалізація – це необоротний процес, який охоплює всі сфери життєдіяльності людства та виводить їх на загально масштабний, планетарний рівень. Однак, процес глобалізації найбільшою мірою проявляє себе в економічних відносинах, впливаючи на розвиток окремих галузей економіки, а також поведінку окремих країн, регіональних угруповань²³⁷.

Глобалізація проявляється в наступному:

- 1) перетворення національних і міжнародних компаній в транснаціональні та глобальні;
- 2) уніфікація та гармонізація законодавства, інформаційних та звітних систем;
- 3) рух капіталу у світовому масштабі;
- 4) створення нових інвестиційних технологій та світового ринку інновацій;

---

²³⁶ Шутаєва О.О. Глобальний характер та сучасні особливості розвитку тіньової економіки. *Проблеми матеріальної культури. Економічні науки.* С. 80-81.– URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/93392/20-Shutaieva.pdf?sequence=1>.

²³⁷ Семененко Т. М., Транснаціональні корпорації як провідна рушійна сила глобалізаційних процесів в сучасних кризових умовах. *Ефективна економіка.* № 7, 2017. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6380>

5) створення віртуальних організацій, які функціонують у світовому масштабі;

6) вироблення глобальних стратегій розвитку різних економічних сфер

ТНК – ключові фігури процесу глобалізації, в контексті якої їх можна розглядати як великі компанії, що мають зарубіжні активи в різних країнах та мають потужний вплив на економіку певних держав та певні галузі економіки (на міжнародному, регіональному та світовому рівнях). Крім того, внаслідок своєї фінансово-економічної, технологічно-інноваційної та соціальної потужності, сучасні ТНК беруть активну участь, на ряду з державними урядами, міжнародними та світовими організаціями, в політичних процесах окремих країн, регіональних угруповань та світової спільноти в цілому.

За останні тридцять років кількість ТНК збільшилась у 9 разів (у 1970 р. було зареєстровано 7 тис. таких фірм, у 1976 р. їхня кількість становила 11 тис. із 86 тис. зарубіжних філій, а у 1990 р. – 24 тис. ТНК). В середині 90-их рр. функціонувало 40 тис. таких корпорацій, які контролювали за межами своїх країн до 250 тис. дочірніх компаній. Останні офіційні дані щодо кількості ТНК у світі опубліковані в Звіті про світові інвестиції ЮНТАД за 2011 рік - у світі налічується 82, 053 тис. транснаціональних корпорацій та їх 807,363 тис. зарубіжних підрозділів²³⁹. За оцінками, ТНК охоплюють 4% загальної зайнятості в розвинених країнах та 12% всіх працівників у країнах, що розвиваються. За інформацією Європейської Комісії, багатонаціональні корпорації контролюють 2/3 світової торгівлі, близько половини промислового виробництва та 80 % інновацій та ноу-хау. До того ж, у своїй

---

²³⁸ Степичева А.О., Радюкова Я.Ю. Розвиток ТНК як відображення проблем глобалізації світового господарства. *Соціально-економічні явища та процеси*. 2010. Вып.3 (19). С. 227.

²³⁹ World Investment Report, 2014. Матеріали офіційного сайту UNCTAD. URL: http://unctad.org/en/publicationslibrary/wir2014_en.pdf

діяльності ці суб'єкти господарювання активно використовують переваги офшорних зон, що дає змогу значно скоротити обсяги податкових витрат²⁴⁰.

Посилюється протиріччя між глобальним характером економіки і локальним характером оподаткування. Створення офшорних зон дозволяє корпораціям успішно йти від податків, а криміналу відмивати брудні гроші.

Суть офшорної політики полягає в тому, що компанія, щоб піти від контролю урядових органів, переміщує свою діяльність на територію, що володіє більш вигідними податковими умовами.

Офшорна зона – це об'єкт пильної уваги підприємців та контрольних органів.

Кошти, які лежать в офшорах, можна поділити на дві категорії²⁴¹.

До *першої категорії* належать гроші, які тримають в офшорах заможні громадяни. За оцінками науковців, половина багатств російських громадян перебуває в офшорах. Для Саудівської Аравії цей показник може становити 70%, тоді як для скандинавських країн це набагато менша проблема – близько 15%.

Використання офшорів притаманне політикам, зіркам шоу-бізнесу, торговцям наркотиками і футболістам.

До *другої категорії* належать корпорації, які використовують офшори для оптимізації податків та приховування власності. Дослідження показують, що сукупні втрати бюджетів країн світу від таких практик можуть перевищувати 500 млрд дол на рік, з яких 200 млрд дол припадають на країни, що розвиваються.

Офшори також можуть використовуватися для захисту прав власності. Особливо це притаманно корпораціям і громадянам країн із слабкими інституціями та низьким рівнем довіри бізнесу до судової системи.

---

²⁴⁰ M.Kordos, S.Vojtovic (2016), "Transnational corporations in the global world economic environment", 3rd International Conference on New Challenges in Management and Business: Organization and Leadership, 2 May 2016, Dubai, pp. 150-158.

²⁴¹ Офшори, схеми, відмивання коштів і оптимізація податків: що про це треба знати. Субота, 12 грудня 2020, 10:00. Соломія Шпак, KSE, для ЕП.- URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/12/12/669095/>.

Згідно з визначенням, *офшорні зони* – це держави або їх частини, в яких діє нульовий або пільговий режим оподаткування. Є нюанс: як правило, ці пільги надають підприємствам, які зареєстровані на території офшорної зони. Вони можуть вести свою діяльність фактично за межами цієї країни. За різними оцінками в офшорах приховується 10–13% світового ВВП, тобто понад \$10 трлн.²⁴²

Повний список офшорних зон світу можна розділити на три групи залежно від виду оподаткування:

1. Класичні офшори (країни з нульовими податками).
2. Держави з системою оподаткування територіального характеру.
3. Держави, які помилково вважаються офшорами, але насправді ними не є.

Держави з нульовим оподаткуванням в більшості випадків – це маленькі країни, які часто розташовані на островах. Рівень промислового розвитку там низький, але політична й економічна ситуація при цьому стабільна. Головним є те, що там відсутній податок на прибуток, плюс не потрібно вести аудит, надавати фінансову звітність, вести публічний реєстр. Все це приваблює іноземні компанії. Тут достатньо платити фіксований щорічний збір, який рідко перевищує 100-300 доларів.

У державах з територіальною системою оподаткування прибуток, який виникає поза реєстраційною територією, обкладається пільговою або нульовою податковою ставкою. Проходження аудиту та здача фінансової звітності тут необхідні.

Країни, які *помилково вважаються офшорними зонами*, стягують досить високий податок на прибуток, отриманий за межами країни. Але можна знизити податки і значно заощадити, якщо діяльність фірми не здійснюється на території держави, в якій здійснена реєстрація.

---

²⁴² Офшорна зона – вигода чи ризик? URL: <https://youcontrol.com.ua/topics/ofshorna-zona-%E2%80%93-vyhoda-chy-ryzyk/>

Залежно від місця розташування можна виділити такі офшорні зони:

- Британські залежні території (острова Олдерні, Гернсі, Мен і Джерсі);
- Європа (Монако, Андорра, Гібралтар);
- Африка (Сейшельські острови, Ліберія, Намібія);
- Центральна Америка (Беліз);
- Південна Азія (Мальдівська Республіка).

Також велика кількість офшорних зон знаходиться в Тихоокеанському та Карибському регіонах.

Ряд країн свідомо йде на створення винятково сприятливих умов для бізнесу з метою залучення інвестицій, які включають:

- спрощені процедури реєстрації;
- мінімальну фінансову звітність;
- можливість використання номінальних (підставних) власників;
- можливість відсутності реальної діяльності в країні;
- відмова від співпраці з податковими відомствами інших країн і т. п.

При цьому можна зробити акцент, що необхідність виявлення тіньової економіки, її обсягів і механізмів впливу на неї диктується потребами державного апарату в усуненні дисбалансу в господарській діяльності, збереження певною мірою стійкої рівноваги економіки з оптимальною часткою в ній тіньової економіки. Оскільки цілком очевидно, що повністю подолати тіньову економічну діяльність неможливо, а можна лише прагнути до зниження її рівня та сфер функціонування²⁴³.

Міжнародні організації та уряди намагаються боротися з офшорами. Серед заходів – ухвалення у 2010 році закону «Про податкові вимоги до іноземних рахунків» (FATCA). Він зобов'язує фінансові установи іноземних країн звітувати до Податкової служби США «про фінансові рахунки, відкриті

---

²⁴³ Хом'як К.А. Генеза тіньових економічних відносин. Тернопільський національний економічний університет. 2015. С. 442 – 448. URL: [ena.lp.edu.ua > bitstream > ntb](http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb).

у цій іноземній країні платниками податків США або юридичними особами іноземних країн, значна частка статутного капіталу яких перебуває у володінні платників податків США». Організація економічного співробітництва та розвитку і Євросоюз регулярно публікують «чорні» та «сірі» списки країн, метою яких є боротьба з офшорами.

Тіньова економіка існує і розвивається в різних країнах і регіонах світу, однак її масштаби і особливості тісно пов'язані з національними господарськими моделями і ступенем зрілості ринкових відносин. Залежно від рівня розвитку різних країн в кожній з них, в тій чи іншій мірі отримала розвиток тіньова економіка. Однак, точну оцінку розмірів тіньової економіки визначити досить складно у зв'язку з відсутністю достовірних і достатніх кількісних даних.

У багатьох випадках економісти використовують деякі непрямі методи, що дозволяють дати відносну оцінку масштабам тіньової економіки. Тобто, вимірювання тіньової економіки, оцінка її масштабів є досить складним завданням. Це пов'язано з самою її природою - тіньова економіка носить прихований характер і виникає через прагнення уникнути вимірювання.

За оцінками фахівців, ще в середині 1980-х років намітилася стійка тенденція до зростання обсягів тіньової економіки, як в окремих країнах, так і в світовому масштабі. Причому світова тіньова економіка в останні десятиліття зростає швидше, ніж офіційна.

Згідно з дослідженнями австрійського економіста Ф. Шнайдера, у другій половині 1990-х років у розвинених країнах тіньова економіка складала близько 12% ВВП, у країнах з перехідною економікою - 23% ВВП, а в країнах, що розвиваються - 39% ВВП ²⁴⁴.

Існуючі експертні оцінки масштабів тіньової економіки відносні, але за різними даними в світі в тіньовому секторі створюється майже 10-12

---

²⁴⁴ Шутаєва О.О. Глобальний характер та сучасні особливості розвитку тіньової економіки. *Проблеми матеріальної культури. Економічні науки*. С. 80-84. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/93392/20-Shutaieva.pdf?sequence=1>.

трильйонів американських доларів доданої вартості щорічно, яка не потрапляє в офіційну звітність підприємств. Виходить, що за своїми розмірами глобальна тіньова економіка практично еквівалентна економіці США, що має найбільший ВВП у світі. Основними сучасними проблемами тінізації економічних відносин у глобальному вимірі визнано тіньову зайнятість та тіньові фінансові потоки.

Особливо слід зазначити, що в країнах з більш розвиненою ринковою економікою сформувався досить ефективний механізм інституційної протидії тіньовому сектору, основою якого є держава. Розвинуте законодавство і потужні органи правопорядку звужують поле тіньової діяльності.

Новітні інформаційні технології дозволяють цим країнам ефективно контролювати рух фінансових потоків і природу доходів як юридичних, так і фізичних осіб. Податкові злочини в цих країнах є одними з найбільш тяжких. Наприклад, у США за невірно заповнену декларацію можна наразитися на штраф до 1 тис. дол., а навмисне заниження розміру доходів карається штрафом в 5 тис. дол. або тюремним ув'язненням до п'яти років. Високий престиж і пакет соціальних гарантій державних службовців стримують поширення корупції²⁴⁵.

Велика роль у протидії тіньовій економіці належить також інститутам громадянського суспільства (різні громадські організації, засоби масової інформації і т. п.). Так, незалежні розслідування журналістів відповідають суспільним прагненням зробити політичне життя та фінансову діяльність корпорацій більш прозорими для суспільства. Важливим завданням професійних об'єднань підприємців, які виступають як форма самоорганізації і саморегулювання ділового співтовариства, є формування і зміцнення етичної основи бізнесу

---

²⁴⁵ Шутаєва О.О. Глобальний характер та сучасні особливості розвитку тіньової економіки. *Проблеми матеріальної культури. Економічні науки*. С. 80-84. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/93392/20-Shutaieva.pdf?sequence=1>.

Найбільших масштабів тіньової сектор економіки досяг у країнах, що розвиваються. Так, тіньова економіка в Нігерії досягає 76% від офіційного ВВП. Значний масштаб тіньового сектора зазначається також у Таїланді (71%), Єгипті (68%), Болівії (66%) і Панамі (62%)²⁴⁶. Фактично в більшості країн Азії, Африки і Латинської Америки можна говорити швидше про снування «паралельної» економіки, яка ненабагато поступається за масштабом економіці офіційної. Відмінними рисами країн, що розвиваються, що впливають на масштаби і форми тіньової економіки, є політична нестабільність, слабкість державних структур та їх корумпованість. Тут поширені хабарі за отримання державних контрактів, купівля-продаж державних посад, розтрата державних коштів. Підкупом місцевих чиновників не гребують і великі ТНК. Державні та бізнес-структури часто мають клановий характер, ґрунтуючись на родинних та етнічних зв'язках. У ряді країн панує політичний хаос, і злочинні угруповання кидають відкритий виклик владі.

Якщо в розвинених країнах в тіньовому секторі працюють в основному невеликі фірми, а заробітки від діяльності використовуються як додаткове джерело доходу, то в країнах, що розвиваються ситуація інша.

Мігранти з сільської місцевості нездатні знайти роботу в легальному секторі і змушені добувати основні засоби в економіці тіньовій. Повсюдна корупція і вади в законодавстві сприяють тому, що значна частина господарської діяльності виявляється неврахованою офіційною владою.

Незаконні фінансові потоки з країн, що розвиваються, і країн з економікою, що формується з 2003 по 2012 роки склали 6600 млрд. дол. США. Незаконний відтік збільшувався в середньому на 9,4% щорічно, істотно випереджаючи зростання загальносвітового ВВП. У багатьох

---

²⁴⁶ Шутаєва О.О. Глобальний характер та сучасні особливості розвитку тіньової економіки. *Проблеми матеріальної культури. Економічні науки*. С. 80-84. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/93392/20-Shutaieva.pdf?sequence=1>.

частинах світу незаконні фінансові потоки зростають набагато швидше, особливо на Близькому Сході та в Північній і Південній Африці.

У розвинених країнах тіньове виробництво пов'язане в основному з використанням неконкурентної робочої сили: іммігрантів, домогосподарок, студентів, пенсіонерів. Для цієї категорії осіб особливу значимість набуває отримання будь-якої роботи, яка не зв'язується зі ступенем її правомірності.

3.6. Потенційні загрози мережевого тероризму, хакерська спеціалізація та кібербезпека

Будь-яке індустріально розвинене суспільство характеризується високим ступенем залежності від комп'ютерних мереж²⁴⁷. Деякі державні спецслужби та відомства цілеспрямовано нагнітають страхи навколо потенційної загрози мережевого тероризму з метою збільшення фінансування своєї діяльності. Наводяться цифри – 50 мільярдів доларів щорічно – витрат США на створення інформаційної безпеки²⁴⁸. На думку скептиків щодо можливості успішних кібернетичних атак, гіпершвидкий розвиток мережі інтернет спровокував війни у віртуальних світах, що дало підстави футурологам виманювати чималі кошти у військових відомств на боротьбу з імовірними загрозами. Тим часом визначення ступеня ймовірності загроз перебуває у площині суб'єктивній та поза межами громадського контролю. Загроза може бути штучно гіпертрофована, через що одна країна матиме доступ до внутрішніх справ іншої. Створення «образу ворога» завжди було ефективним засобом провадження власної внутрішньої та зовнішньої політики; «холодна війна» переходить у віртуальну площину. Наслідки кібернетичного втручання однієї країни у справи іншої можуть бути різні: від впливу на економічні процеси до розгрому опозиційних рухів, здатних легко

---

²⁴⁷ Порфімович О. Л. Віртуальний криміналітет: від хакера до терориста (портрет явища) <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2403>

²⁴⁸ Гриняєв, С. Концепція ведення інформаційної війни в деяких країнах світу. Закордонний військовий огляд. 2002. 2. С. 11–15.

«експортуватися» на територію держави-сусіда. Так звані «скептики» зазначають, що людина надто прилучена до процесів управління, і тому кібернетичний тероризм та кібернетичні війни сьогодні не становлять небезпеки та ризику в класичному розумінні.

Наприклад, на кондитерській фабриці всі технологічні процеси виконують комп'ютери. Терорист зламав мережу та змінив рецептуру коржиків шляхом додавання в тісто стрихніну. Завтра отруйні коржики потраплять до торговельних закладів... Можливий такий сценарій? «Скептики» переконують, що така ситуація абсурдна, оскільки людський фактор на будь-якому виробництві залишається вирішальним, а тому жахливі наслідки неможливі. Але вони ж таки застерігають, що оскільки наша цивілізація дедалі більше використовує технології «безконтактного» циклу, ступінь контролю та втручання з боку людини не повинен зводитися до мінімуму.

Одним із аргументів щодо перебільшення загроз від кіберзлочинців та кібертерористів є також розвінчування професійних міфів про безкарність та анонімність інтернет-злочинців. Насправді ж будь-який провайдер може підтвердити, що для нього немає таємниць у діяльності його клієнтів, а тому він у принципі може легко знайти «точку входу» в мережу навіть так званого «зовнішнього» мережевого вандала.

У США працюють у цьому напрямі: там узвичаєно концепцію публічно-приватного партнерства (додамо, що цю ідею не можна назвати визнаною в усьому світі – теоретики захисту прав на приватне життя дискутують про її відповідність стандартам невтручання в останнє). Отже, основні засади публічно-приватного партнерства надсилу застосовуються в США і частенько тлумачаться як альтернатива: замість правоохоронних органів інтернет контролюють провайдери. Зокрема, система непогано спрацьовує щодо виявлення фактів поширення дитячої порнографії (легше залучати до цієї справи провайдерів, ніж одержувати ордери на обшуки та отримання доступів до банків даних) ...

Єдине, в чому погоджуються між собою автори «полярних» точок зору на кібернетичні загрози, це в тому, що кібервоторгнення можуть успішно застосовуватися для шпіонажу, до якого можна віднести і сферу інтелектуальної власності. Саме цей момент створює великий ризик для систем національної безпеки: значно більший, ніж звичайні кібератаки. Такі дії матимуть латентний характер, можуть бути довготривалими в часі, ніхто не буде з показною бравадою вихвалитися своїми можливостями використання інтернету для збирання інформації про потенційні цілі.

Розвідувальні служби зможуть не лише одержувати користь від інформації, що є відкритою для доступу в інтернеті, а й скористаються будь-якою можливістю таємного проникнення через комп'ютерні мережі з метою збирання інформації, не призначеної для публічного ознайомлення.

За узвичаєною класифікацією, хакери поділяються на *піратів*, *броузерів* (англ. browser – той, що проглядає) та *крекерів*.

Пірати – непрофесіонали, найменш технічно досвідчені, їхня діяльність обмежується хіба що здатністю проникати до систем (їх налічується близько 90 %).

Броузери – люди, які мають значно ширші технічні знання та можливості, вони отримують недозволений доступ до файлів інших людей, до чужих систем, але суттєвої шкоди не завдають (близько 9 %).

Один відсоток хакерів припадає на *керкерів* – це, по суті, кіберзлочинці, котрі мають великі технічні можливості, знання та навички. Саме вони шкодять найбільше: від копіювання файлів до цілковитого нищення програм та систем.

Український дослідник О. Чернавський більш детально аналізує хакерську спеціалізацію²⁴⁹. Він говорить про

- хакерів-дослідників,
- хакерів-зламників,

---

²⁴⁹ Чернавський, О. Аналіз формування комп'ютерного андерграунда в контексті сучасної кіберкультури. *Комп'ютерна злочинність та кібертероризм*. Запоріжжя, 2004. 2. С. 58–65.

- хакерів-вандалів,
- крєкерів,
- піратів,
- кібертерористів,
- вірмейкерів (тих, хто працює над створенням комп'ютерних вірусів),
- кардерів (махінації з кредитними картками та банкоматами),
- фрікерів (спеціалізуються на незаконному підключенні до телефонних мереж).

Вітчизняний дослідник В. Голубєв наводить статистичні співвідношення різних мотивів при вчиненні комп'ютерних злочинів. Так, експертна комісія Інтерполу зазначила, що корисливі мотиви присутні в 66 % випадків, політичні – в 17 %, дослідницький інтерес превалував у 7 % випадків, хуліганство – 5 %, помста – 4 % ²⁵⁰.

Вірусова та «черв'якова» активність в Україні доволі висока. Проте колективів, що цілеспрямовано продукують віруси та розповсюджують їх, переслідуючи якусь мету, не зареєстровано. Зараження комп'ютерів і систем відбувається на рівні провайдерів, котрі нехтують безпекою своїх користувачів, або ж на рівні пересічних інтернет-користувачів, котрі взагалі не користуються антивірусними програмами або ж не слідкують за їхнім регулярним поновленням. Хакери успішно сканують інтернет і вишуковують заражені комп'ютери, з хибними конфігураціями і належним чином не захищені. Такі машини можуть стати частиною «мережі ботів» (бот – це почасти автономна комп'ютерна програма, що контролюється віддаленим користувачем та здатна заражати комп'ютери).

Часто виявляється, що хакер-одинак контролює тисячі заражених комп'ютерів, у різних куточках планети. Він може давати команди комп'ютерам із своєї «мережі ботів» та через зашифрований комунікаційний канал відслідковувати всі дії власників заражених комп'ютерів – сканувати

---

²⁵⁰ Голубєв, В. Проблеми протидії кіберзлочинності і кібертероризму в Україні. [січ. 2005 р.].

їхню інформацію, переписувати файли, передавати копії їхніх даних або ж давати їм команду, одночасно здійснивши атаку на будь-який комп'ютер-мішень або мережу.

Кібертероризм – це терористичні дії в кіберпросторі та політично активне хакерство, що вчинені з метою завдати серйозних збитків життєдіяльності людини та економіці країни. Це можуть бути незаконні входження в систему управління польотами, щоб спричинити зіткнення літаків або влаштувати їм інші аварії тощо. Вважається, що термін «кібертероризм» зародився 1980 року завдяки науковцю з Інституту безпеки та розвідки (США, Каліфорнія). У терміна «кібертероризм» немає універсального визначення. Серед теоретиків та практиків триває з цього приводу дискусія. Найвдалішими нам видається визначення, запропоноване Клайєм Вільсоном (США) ²⁵¹.

Кібертероризм – це використання комп'ютерів як зброї політично мотивованими міжнародними або національними групами чи таємними агентами, котрі завдають або загрожують завдати шкоди чи посіяти паніку, з метою вплинути на населення або уряд для зміни політики. Додамо, що метою кібертерористів можуть бути політична та економічна дестабілізація, саботаж, привласнення військових та цивільних активів з політичною метою, злам комп'ютерних мереж, кібервійна тощо.

Деякі дослідники «розрізняють» два поняття:

організована злочинність та кібернетична злочинність.

Скоєння системних злочинів потребує серйозної технічної, матеріальної та організаційної підготовки, залучення спеціалістів із різних галузей. За оцінкою, кіберпростір вже став полігоном якраз для організованих злочинних угруповань, їхні дії давно набули транснаціонального характеру. Звісно, одинаки-кіберзлочинці, вільні від будь-яких злочинних зв'язків поза своїм персональним комп'ютером,

---

²⁵¹ Clay, W. Computer Attack and Cyberterrorism: Vulnerabilities and Policy Issues for Congress.

трапляються та будуть траплятися. Однак викриття їх полегшено через відсутність продуманої системи відхідних маневрів, а збитки від їхніх дій не мають тотального характеру. Ефективність функціонування в кіберпросторі організованого злочинного угруповання значно підвищує ефективність її діяльності. На це звертають увагу спеціалісти. Конвенція Ради Європи з боротьби проти кіберзлочинності (2001 рік) поділяє цей вид злочинності на чотири категорії²⁵²:

- 1) *злам комп'ютерних систем,*
- 2) *шахрайство,*
- 3) *заборонений контент (расистські сайти, дитяча порнографія),*
- 4) *порушення авторських прав.*

Отже, сьогодні основними сферами злочинної діяльності в кіберпросторі є

- *крадіжки та шахрайства,*
- *дитяча порнографія,*
- *проведення допоміжних операцій із торгівлі людьми та органами,*
- *наркаторгівля.*

За деякими оцінками, світова торгівля наркотиками перевищує масштаби світової торгівлі нафтою та досягає рівня 400 млрд доларів на рік. Так, транснаціональні наркаторгівці широко використовують можливості шифрування, паролів, стискання файлів, стенографії, віддаленого зберігання документів на серверах, анонімної пошти, спілкування на відкритих форумах за допомогою тих-таки шифрів, комп'ютерного вторгнення та петляння через треті системи, кодованого зв'язку з мобільних і супутникових телефонів, комп'ютерних анонімайзерів.

Інтернет використовують для ефективної логістики – відслідковуються транспортування, відвантаження товару, швидко змінюються маршрути перевезення, якщо виникає небезпека розкриття

---

²⁵² Про боротьбу з кіберзлочинністю. Конвенція Ради Європи. 2001.

поліцією незаконних операцій різних країн (зокрема, завдяки опанування новітніми комп'ютерними технологіями колумбійські наркоторгівці почали більш успішно постачати наркотики до США, втрати від перехоплення наркотрафіку поліцією складають лише 30–40 %).

Спеціалісти називають *п'ять основних напрямів правового регулювання*:

- 1) *захист особистих даних та приватного життя в Мережі;*
- 2) *регулювання електронної комерції та інших угод і забезпечення їхньої безпеки;*
- 3) *захист інтелектуальної власності;*
- 4) *боротьба проти протиправного змісту інформації та протиправної поведінки;*
- 5) *правове регулювання електронних повідомлень.*

Разом з тим, слід зазначити, що правового регулювання відносин в інтернеті дотримуються далеко не всі країни, насправді існують суттєві відмінності в правовому регулюванні та правозастосовній практиці.

В Україні поняття «кіберзлочин» – *це суспільно небезпечне винне діяння, кримінальна відповідальність за яке передбачена законодавством, вчиене в кіберпросторі за допомогою електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, яке полягає в протиправному, несанкціонованому створенні, зберіганні, обробці, підробці, блокуванні, знищенні об'єктів інформаційної інфраструктури*²⁵³.

Властивості:

- *інтелектуальний характер кіберзлочинів* – здійснення кіберзлочину вимагає певного набору знань;
- *кіберзлочини*, на відміну від інших інтелектуальних злочинів, доступні людям невисоких соціальних і вікових можливостей - для здійснення

---

²⁵³ Кримінальна відповідальність за кіберзлочини. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php>.

кіберзлочинів не треба займати високе соціальне положення, досить мати доступ до мережі Інтернет і електронну обчислювальну машину;

- *анонімність і неперсоніфікованість кіберзлочинів* – механізми ідентифікації глобальної мережі дозволяють особі здійснювати операції анонімно або видавати себе за іншу особу, змінювати біографічні дані або соціальний статус;

- *висока латентність кіберзлочинності*, одними з основних причин якої є наступні фактори:

1. Збиток від кіберзлочину часто здається жертві незначним в порівнянні з процедурою розслідування, яка здатна забрати час, але не гарантує притягнення до відповідальності винного і компенсації збитків;

2. Некомпетентність працівників правоохоронних органів в питанні встановлення факту вчинення кіберзлочину;

3. Побоювання нашкодити власній репутації в ділових колах і як наслідок – втрата значної кількості клієнтів. Ця обставина особливо характерна для банків і великих фінансово-промислових корпорацій, які широко впроваджують автоматизацію своїх виробничих процесів;

4. Неминуче розкриття в ході досудового розслідування системи безпеки організації;

5. Побоювання, що в ході розслідування злочину виявиться незаконний механізм вчинення окремих фінансово-економічних операцій;

6. Факт вчинення кіберзлочину ставить під сумнів професійну придатність та компетентність окремих посадових осіб, що в кінцевому результаті може призвести до негативних для них наслідків;

7. Правова неосвіченість переважної більшості посадових осіб в питаннях специфіки кіберзлочинів:

- *швидке зростання кіберзлочинності*, що пов'язане зі все більшим розповсюдженням Інтернету в різних сферах і здешевлення Інтернет-послуг;

- *віддаленість кіберзлочинців* – злочинця і жертву можуть розділяти тисячі кілометрів, оскільки немає відмінностей в скоєнні злочину проти

комп'ютерних систем, розташованих на сусідній вулиці або в іншій країні, якщо злочин вчинюється за допомогою мережі Інтернет.

Кіберзлочинність є новим та специфічним явищем злочинної діяльності. Саме ця новизна та специфічність вимагають від судових та правоохоронних органів застосування нових, особливих засобів та методів їх виявлення, розслідування та судового розгляду щодо них.

Види кіберзлочинів:

- Несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж (ст. 361 Кримінального кодексу України)²⁵⁴;
- Створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут (ст. 361 Кримінального кодексу України);
- Несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації (ст. 361 Кримінального кодексу України);
- Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї (ст. 362 Кримінального кодексу України);
- Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється (ст. 363 Кримінального кодексу України);

---

²⁵⁴ Кримінальний кодекс України. Закон України № 2341-III 5 квітня 2001 року. Редакція від 19.05.2024.- URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

- Перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку (ст. 363 Кримінального кодексу України).

Крім того, діяльність кіберзлочинців кваліфікується за статтею 200 Кримінального кодексу України – незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення та ч. 3 ст.190 Кримінального кодексу України «Шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки», ст. 231 Кримінального кодексу України «Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю».

4. ДЕТІНІЗАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК СКЛАДОВА СТРАТЕГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

4.1. Детінізація економіки: поняття, чинники, що обумовлюють процес, стратегічна мета, пріоритетні шляхи

Зміцнення економічної безпеки держави й державна політика детінізації економіки має стати важелем та стимулом для активізації діяльності суб'єктів господарювання, підвищення рівня життя населення та поступальний соціально-економічний розвиток країни.

Детінізація економіки – складний мультикомпонентний процес, що передбачає використання сукупності специфічних методів боротьби із тіншовим сектором, вибір яких залежить від рівня тінзації, особливостей організації виробничо-господарського сектору, нормативно-правового і інституційного середовища, а також причин виникнення тіншової економіки²⁵⁵.

Варто підкреслити, що рівень економічної стабільності формує імідж держави на міжнародній арені, що лише сприятиме процесам інтеграції та інвестування.

Протидія тінзації економіки України вимагає проведення поліпредметних досліджень, розробки комплексної стратегії протидії у співпраці із зарубіжними партнерами, насамперед з метою використання їх позитивного досвіду у боротьбі з цим загрозливим для національної безпеки явищем²⁵⁶.

---

²⁵⁵ Детінізація економіки України як чинник економічного зростання <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/5179/> Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків. С.1-19.

²⁵⁶ Савич О. В., Савич І. В. Основні чинники та шляхи протидії тінзації економіки України. Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет. *Ефективна економіка*. – № 2. – 2015.– URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3827>.

Пошук шляхів детінізації економіки є актуальною та складною проблемою, що пов'язано з різними напрямками прояву тінізації, зокрема і в економіці інтелектуальної власності.

З урахуванням різних теоретичних аспектів та напрямів прояву тінізації, дослідження детінізації в національній економіці знайшло своє відображення у наукових працях таких вітчизняних науковців як: В. Базилевич²⁵⁷, З. Варналій^{248,249}, В. Васенко²⁵⁰. І. Грановська²⁵¹, А. Ковальчук²⁵⁸, Т. Ковальчук²⁵⁹, М. Кузніцова²⁶⁰. І. Мазур²⁶¹, В. Предборський²⁶², О. Прокопик²⁶³, О. Рибчак²⁶⁴, М. Флейчук²⁶⁵ та інші.

Детінізація економіки – це сукупність макро- і мікрорівневих економічних, організаційно-управлінських, технічних, технологічних та правових державних заходів щодо створення економічних передумов зацікавлено-ініціативного повернення взаємовідносин між учасниками фінансово-господарського обороту речей, прав, дій з тіньового, тобто з різних причин невраховуваного державою, економічного обороту, а також побудови організаційно-правової інфраструктури превентивного впливу на усунення причин та умов, що сприяють відтворенню джерел тіньової економіки²⁶⁶.

---

²⁵⁷ Базилевич В.Д., Ільїн В.В. Економіко-філософська думка сучасного світу. К.: Знання. 2015. 821 с.

²⁵⁸ Детінізація економіки як нормативно-правовий імператив / А. Ковальчук, А. Криштоф. *Підприємництво, господарство і право*. 1/2016. С.51–55.– URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/01/9.pdf>.

²⁵⁹ Ковальчук Т. Детінізація економіки - фактор фінансової безпеки України. *Банківська справа*. 2001. № 2. С. 3 – 11.

²⁶⁰ Кузніцова М.І., Дубровіна О.О. У пошуку шляхів детінізації економіки України. *Наука, технології, інновації*. 2017. № 1. С.46 – 54. URL: www.nrat.gov.ua > 2017-1_stat6_UA_povn.

²⁶¹ Мазур І. І. Детінізація економіки України: теорія та практика : монографія. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2006. 239 с.

²⁶² Предборський В. А. Детінізація економіки в контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: [монографія]. К.: Кондор. 2005. 614 с.

²⁶³ Прокопик О.І. Шляхи детінізації економіки України та її особливості. *Банківська справа*. 2008. № 2. С. 56 – 66.

²⁶⁴ Рибчак О.С. Фінансові аспекти процесу детінізації економіки України. С. 286-291. URL: irbis-nbuv.gov.ua > [irbis_nbuv](http://irbis-nbuv.gov.ua) > [cgiirbis_64](http://irbis-nbuv.gov.ua) > zh...

²⁶⁵ Флейчук М.І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації: монографія. Львів: Ахілл. 2008.– 660 с.

²⁶⁶ Економічна безпека: навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. Київ: Знання, 2009. С.536.

Одночасно, *детінізація економіки – це цілісна система дій, спрямована передусім на подолання та викорінення причин та передумов тіньових явищ та процесів.*

Науковці вважають, що до найістотніших чинників тінізації національної економіки, які обумовлюють потребу в здійсненні процесу детінізації, необхідно зарахувати ²⁶⁷:

– недосконалість та суперечливість законодавчої та нормативно-розпорядчої базис окремих секторів, що обумовлює низький рівень економічної свободи та зростання тінізації;

– недостатній захист прав на рухому та нерухому власність, враховуючи права на фінансові активи;

– високий рівень монополізації внутрішнього ринку;

– неефективне функціонування організаційно-інституціональних механізмів антикорупційного законодавства;

– неефективність функціонування судової та правоохоронної системи.

Недосконалість законодавства свідчить лише про те, що корумповані можновладці заохочують виникнення та штучно сприяють масштабності тіньового сектору економіки, щоб з мінімальними для себе ризиками отримати доступ до її результатів під час перерозподілу тіньових надприбутків.

Приклади таких безвихідних ситуацій, з одного боку, і взаємодії та мобільності злочинних формувань – з іншого, можна навести щодо всієї інфраструктури відносин, пов'язаних із запобіганням, виявленням і припиненням фактів національної і транснаціональної організованої злочинності. Зокрема²⁶⁸:

---

²⁶⁷ Теоретико-прикладні основи детінізації економіки України / Є. М. Борщук, А. В. Ліпенцев, М. М. Заверуха. *Ефективність державного управління*. 2015. - Вип. 43. С. 32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2015_43_5.

²⁶⁸ Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання [Текст] : аналіт. огляд / [упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 62-63.

– організаційній, рутинно-бюрократичній роз'єднаності міждержавних правоохоронних органів протистоїть не обмежена процесуально-правовою процедурою організаційна мобільність організованих злочинних формувань, що керується корисливими інтересами та груповим прагненням отримати й відмити надприбуток будь-яким шляхом;

– слабкій матеріально-технічній базі правоохоронних органів протиставлено сучасні досягнення науково-технічного прогресу, що є на озброєнні організованих злочинних формувань, створених за зразком усіх форм легітимних підприємницьких структур;

– обмеженим фінансовим ресурсам правоохоронців протидіють великомасштабні надприбутки злочинних формувань;

– процесуально-правовим бар'єрам, комерційній, банківській таємниці, що перешкоджають своєчасному обміну інформацією щодо незаконних фінансово-господарських операцій, протиставлено нічим не обмежені, завуальовані, псевдолегальні миттєві грошові трансакції електронною поштою чи мережею Інтернет у будь-який регіон країни чи світу;

– недостатнім знанням капітало- та документообігових технологій правомірного і протиправного застосування фінансово-господарських інструментів працівниками правоохоронних органів (що внаслідок надмірних фізичних і психологічних навантажень, низької оплати праці лишають обрану сферу діяльності) злочинні формування протиставляють висококваліфікованих спеціалістів кредитно-банківських установ й інших фахівців, залучених високою оплатою, підкупом чи шантажем. Ці працівники мають постійний доступ до фінансово-господарських інструментів і легітимних форм підприємницької діяльності, які використовують для вчинення високотехнологічних, завуальованих під легітимні, злочинних трансакцій кримінальних капіталів.

Таким чином, інфраструктура злочинності у сфері господарської діяльності повинна уможливити вчинення злочину, забезпечити тривалість

існування злочинних технологій, схем тощо, виконати функцію щодо забезпечення організованих злочинних угруповань²⁶⁹:

- людським ресурсом шляхом вербування або втягування в злочинну діяльність потенційних учасників;

- інтелектуальним ресурсом, тобто особами, які за своїм інтелектуальним і фаховим рівнями здатні стати розробниками злочинних технологій, відповідно до реалій сьогодення, а також мінімізувати ризики потрапити під контроль правоохоронних органів;

- фінансовим ресурсом, оскільки кожна кримінальна схема потребує фінансування для реалізації злочинних задумів (забезпечити рух грошових коштів банківськими рахунками, здійснювати купівлю-продаж товарів або послуг), а також шляхом підкупу учасників (посадовців), які повинні бути задіяні у кримінальних схемах;

- безпечними умовами для прикриття злочинної діяльності й уникнення кримінальної відповідальності (корупційна складова, юридичне прикриття (адвокати), максимальне скорочення часу на реалізацію злочинних задумів);

- структурним ресурсом – створити штучно або використовувати наявні установи, підприємства, організації, що забезпечать реалізацію злочинної технології, а також легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом;

- комунікативним ресурсом, забезпечуючи систему, форми зв'язку між учасниками кримінального середовища; сформувати в суспільстві позитивне або нейтральне ставлення до різних видів господарських злочинів, учинених його представниками, передусім якщо потерпілою стороною стає держава, користуючись негативним ставленням суспільства до державних інститутів влади.

Отже, *інфраструктура злочинності у сфері господарської діяльності* – це система легальних підприємств, установ, організацій і штучних утворень,

---

²⁶⁹ Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання [Текст] : аналіт. огляд / [упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 63-64.

об'єднаних у ланцюг, які забезпечують протизаконний рух товарів, капіталів, цінних паперів, послуг, зокрема незаконного походження, а також людських ресурсів для поновлення учасників кримінального середовища, з метою уможливлення тривалого функціонування технологій, схем і способів учинення господарських злочинів.

У загальній інфраструктурі злочинності у сфері господарської діяльності виокремлюють²⁷⁰:

1) мережі загального користування, які створюють умови для функціонування економіки як єдиної економічної структури та використовують організовані злочинні групи в ланцюгу кримінальних схем для реалізації злочинних задумів:

- шляхи сполучення (залізниці, автомагістралі, мости, міські транспортні системи, вокзали, аеропорти);

- служби та споруди, які необхідні для функціонування окремих суб'єктів господарювання й поліпшення зв'язків між ними та які задіяні в ланцюгу злочинних схем (біржі, банки, дилерські, брокерські контори, пункти прокату і лізингу, парабанківські установи, торгові дома, гуртові, збутові та постачальні організації, Інтернет-ресурс);

2) мережі, штучно створені для використання в ланцюгу злочинних схем, а саме мережі споруд (місця підпільного виробництва, перероблення, система складських приміщень), транспортні магістралі, трубопроводи тощо, які не охоплені державним контролем, а також суб'єкти господарювання, створені з метою прикриття незаконної або забороненої діяльності (фіктивні підприємства (конвертаційні центри) різної спрямованості) тощо.

Розробляючи стратегію протидії злочинам у сфері господарської діяльності, слід керуватися двома ключовими напрямками, зокрема²⁷¹:

---

²⁷⁰ Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання [Текст] : аналіт. огляд / [упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 64-65.

²⁷¹ Там же, с. 68

1) вивчення власне злочинних дій, щоб виявити найбільш значущі сталі елементи в системі злочинної діяльності, завдяки впливу на які можна досягнути позитивних результатів щодо їх знешкодження;

2) вивчення зовнішніх умов, а також інфраструктури злочинності, сприятливих для тривалого функціонування певних злочинних схем, організованих злочинних угруповань і злочинних організацій, з метою подальшої їх нейтралізації.

Стратегічною метою детінізації економіки має стати ²⁷²:

- істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів в легальну економіку та примноження національного багатства;

- виведення на «світло» тіньових капіталів, що сприятиме вагомому збільшенню національного інвестиційного потенціалу і ступеня його реалізації;

- досягти значний позитивний ефект для бюджетної сфери, що слугуватиме зміцненню довгострокової стабільності;

- орієнтування національної економіки на стратегічний розвиток і зростання;

- сприятння зміцненню економічної безпеки держави.

Детінізація економіки є складним процесом, який передбачає використання специфічних методів боротьби з тіньовим сектором. Детінізація економіки не тільки допомагає подолати кризу, але й є фактором стійкого економічного зростання країни. Для цього потрібно вирішити проблеми з корупцією, судовою системою, правами власності та територіальною цілісністю держави. Інституційно-організаційний механізм має бути основним рушієм системної детінізації економіки, а безготівкові розрахунки можуть бути ефективним інструментом контролю над джерелами надходжень та витратами.

---

²⁷² Варналій З. С. Теоретичні засади детінізації економіки України. Вісник ВПІ, вип. 1, Лют. 2014. С. 50 . URL: <https://visnyk.vntu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/976/975>.

Детінізація економіки – це процес введення негласної господарської діяльності в легальне русло, що вимагає поєднання адміністративних та обмежувальних заходів. ²⁷³.

Основними пріоритетами економічної стратегії детінізації української економіки повинні стати ²⁷⁴:

- стимулювання інвестиційних процесів. Потрібно розробити податкові стимули до інвестиційного використання кредитних ресурсів комерційних банків;
- контроль за регулярністю, повнотою виплат та своєчасною індексацією заробітної плати, соціальних платежів, стимулювання збільшення кількості робочих місць;
- запровадження прозорих і доступних механізмів кредитування реального сектору економіки та вирішення платіжної кризи;
- підвищення професійного рівня управлінського персоналу підприємств України;
- забезпечення методичної та юридичної підтримки у складанні бізнеспланів;
- фінансування інвестиційних проектів, які забезпечуватимуть максимально ефективно цільове використання, спрямованих до цих підприємств ресурсів;
- удосконалення законодавства шляхом прийняття пакету законів, які б чітко регламентували господарську діяльність суб'єктів економіки та унеможлилювали відхід від легальної сфери економіки;
- посилення боротьби з корупцією.

---

273. Олійник Т. Г., Гуда Н. Е. Тенденції тіньової економіки України та шляхи її детінізації. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлінського. Випуск 16/2017. С.129. URL:<http://global-national.in.ua/archive/16-2017/41.pdf>.

274. Теоретико-прикладні основи детінізації економіки України / Є. М. Борщук, А. В. Ліпенцев, М. М. Заверуха. Ефективність державного управління. 2015. Вип. 43. С. 33-34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2015_43_5.

*Пріоритетними шляхами для детінізації економіки України у контексті трансформаційних перетворень та сучасної політико-економічної ситуації є*²⁷⁵:

- 1) удосконалення чинного законодавства в частині спрощення правових основ ведення підприємницької діяльності та врегулювання економічних відносин з країною-агресором;
- 2) реалізація антикорупційних реформ;
- 3) проведення податкової реформи в частині зменшення податкового навантаження на суб'єктів господарювання;
- 4) стабілізація банківської системи через гнучке валютне ціноутворення й прозорості діяльності НБУ щодо рефінансування банків;
- 5) реформування ринку праці (ефективне проведення пенсійної реформи, стимулювання офіційного працевлаштування, забезпечення оптимального перерозподілу податкового навантаження між роботодавцем та працівником).

Очевидними причинами тінізації в сучасній ринковій інтелектуальній економіці є існування цілої низки глибинних факторів, до яких можна віднести:

- 1) механізм алокації ресурсів і влади;
- 2) зростання інвестиційних ризиків та зниження інвестиційної активності;
- 3) зменшення попиту на інвестиційні ресурси, особливо іноземних; зростання спекулятивних фінансових і торгово-посередницьких угод;
- 4) особливості штучного з'єднання працівників з оновленими або модернізованими засобами виробництва при низькій оплаті працюючих та отримання винагород псевдо власниками при впровадженні ОПВ;

---

²⁷⁵ Шевчук І. В. Тіньова економіка як загроза безпеці України в економічній сфері. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 12, 2016.

5) специфіка розподільних відносин при реалізації інноваційно-інвестиційних проектів з використанням псевдо винаходів, корисних моделей тощо.

Головними завданнями державної політики щодо детінізації економіки України мають бути ²⁷⁶:

– реформування податкової системи в напрямі забезпечення рівномірності розподілу податкового тиску на платників податків, спрощення процедури податкового адміністрування;

– удосконалення грошово-кредитної та банківської систем, оптимізація механізму кредитування;

– удосконалення управління державними корпоративними правами та ринкових механізмів управління в сфері економіки, посилення контролю за діяльністю адміністрації підприємств через ефективну систему корпоративного управління;

– посилення контролю у бюджетній сфері, запровадження прозорих механізмів розподілу та використання бюджетних коштів;

– удосконалення системи контролю у сфері зовнішньоекономічної діяльності;

– усунення причин і умов контрабандного ввезення в Україну товарів за схемою «припиненого транзиту».

4.2. Фактори, що обумовлюють збільшення масштабів тіньової економіки та спонукають до її детінізації

В Україні сьогодні залишається відкритим питання регулювання масштабів тіньової економіки через відсутність системного підходу до формування інституційного забезпечення державної політики.

---

²⁷⁶ Теоретико-прикладні основи детінізації економіки України / Є. М. Борщук, А. В. Ліпенцев, М. М. Заверуха. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 43. С. 33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2015_43_5.

Стратегія детінізації національної економіки практично відсутня, що спричинює хаотичне реформування тіньових секторів, що в свою чергу, створює додаткові шоки в період економічної кризи. Вихід національної економіки з «тіні» важливо розглядати з позицій комплексного управлінського рішення, яке засноване на створенні привабливого бізнес-середовища та сприятливого інвестиційного клімату, впровадження інновацій, обмеження впливу держави на бізнес і ініціювання соціальної відповідальності самого бізнесу, тобто готовності платити податки в повній мірі ²⁷⁷.

З позицій державного управління науковці зазначають, що важливими факторами, що обумовлюють збільшення масштабів тіньової економіки, є:

- нездатність держави забезпечити конструктивне реформування економічних відносин і сформулювати цивілізовану соціально орієнтовану ринкову господарську систему;

- недоліки в політиці ринкового реформування;

- ірраціональне відсторонення держави від публічно-правового регулювання економічних відносин в умовах становлення ринку, тривале збереження в цій сфері правового вакууму;

- правовий нігілізм у суспільстві;

- невідповідність населення та господарюючих суб'єктів до цивілізованої тазаконослухняної діяльності в умовах формування ринкових відносин;

- низька ефективність роботи контролюючих органів у сфері економічної діяльності;

- прорахунки у діяльності правоохоронних органів;

- цілеспрямована діяльність злочинного світу, яка переслідує у сфері економіки свої специфічні корпоративні інтереси ²⁷⁸.

---

²⁷⁷ Смельяненко Л.М., Заболотна С.І. Систематизація механізмів та інструментів державної політики детінізації економіки України. *Економічний простір*. No 185, 2023.- С. 124-131.

²⁷⁸ Тіньова економіка регіону: діагностика та заходи нейтралізації / [В. Ф. Басаргін, В. Ф. Яковлев, А. А. Яковлев и др.] ; під. ред. А. І. Татаркін, В. Ф. Яковлев. Економіка. 2004. С. 128.

Підтвердженням тінізації в сучасній ринковій інтелектуальній економіці є тенденції зростання розгляду справ у господарському суді щодо захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності, про що свідчить статистика. Так, за даними Міністерства юстиції України поступово зростає кількість справ, які розглядаються в першій інстанції, тобто в господарських судах. Таких справ, пов'язаних з порушенням прав на об'єкти інтелектуальної власності, у 2019 р. – 662, у 2020 – 762, у 2021 – 753, у 2022 – 235, у 2023 – 321 ²⁷⁹. Таке зростання до 2021 р. перш за все пов'язане з активізацією правовласників у сфері авторського та суміжних прав. Подальше зменшення у 2022 р. до 235 справ та у 2023 р. до 321 справи, пов'язано з проблемами агресивного нападу Російської Федерації на Україну. У той же час тенденція динаміки зростання справ, пов'язаних з порушенням прав на об'єкти інтелектуальної власності залишається.

За видами справи у спорах щодо захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності за 2019-2023 рр. наведено в табл.4.1. ²⁸⁰

Таблиця 4.1.
Види справ у спорах щодо захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності за 2019-2023 рр.

Справи у спорах щодо захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності		2019	2020	2021	2022	2023	
		662	762	753	235	321	
у тому числі:	про права на винахід, корисну модель, промисловий зразок	140	57	48	26	39	
	про торговельну марку (знака для товарів і послуг)	40	100	113	50	78	
	з них:	<i>щодо визнання торговельної марки добре відомою</i>	10	24	33	10	6
		<i>щодо комерційного найменування</i>	24	31	59	22	25
	про права попереднього користування	1	9	4	6	10	
	про авторські та суміжні права	299	505	523	133	164	
	з них:	<i>щодо колективного управління майновими правами автора та суміжними правами</i>	33	126	214	48	31

²⁷⁹ Державна судова адміністрація України. URL: веб-порталі судової влади України (www.court.gov.ua) в розділі «Судова статистика».

²⁸⁰ Державна судова адміністрація України. URL: веб-порталі судової влади України (www.court.gov.ua) в розділі «Судова статистика».

Дані табл. 4.1, свідчать про різноманітність порушень майнових прав інтелектуальної власності та їх збільшення.

Спори, пов'язані із захистом прав на об'єкти інтелектуальної власності, становлять приблизно 1 % від загальної кількості справ, розглянутих господарськими судами. Упродовж 2022 року на розгляд Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду надійшло 75 процесуальних звернень, які стосуються ІР-спорів (це на 63,4 % менше, ніж у 2021 році), апеляційні господарські суди розглянули 118 апеляційних скарг у цих спорах (на 63 % менше, ніж у 2021 році).

За словами спікерки, з 2018 року динаміка показників розгляду ІР-спорів поступово збільшувалася і до 2021 року зросла на 16,5 %. «Це свідчило про активне використання об'єктів інтелектуальної власності в господарській діяльності. Водночас повномасштабна агресія Росії негативно вплинула й на ІР-галузь: з 2022-го і до 2023 року кількість розглянутих спорів зменшилася на 34 %, а кількість відкритих проваджень – на 70 %», – навела статистику Ірина Колос. Вона висловила сподівання, що після завершення війни та перемоги України кількість звернень до судів зросте, адже це символізуватиме стабілізацію економічної ситуації та відродження ділової активності бізнесу. За її словами, більшість ІР-спорів були розглянуті саме в господарській юрисдикції – у п'ять разів у 2021 році та у три рази у 2022 році більше, якщо порівняти із цивільною юрисдикцією. Це свідчить про комерціалізацію об'єктів інтелектуальної власності та активність використання їх саме в господарській діяльності ²⁸¹.

Щодо європейських статистичних даних, то скористаємось Аналітикою від EUIPO: порушення прав інтелектуальної власності в країнах ЄС ²⁸².

---

²⁸¹ Розвиток української судової практики в ІР-спорах проаналізувала суддя Верховного Суду Ірина Колос. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1406403/>

²⁸² Аналітика від EUIPO: порушення прав інтелектуальної власності в країнах ЄС. URL: <https://nipo.gov.ua/porushennia-prav-iv-krainy-eu/>

Як показують європейські статистичні дані, 15% власників зареєстрованих прав інтелектуальної власності повідомили, що постраждали від порушення прав ІВ. Такі порушення найчастіше відбувалося з торговельними марками (14%). Трішки менше порушень щодо патентів і дизайну (по 10%) та корисної моделі – 7%. Найменш поширеними були порушення прав селекціонерів/прав на сорти рослин – 2%. (рис. 4.1)

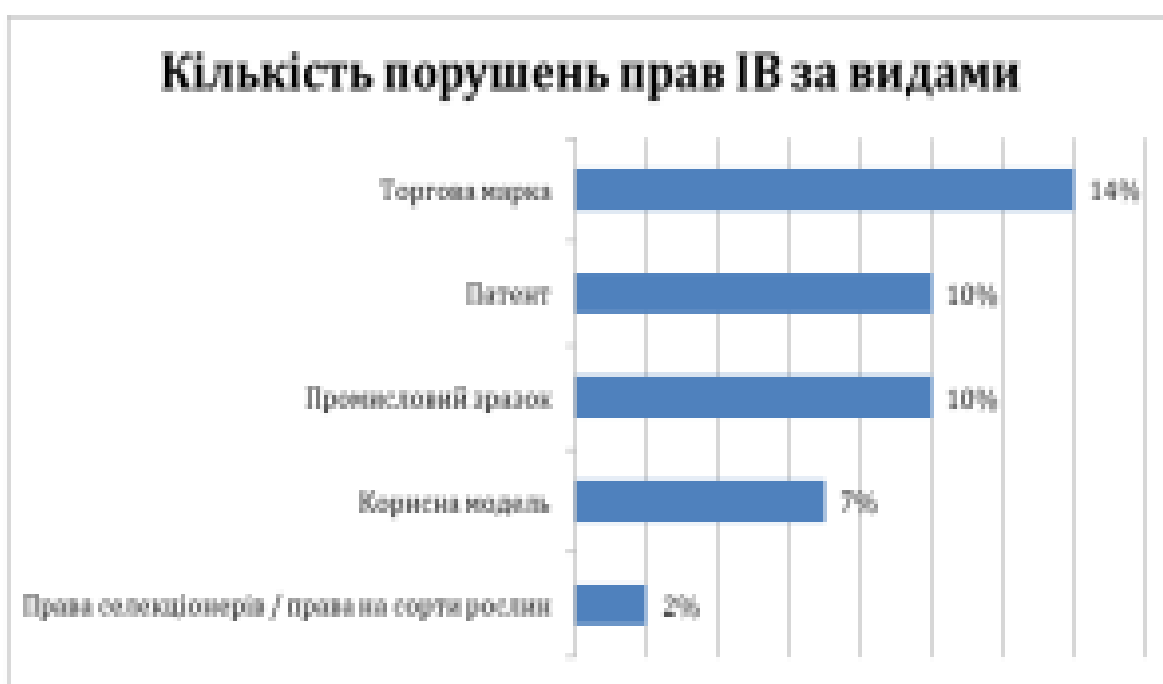

Рис. 4.1. Кількість порушень прав інтелектуальної власності за видами

Наслідки порушення прав інтелектуальної власності для малих та середніх підприємств (МСП) можуть бути різні: як-от втрата обороту (36%) та шкода репутації компанії (31%). Однак найбільш часто згадуваним наслідком такого порушення стало усвідомлення необхідного захисту прав інтелектуальної власності (про це повідомили 46% МСП, які зазнали порушення (див. рис.4.2)

Рис.4.2. Наслідки порушення прав інтелектуальної власності для малих та середніх підприємств (МСП)

Якщо говорити про найпоширеніші способи захисту прав інтелектуальної власності в ЄС, то це зазвичай: прямі переговори з порушником (43%), подання повідомлення про припинення порушення (31%) та ініціювання судової процедури (29%). Найменш поширеними процедурами є: медіація/арбітраж (22%), запит на втручання органів влади (18%) та ініціювання інших процедур до відомства ІВ (17%) (див. рис.4.3)

Рис. 4.3. Найпоширеніші способи захисту прав інтелектуальної власності в ЄС

Серед причин небажання звертатися до суду за захистом порушеного права інтелектуальної власності найпоширенішою причиною є занадто тривала судова процедура (зазначили 33% МСП); далі йдуть: надвисокі судові витрати (26%) та малі шанси компенсації (22%). Найменш поширеними причинами є: ризик програшу справи (13%), розголошення конфіденційної інформації (11%) та репутаційна шкода, яка могла бути спричинена оприлюдненням справи (5%) (див. рис.4.4).

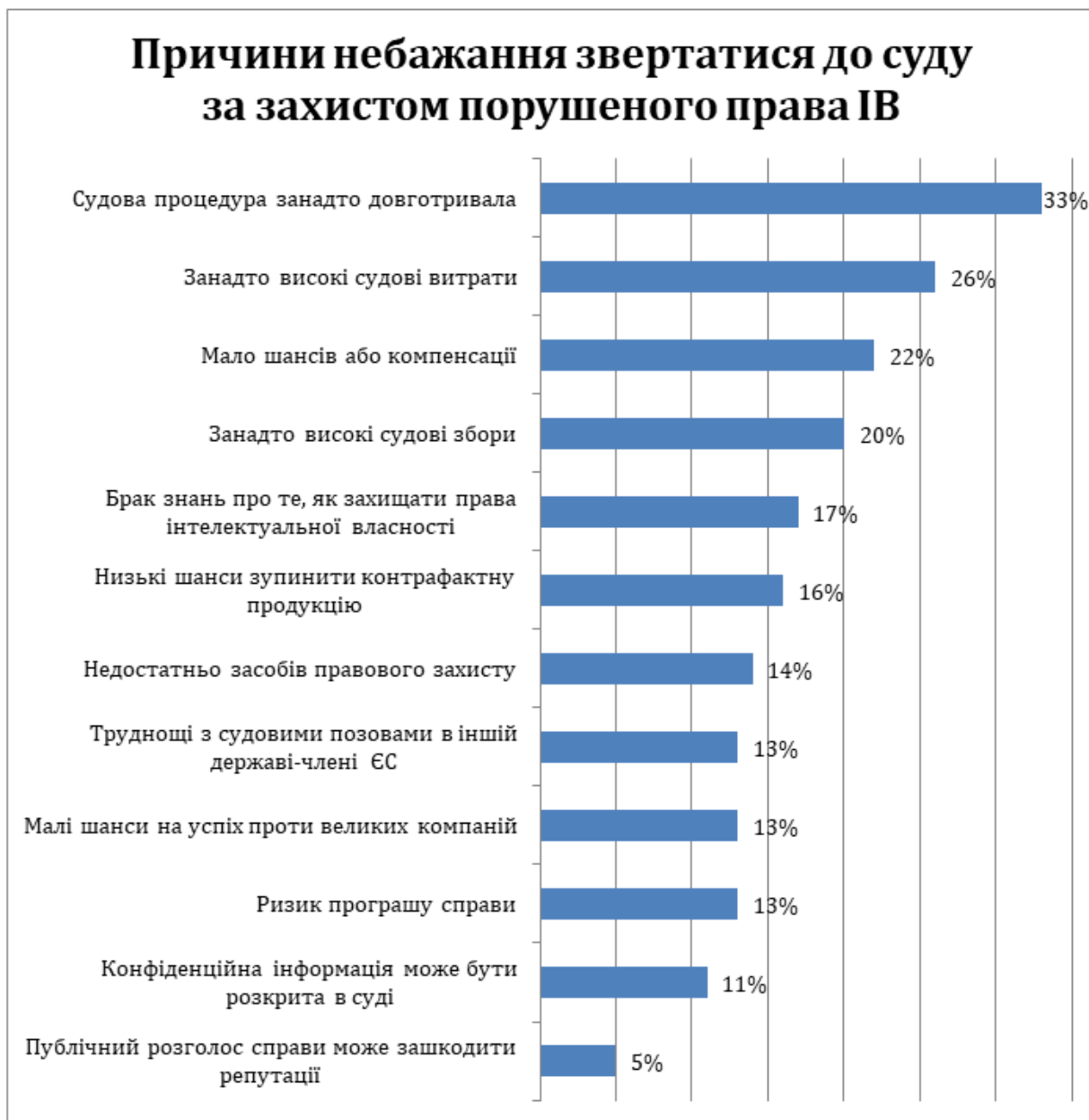

Рис. 4.4. Причини небажання звертатися до суду за захистом порушеного права інтелектуальної власності

Як бачимо, такі заходи, як судові процедури, медіація або процедури у відомстві інтелектуальної власності використовувалися рідше. Це вказує на те, що такі процедури сприймаються європейськими МСП як занадто тривалі та занадто дорогі. Тому МСП потребують спрощеного та економічно ефективного захисту прав інтелектуальної власності.

Як зазначають науковці Є. Харитонов та О. Харитонova ²⁸³, в інформаційному суспільстві істотно зростають можливості поширення за допомогою Інтернету результатів інтелектуальної творчої діяльності, полегшується легалізація останніх тощо. Разом із тим, зростає і небезпека порушення прав інтелектуальної власності, ускладнюється встановлення порушників, притягнення їх до відповідальності, захист інтересів правоволодільців. Соціальні мережі є місцем масового порушення прав інтелектуальної власності: авторських прав, прав на торговельні марки тощо. Найпоширенішими видами порушень в Інтернет є: незаконне відтворення і копіювання музичних, художніх, літературних творів чи комп'ютерних програм без попереднього надання на це згоди автором чи правовласником.

Серед типових порушень прав інтелектуальної власності у соціальних мережах називають:

- розміщення об'єктів авторського права;
- використання торговельної марки;
- розміщення HTML-файлу, JAVA-applets, інших файлів, програм, створених іншою особою.

---

²⁸³ Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Деякі проблеми захисту прав інтелектуальної власності в Інтернеті в Україні. IT право: проблеми і перспективи розвитку в Україні (третя міжнародна щорічна конференція). URL: <http://aphd.ua/publication-418/>.

4.3. Недобросовісна конкуренція, як прояв тінізації в цифровому середовищі

З подальшим просуванням України до євроінтеграції у рамках Угоди про асоціацію у сфері цифрової трансформації виникає потреба трансформувати сектори економіки, збільшити різноманітність нових прикладних програм і комерційних послуг, а отже, стимулювати появу нових бізнес-моделей та інтелектуальних продуктів / послуг з використанням інформаційних і телекомунікаційних технологій.

Поява цифрової економіки, зазначають науковці ²⁸⁴, приносить багато переваг і, перш за все, численні мультиплікаційні ефекти, коли всі виробничі ланцюжки об'єднані в єдину систему. У період переходу економіки до цифровізації традиційні принципи ведення бізнесу та норми, встановлені для інформаційних технологій, маркетингових комплексів, систем обліку та управління, зазнають значних змін. Цифровізація пропонує багато переваг для національного економічного розвитку. Новітні технології, інтелектуальні програми та інші інновації в цифровій економіці дозволяють суттєво покращити якість обслуговування та вирішити проблеми в різних сферах бізнесу.

Цифрова трансформація економіки означає інтеграцію цифрових технологій у всі сфери економічної діяльності. Ця інтеграція призводить до фундаментальних змін. Так, цифровізація економіки дозволяє ²⁸⁵:

- 1) оптимізувати бізнес-процеси;
- 2) створювати нові продукти та послуги завдяки технологіям Інтернету речей, віртуальній реальності, хмарним сервісам та штучному інтелекту;
- 3) економити кошти за рахунок економії персоналу завдяки автоматизації та роботизації бізнес-процесів тощо;

---

²⁸⁴ Башлай С.В., Яремко І.І. Цифровізація економіки України в умовах євроінтеграційних процесів. *Економіка та суспільство*. Випуск № 48 / 2023. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-48>.

²⁸⁵ Україна 2030E – країна з розвинутою цифровою економікою. Український інститут майбутнього, 2018. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html>.

4) пропонувати абсолютно нові бізнесрішення:

- нові моделі страхування,
- однорангові системи,
- альтернативи банківським послугам,
- мобільні освітні додатки,
- індивідуальний таргетинг на онлайн-покупців,
- персональну рекламу.

Важливим в цифрій трансформації економіки є додержання *принципів цифровізації*, акцентує увагу Оксана Віннік ²⁸⁶, спираючись на Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки ²⁸⁷ :

1) забезпечення кожному громадянину рівного доступу до послуг, інформації та знань, що надаються на основі інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій (з урахуванням факту визнання ООН ще у 2011 році *вільного доступу до Інтернет* фундаментальним правом людини – *цифровим правом*);

2) спрямування цифровізації на створення переваг у різноманітних сферах повсякденного життя (економіки з її невід’ємною складовою – підприємництвом, охорони здоров’я, освіти, захисту навколишнього природного середовища і керування природними ресурсами, запобігання катастрофам, гарантування громадської безпеки тощо);

3) здійснення цифровізації через механізм економічного зростання шляхом підвищення ефективності, про дуктивності та конкурентоздатності від використання цифрових технологій;

4) сприяння розвитку громадянського суспільства, зміцненню інформаційного суспільства та демократії у цілому;

---

²⁸⁶ Віннік Оксана. Цфровізація в ракурсі державної економіко-правової політики. *Підприємство, господарство і право*. № 8, 2020. С.61-70.

²⁸⁷ Концепція розвитку цифрової економік та суспільства України на 2018-2020 роки: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text) (дата звернення: 08.07.2020).

5) орієнтація цифровізації на міжнародне, європейське та регіональне співробітництво з метою інтеграції України до ЄС, виходу на європейський і світовий ринок;

6) стандартизація як основа цифровізації, одного з головних чинників її успішної реалізації;

7) підвищення рівня довіри і безпеки до цифровізації, чому мають сприяти інформаційна безпека, кібербезпека, захист персональних даних, недоторканність особистого життя та прав користувачів цифрових технологій, зміцнення та захист довіри у кіберпросторі як передумови одночасного цифрового розвитку та відповідного попередження, усунення та управління супутніми ризиками;

8) цифровізація як об'єкт фокусного та комплексного *державного управління*, де основними завданнями держави на шляху до цифровізації країни визнається корегування вад ринкових механізмів, подолання інституційних та законодавчих бар'єрів, започаткування проектів цифрових трансформацій національного рівня та залучення відповідних інвестицій, стимулювання розвитку цифрових інфраструктур, формування потреб у використанні цифрових технологій громадянами та розвитку відповідних цифрових компетенцій, створення відповідних стимулів та мотивацій для підтримки цифрового підприємництва та цифрової економіки.

Саме в цифровому середовищі, як нове інноваційне досягнення, з'являються прояви недобросовісної конкуренції, як одна із складових тінізації в переліку особливостей тіньової економіки, при якій нехтуються принципи цифровізації.

Добросовісна конкуренція – це суперництво, за якого дотримуються законів, правил і норм взаємовідносин між партнерами. Недобросовісна конкуренція – це не тільки порушення чинного законодавства, а ще також засоби ведення справ, що суперечать загальним правилам та звичаям в економічній сфері.

Тому розвитку цифровізації економіки приділяється велика увага, так як вона спитрається на цифрові платформи та впровадження цифрових навичок у підприємницьку діяльність та розвиток цифрової інфраструктури.

Зараз бізнес стає електронним, тобто комерційні дії між партнерами (покупка/продаж товарів або послуг, операції на фондовому ринку з цінними паперами, укладання і виконання договорів і тому подібне) відбуваються за допомогою обміну електронними документами в інформаційному просторі – тій частині реальності, яка викликає у людини спеціальний інтерес і виділяється із загальної картини навколишньої об'єктивної дійсності ²⁸⁸.

Електронний бізнес – це вид економічної діяльності компаній через комп'ютерні мережі, зокрема, Internet, з метою отримання прибутку. Це електронна економічна діяльність, яка здійснюється за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій з метою отримання прибутків ²⁸⁹.

Важливим інструментом цифровізації економіки України в умовах євроінтеграційних процесів є участь у програмі «Цифрова Європа». Програма «Цифрова Європа», запущена в 2021 році (після тривалого періоду COVID-19), спрямована на прискорення економічного відновлення та цифрової трансформації Європи. Програма спрямована на розвиток передових цифрових навичок, впровадження цифрових навичок у підприємницьку діяльність, розвиток цифрової інфраструктури та надання цифрових послуг для громадян і органів влади в Європейському Союзі (ЄС) та інших країнах, які взяли участь у програмі ²⁹⁰.

Доцільно відзначити, що у вересні 2022 року між Україною та ЄС підписано Угоду про участь України в програмі ЄС «Цифрова Європа» (2021–2027). Ця програма сприяє цифровізації європейських країн у різних напрямках. Для участі в програмі країна повинна зробити пожертву. Однак

---

²⁸⁸ Фецишин ІБ. Електронний бізнес та електронна комерція (опорний конспект лекцій для студентів напрямку «Менеджмент» усіх форм навчання). Тернопіль, ТНТУ імені Івана Пулюя, 2016. 97 с.

²⁸⁹ Фецишин ІБ. Електронний бізнес та електронна комерція (опорний конспект лекцій для студентів напрямку «Менеджмент» усіх форм навчання). Тернопіль, ТНТУ імені Івана Пулюя, 2016. 97 с.

²⁹⁰ Федорак В. Як взяти участь у Програмі «Цифрова Європа»: приклади проєктів, відкриті конкурси, підготовка проєктної заявки. Децентралізація, 2023. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/16008>.

ЄС відмовився від виплат Україні на 2022 рік та надав 95% знижку на податкові внески на 2023–2027 роки ²⁹¹.

Цифровізація привнесла у світ ринкової економіки те, що називають «платформізацією». На ринку з'явився посередник у вигляді численних платформ, що можуть і забезпечують швидкий, дешевий, але часто цілеспрямований пошук товару для споживача. Практична відсутність витрат на пошук товарів сприяє зниженню ринкових цін і це приваблює нових покупців. Але високі витрати пошуку не дають змоги неінформованим покупцям порівняти продукцію різних виробників.

Процеси цифровізації сприяють виникненню *нової* конфігурації конкуренції на локальних капіталістичних ринках, але використання нелінійного ціноутворення та цінової дискримінації на рівні локального бізнесу призводить до різних результатів. Залежить це від рівня, та інтенсивності конкуренції. Однак, цифрова конкуренція не завжди призводить до зниження, наприклад, вартості банківських послуг. Посилення перетікання потенційних клієнтів між банками внаслідок посилення конкуренції в реальності може підвищити витрати банку на рекламу та обслуговування рахунків ²⁹².

За змістом цифрові платформи – це онлайн простір, де відбувається обмін інформацією, послугами, товарами та інша взаємодія між учасниками ринків: виробниками, постачальниками, розробниками, партнерами, користувачами, клієнтами та ін. Такі платформи формують окремі цифрові ринки, кожен з яких пропонує ефективні та доступні способи надання та отримання інноваційних послуг, просування товарів. Сучасні технології

---

²⁹¹ Fedorak, V. (2023). Jak vzjaty uchastj u Proghrami «Cyfrova Jevropa»: pryklady projektiv, vidkryti konkursy, pidgotovka projektnoji zajavky [How to participate in the «Digital Europe» Program: examples of projects, open tenders, preparation of a project application]. Decentralizacija. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/16008>.

²⁹² Загоруйко А. Нові аспекти соціально – економічного розвитку цифрового суспільства. Харківський національний університет радіоелектроніки, каф. філософії, м. Харків, 2023, С.97-98. URL: <https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/44ec1de0-4e7c-40a2-8ba0-51b85d89c2fb/content>.

дають змогу швидко й порівняно легко охоплювати широке коло споживачів, а ті, своєю чергою, можуть легко знаходити потрібні ресурси ²⁹³.

Такі платформи формують окремі цифрові ринки, кожен з яких пропонує ефективні та доступні способи надання та отримання інноваційних послуг, просування товарів. Сучасні технології дають змогу швидко й порівняно легко охоплювати широке коло споживачів, а ті, своєю чергою, можуть легко знаходити потрібні ресурси.

Важливою частиною механізму ринкової економіки, зазначають науковці ²⁹⁴, є конкуренція – економічний процес взаємодії та боротьби виробників за найбільш сприятливі умови для виготовлення та реалізації товарів з метою отримання найбільших прибутків.

Добросовісна конкуренція сприяє розвитку та успіху компанії. Створення конкурентного середовища, захист економічної конкуренції та регулювання ринкових відносин мають прямий вплив на економічний розвиток держави. В результаті нецінової конкуренції більш успішні учасники ринку стають лідерами, що дає їм можливість розширити конкурентні інструменти: поліпшення якості продукції, розширення товарного асортименту, збільшення витрат на рекламу.

Однак конкуренція між бізнесом за попитом споживачів на ринку може проводитися добросовісно, так і шляхом конкурентної діяльності, яка шкодить споживачам, конкурентам та суспільству загалом, що є однією з складових тіньової економіки. У цьому випадку ми маємо справу з недобросовісною конкуренцією – явищем, яке вкрай небажано для української держави в період побудови ринкових відносин, що повинні відповідати міжнародним стандартам. Компанії, що використовують методи нецінової конкуренції (чесної та недобросовісної), можуть зловживати

---

²⁹³ Конкуренція на цифрових ринках. досвід інституційного розвитку та бачення майбутнього. Опубліковано 27 квітня 2023 року. Антимонопольний комітет. URL: <https://amcu.gov.ua/news/konkurenciya-na-cifrovih-rinkah-dosvi>.

²⁹⁴ Павленко Наталія, Челомбійко Тетяна, Павленко Наталія. Торія та практика недобросовісної конкуренції в Україні. *Економічний аналіз*. 2021 рік. Том 31. № 1.С.25-36.

власним ринковим становищем, поглинати інші компанії, сприяти концентрації виробництва та спричиняти монополізацію економіки.

Зазначимо, що загальне поняття недобросовісної конкуренції міститься в Паризькій Конвенції, *«актом недобросовісної конкуренції вважається акт конкуренції, що суперечить чесній виробничій та комерційній практиці»*. Приклади деяких актів недобросовісної конкуренції містяться у статті 10bis Конвенції²⁹⁵, і перелік не призначений вичерпним.

Недобросовісна конкуренція – це будь-яка незаконна конкурентна діяльність компаній, яка порушує загальновизнані правила, торгівлю та інші добросовісні ділові практики. Іншими словами, недобросовісна діяльність компаній, які при конкуренції створюють певні перешкоди, через які вони отримують нечесну перевагу, і називається недобросовісною конкуренцією.

Завдяки швидкому розвитку економіки на ринку стає все більше компаній, які вдаються до нечесного способу отримання конкурентної переваги. Ці компанії вдаються до недобросовісної конкуренції для просування своїх товарів (послуг), що є проявом тінізації економіки.

Недобросовісна конкуренція є по суті актом, що порушує торгівлю та інші добросовісні звичаї в господарській діяльності. Згідно зі статтею 1 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції»²⁹⁶, статтею 32 Господарського кодексу України²⁹⁷: *«..недобросовісною конкуренцією є будь-які дії конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності»*.

Головні норми законодавства викладені в ст. 4-18 «Закону про недобросовісну конкуренцію». Однак приклади неправомірної діяльності

---

²⁹⁵ Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. Міжнародний документ від 14.06.1994 http://zakon1.rada.gov.ua/lawsshow998_012

²⁹⁶ Про захист від недобросовісної конкуренції. Закон України № 236/96-ВР від 07 червня 1996 року. редакція від 16.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80#Text>

²⁹⁷ Господарський кодекс України. Закон України № 436-IV від 16 січня 2003 року № 436-IV. Редакція від 08.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

можна знайти й у Кримінальному кодексі ²⁹⁸, Кодексі з адміністративних порушень ²⁹⁹, а також у Господарському кодексі.

Окрім того, поняття недобросовісної конкуренції не закінчується на вказаних законодавством нормах. Кожен випадок розглядається окремо та може бути визнаний протиправним. Фактично, до недобросовісної конкуренції можна віднести будь-які дії, що створюють перешкоди, порушують нормальну діяльність іншої компанії, а також надають неправомірну перевагу конкурентові.

Відповідно Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції», до таких актів належать:

1. Незаконне використання ділової репутації суб'єкта господарювання (неправомірне (тобто без отримання відповідного дозволу) використання чужих символів, рекламних матеріалів, упаковки; незаконне використання товарів іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду товару; порівняльна реклама).

2. Створення перешкод для компаній у процесі конкуренції та досягнення незаконних конкурентних переваг (дискредитація компанії – тобто розповсюдження неправдивої, неповної або недостовірної інформації, що завдає шкоди репутації конкурента, бойкот компанії; схильність; схилення постачальників до дискримінації покупців (замовників); підкуп працівників, посадових осіб постачальників, покупців; отримання неправомірної конкурентної переваги, тобто такої, що стала можливою шляхом порушення закону; поширення оманливої інформації).

3. Незаконне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці.

---

²⁹⁸ Кримінальний кодекс України. Закон України № 2341-III від 5 квітня 2001 року. Редакція від 19.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

²⁹⁹ Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24). Редакція від 19.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

Зокрема, *недобросовісна конкуренція на ринку об'єктів інтелектуальної власності* має таку ж економічну і комерційну природу та має широке розповсюдження у вигляді піратської продукції, неліцензійних товарів, маркування логотипами інших виробників, використання без дозволу розпізнавальних знаків компанії та інше.

Деякими з найпоширеніших видів недобросовісної конкуренції в сфері інтелектуальної власності в умовах як аналогової так і цифрової економіки є:

- використання без дозволу імені, торгового найменування, торгової марки (торгового знаку та знаку обслуговування), рекламних матеріалів, упаковки товарів та рекламно інформації, назв інших компаній або подібних до них назв, що спричиняє або може призвести до поєднання ідентифікаційної інформації порушника з інформацією про діяльність іншої компанії;

- продаж товарів іншого виробника під своєю назвою, позначенням;

- відтворення зовнішнього вигляду товарів іншого господарського підрозділу та введення їх в господарський обіг без чіткого зазначення виробника копії;

- поширення оманливої інформації (наприклад розповсюдження неповної, неточної або неправильної інформації про походження товару, виробника, продавця, спосіб виготовлення, джерела та спосіб придбання, обсяги чи місце продажу, споживчі характеристики, якість, комплектність, придатність до застосування, характеристик стандартів, особливості продажу товарів, робіт, послуг, ціни та знижки на товар чи послугу);

- інші дії, що суперечать торгівлі та іншій чесній діловій практиці.

4.4. Різноманітність порушень прав інтелектуальної власності у вигляді авторських прав, що існують у мережі

Специфіка всесвітньої мережі інтернет, детально аналізує А. Кирилюк³⁰⁰, полягає в її дуалістичній природі.

По-перше, інтернет – це телекомунікаційна мережа та ієрархічна структура, яка включає певні єдині стандарти обміну інформацією та єдину системи адресації.

По-друге, інтернет – це глобальний (всесвітній) та загальнодоступний інформаційний простір, котрий не має єдиного централізованого керування, єдиного власника та відокремленого майна.

Серед користувачів світової інформаційної павутини можна виділити тих, хто використовує інформаційну мережу для пошуку та отримання необхідних платних і безкоштовних відомостей і послуг, і тих, хто не тільки шукає, читає, купує, грає, а й сам створює web-сторінки, виставляючи інформацію в мережу.

Інформаційні ресурси інтернет включають інформацію у вигляді електронних документів різних типів: текстові, аудіо - та відеоматеріали, графічні об'єкти, бази даних, програми та інше. Як правило, мета подання інформації в інтернет – довести її до відома інших користувачів.

Унікальність інтернету полягає в тому, що можна в будь-який час дня і ночі, одноразово або багато разів знайомитися з матеріалами, розміщеними в мережі, копіювати їх, відсилати кому-небудь за умови, що у вас є вихід в інтернет.

Отже, сама природа електронних телекомунікацій вимагає багаторазового копіювання даних у процесі передачі їх каналами зв'язку та ознайомлення з ними, у зв'язку з цим постають питання стосовно дотримання

---

300 Кирилюк А.В. Види порушень авторських прав у мережі інтернет. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 19. Том 2. 2012. С.60-63.

авторських прав при такому копіюванні. Тут виникає проблема авторського права в мережі інтернет.

На сьогодні норми, що регулюють діяльність у світовій інформаційній павутині, відсутні. Тому найчастіше порушуються авторські права в мережі інтернет - права на об'єкти інтелектуальної власності, зокрема авторські права фізичних і юридичних осіб ³⁰¹.

Порушенням авторського права та (або) суміжних прав є вчинення особою дій, які порушують майнові та особисті немайнові права суб'єктів авторського права та (або) суміжних прав (наприклад, передача вищезазначених об'єктів із використанням інтернету без дозволу суб'єктів авторського права та (або) суміжних прав).

Серед причин масового незаконного відтворення примірників творів, що охороняються авторським правом, у мережі інтернет, з одного боку, можна виділити технічну простоту здійснення операції. З розвитком техніки користувачеві мережі інтернет все менше часу потрібно для отримання на своєму комп'ютері тотожної копії твору або такої, що практично не поступається оригіналу за якістю. до цих пір через інтернет складно передавати лише відеозображення у зв'язку з великим розміром відеоінформації. Передача ж літературних і музичних творів здійснюється зі швидкістю, яка набагато перевищує швидкість прочитання або прослуховування таких творів. Інакше кажучи, інтернет розростається не за рахунок нової інформації, або контенту, а за рахунок активного розмноження вже наявного, тобто одні й ті самі матеріали багаторазово розтаскуються по сайтам, що не можливо зробити без порушення норм авторського права.

З іншого боку, легкість, «домашність» порушення, скоєного перед екраном персонального комп'ютера, створює оманливе відчуття невинності й повної захищеності.

---

³⁰¹ Кирилюк А.В. Види порушень авторських прав у мережі інтернет. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 19. Том 2. 2012. С.60.

Крім того, порушення авторських прав у мережі інтернет можуть бути пов'язані з недосвідченістю, функціональною непідготовленістю користувача.

Інша причина незаконного обігу творів полягає в елементарній відсутності привабливих варіантів легального отримання необхідних творів за наявності нелегальних. очевидно, що окремі правовласники не в змозі відслідковувати поширення об'єктів, які охороняються в цифрових мережах, та їх використання при створенні продуктів мультимедіа. Правовласники фактично позбавлені можливості захищати свої права в цифровому середовищі тими способами, що й при звичайному використанні об'єктів авторських прав³⁰².

Різноманітність порушень прав інтелектуальної власності, які пов'язані з великою кількістю авторських прав, що існують у мережі. Зокрема, до них належать:

- авторські права провайдерів на комп'ютерні програми і бази даних, що реалізують сам доступ до Інтернет або розміщення веб-сайтів на їх технічних платформах (серверах);

- авторські права виробників програмного забезпечення для цих серверів провайдерів;

- авторські права власників веб-сайтів на власне контент веб-сайту, його програмну частину і інші об'єкти авторського права, на ньому розміщені - статті, зображення, музику, бази даних тощо.;

- авторські права конкретних власників прав на об'єкти, розміщені на веб-сайтах: комп'ютерні програми, музику, статті, зображення, бази даних тощо, які дуже активно використовуються користувачами Інтернету тощо.

Як зазначає А.В. Кирилюк³⁰³, обриси правопорушень у сфері авторсько-правових відносин у мережі інтернет значною мірою зміщуються.

---

³⁰² Кирилюк А.В. Види порушень авторських прав у мережі інтернет. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 19. Том 2, 2012. С.61.

³⁰³ Кирилюк А.В. Види порушень авторських прав у мережі інтернет. Випуск 19. Том 2. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*, 2012. С. 61-62.

По-перше, суб'єкт правопорушення стає важко помітним, особливо якщо він оперує з пересічного інтернет-кафе або іншого місця загального користування.

По-друге, правопорушення у віртуальному світі тривалий час може залишатися непоміченим, оскільки відбувається воно в режимі «on-line», а ніякого моніторингу за правовим порядком у мережі інтернет поки не ведеться.

По-третьє, твір, що не має спеціального захисту, з моменту розміщення його в мережі інтернет стає легко доступним для кожного, хто забажає його відтворити, скопіювати, використовувати в компіляції, змінити, нарешті, з метою нашкодити репутації автора. І цей процес стає незворотнім у зв'язку з тим, що підробка встигла широко поширитися по мережі.

Прикладом також може слугувати «Види нелегального використання контенту» у введеному матеріалі «Що робити, коли порушують ваші права інтелектуальної власності. Практичний досвід українських правовласників (аудіовізуальний контент)», підготовлений за ініціативою «Чисте небо»³⁰⁴:

- *VoD* Відео на вимогу, відео за запитом, система індивідуальної доставки абонентові телевізійних програм і фільмів з мультимедіа-сервера. Суть порушення полягає у нелегальному розміщенні контенту на сервері і наданні доступу до нього третім особам без дозволу правовласника;

- *он-лайн трансляція телеканалу/стрімінг*, відео-трансляція безперервного сигналу телеканалу, доступна для перегляду у режимі реального часу через мережу Інтернет. Суть порушення полягає у нелегальному розміщенні сигналу або посиланні на сигнал телеканалу на сервері і наданні доступу до нього третім особам без дозволу правовласника;

---

³⁰⁴ Що робити, коли порушують ваші права інтелектуальної власності. Практичний досвід українських правовласників (аудіовізуальний контент). – URL: http://legalcontentua.com/wp-content/uploads/2017/09/CHiste-nebo_Praktichnij-dosvid_YAkshho-porushuyut-prava-intelektualnoyi-vlasnosti-1.pdf.

- *ретрансляція в мережі кабельного провайдера*, відео-трансляція безперервного сигналу телеканалу в режимі реального часу в мережі кабельного телебачення. Суть порушення полягає у нелегальному отриманні доступу до сигналу телеканалу на головній станції провайдера й наданні доступу до нього третім особам без дозволу правовласника;

- *розкодування супутникового сигналу (кардшерінг, від англ. card sharing)*, надання доступу до сигналу закодованих каналів з супутника. Суть порушення полягає у нелегальному отриманні ключів доступу до сигналу телеканалу через сторонні пристрої та системи декодування і наданні доступу до нього третім особам без дозволу правовласника;

- *незаконне використання програм/передач організацій мовлення в кав'ярні, ресторани, готелі (HoReCa)*, відео-трансляція безперервного сигналу телеканалу в режимі реального часу в кабельній/Інтернет мережі готелю і/або на відео-екранах у ресторанах та закладах масового перебування третіх осіб (публічне сповіщення). Суть порушення полягає у нелегальному наданні публічного доступу до сигналу телеканалу третім особам без дозволу правовласника;

- *неправдива звітність та недоплата за ретрансляцію телеканалу (underreporting)*, суть полягає у порушенні договірних відносин з правовласниками шляхом умисного надання неправдивої інформації про кількість абонентів, що мають доступ до сигналу телеканалу, з метою зменшення сум відрахувань за ліцензією.

Викладене свідчить про позитивні та негативні моменти і, у зв'язку з цим, необхідність активізації наукових досліджень у цій сфері.

Класифікація порушень авторського права, особливо в мережі інтернет, полегшує пошук нових, найбільш адекватних та ефективних механізмів правового захисту авторських прав ³⁰⁵.

---

³⁰⁵ Кирилюк А.В. Види порушень авторських прав у мережі інтернет. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2012. Випуск 19. Том 2. С. 62.

4.5. Алокація (антипод консолідації) – розподіл фінансових ресурсів між різними секторами і інституційними одиницями в тіньовій економіці

Зазначимо, алокація є антиподом консолідації передбачає розподіл фінансових ресурсів між різними секторами і інституційними одиницями з метою синтезу в плані оцінювання руху і використання фінансових ресурсів, зокрема, і в умовах руху інтелектуального капіталу, що суттєво має значення при фінансуванні наукових досліджень за різними напрямками при суб'єктивному розподілі ресурсів за пріоритетом, при фінансуванні державного замовлення серед науково-дослідних установ на здійснення науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок, при виділенні бюджетних коштів на науково-технічне забезпечення; при здійсненні тендерних процедур при закупівлі ресурсів за кошти державного бюджету тощо. При цьому може бути, за пропозицією Ю. Коваленко, використаний тут термін «алокаційна ефективність» – ефективна комбінація фінансових ресурсів, що орієнтована на зменшення трансакційних витрат. В Україні ми маємо такі проблеми щодо досягнення цієї ефективності ³⁰⁶:

- осередження фінансових ресурсів у найбільш прибуткових галузях – торгівлі і сфері фінансів;
- недостатнє фінансування інноваційної діяльності. (Нині на наукові розробки спрямовується 0,8 % ВВП України, хоча на законодавчому рівні встановлено, що ця цифра має бути не меншою за 1,7 %);
- втеча українського капіталу за кордон з його поверненням в Україну у вигляді іноземних інвестицій;
- диспропорції державного бюджету і ущемлення інтересів муніципальних бюджетів;

---

³⁰⁶ Коваленко Ю. М. Алокація і консолідація фінансових ресурсів в економіці. URL: http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/8734/1/kovalenko_yu_m.pdf.

- недостатнє фінансування реального сектора економіки з боку фінансового сектора через спрямування ресурсів останнього на спекулятивні операції;

- недостатній приплив коштів у сферу малого бізнесу;

- недовіра домогосподарств до інвестиційної діяльності і придбання фінансових послуг зокрема.

Суть нового механізму алокації ресурсів зводиться до того, що окремі інститути економічної системи, використовуючи визначені переваги свого положення (високий рівень концентрації виробництва і капіталу, корпоративна влада і так далі), одержують можливість свідомо (хоча й у локальних, обмежених масштабах) впливати на параметри виробництва постачальників і споживачів, ринку, соціального життя і так далі ³⁰⁷.

Прояву цього механізму в тіньовій економіці має прояв в тому, що пранування псевдо-державних і псевдо-приватних корпорацій приводить до наростання, диспропорцій, у першу чергу, у господарській структурі, динаміку цін, фінансах і так далі. У результаті національна економіка перетворюється в поле неекономічного суперництва корпоративно-бюрократичних структур, у сферу зіткнення їх владних і регулюючих впливів.

Серед найбільш серйозних наслідків функціонування корпоративних механізмів аллокації ресурсів можна відзначити дивергенцію (від лат. *divergere* – виявляти розбіжність), що відбулася за останні роки, країни на сильно і слабо корпоратизовані «сектори». У першому з них сконцентровані:

- підприємства, що є монополістами в технологічному, ринковому й інституціональному відношеннях;

- володіють вирішальними масами ліквідних ресурсів;

- корпоративно-бюрократична влада.

---

³⁰⁷ Тіньовий сектор в економіці України: шляхи розвитку та її особливості. URL: <https://studfile.net/preview/7320364/>

До цього сектора відносять паливно-енергетичний комплекс (ПЕК), фінансово-торговий комплекс і частина промисловості (головним чином, орієнтованої на експорт).

Другий (немонополізований) «сектор», навпроти відчуває дефіцит ресурсів, керування, технологій. До нього відносять сферу відтворення робочої сили, виробництва споживчих товарів, велика частина сільського господарства.

На практиці спостерігається стійкий перекис у цінах, фінансуванні, кредитуванні тощо на користь першого «сектора», причому причиною такого перекосу є не тільки монополізм, що забезпечує першому сектору значні переваги на ринку, але і дисбаланс у розподілі корпоративної і державної влади, що створює інституціональне «перевагу першого «сектора» над другим».

Саме «різниця потенціалів», що утворилися в результаті дивергенції економіка двох «секторів», стає в нинішніх умовах основним джерелом, підпітуючим тіньові структури і відносини. До безпосередніх наслідків поляризації економічного простору, що грає важливу роль у створенні живильного для середовища розвитку тіньової економіки, варто віднести:

- виділення зони виникнення надприбутків;
- утворення на цій основі бази формування корпоративно-бюрократичних структур, неекономічне суперництво, між якими підмінює собою, сьогодні, механізм державного керування;
- розкол суспільства на дві нерівні частини – зайнятих у привілейованому, сильно корпоративізованому «секторі», і працюючих у регресуючим не монополізованому «секторі» економіки;
- поява реальних передумов для загострення в суспільстві боротьби за перерозподіл украй доходів, що розподіляються нерівномірно на всіх рівнях.

Сприяє дивергенції створення фінансових холдингів, конгломератів, напівдержавних банків і фінансових структур, що впливає на виникнення

рівнобіжних ринків грошей, кредитів і капіталу. А це сприяє використанню заборгованості та кредитної залежності між підприємствами в якості «капіталу», з метою їх наступної легальної чи тіньової приватизації і т.д.

Алокацію за своїм змістом можна розглядати як розподіл фінансових ресурсів між різними секторами і інституційними одиницями не тільки в цивілізованій ринковій економіці, а і в тіньовій економіці, де в процесі мінізації здійснюються неефективні регуляторні акти при розподілі тіньових фінансових ресурсів між різними секторами державного та корпоративного управління.

Це середовище, в якому процвітає корупція, звдяки якій знищується економіка, деформується службові відносини, та як спрямовпані на особисте збагачення управлінців та приниження підлеглих.

Корупція (від лат. corrumpere – псувати) – протиправна діяльність, яка полягає у використанні службовими особами їхніх прав і посадових можливостей для особистого збагачення; підкупність і продажність громадських і політичних діячів.

Дослідники по-різному трактують це поняття, залежно від масштабів прояву. Адже корупція виникає на різних рівнях починаючи з моменту, коли працівник краде офісне приладдя, і закінчується на рівні загальнодержавних бюджетних програм. Одні вважають корупцію абсолютним злом, що знищує економіку та руйнує високі стандарти життя громадян, інші ж стверджують, що це допоміжний механізм у бізнес-процесах, необхідне мастило для змащення коліс складної бюрократичної машини, що допомагає уникнути надмірної зарегульованості та надає більшої волі бізнесу³⁰⁸.

Оскільки корупція знаходить своє відображення в політичній, соціально-економічній і правовій сферах, то і думки авторів щодо сутності цього поняття різнобічні:

---

³⁰⁸ Вплив корупції на економічне зростання. Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України (ОФЕА). С. 6. URL: https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2016/12/ feao _corruption_ economy_a5_short_final.pdf

1) в політичній площині корупція проявляється через зловживання державною владою, посадою та службовим становищем з метою отримання матеріальної винагороди чи вигоди;

2) в соціально-економічній сфері – це спотворення корумпованим державним апаратом соціально-економічної політики держави;

3) у правовій – це:

- підкуп, продажність державних службовців; зловживання владою або посадовим становищем, здійснене в певних особистих інтересах;

- використання посадових повноважень, статусу посади, а також її авторитету для задоволення особистого інтересу або інтересів третіх осіб;

- елемент (ознака) організованої злочинності.

Відповідно до частини 1 статті 3 Закону України «Про запобігання корупції»³⁰⁹, *корупція – це використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою:*

- одержання неправомірної вигоди;
- прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб;
- обіцянки/пропозиції чи надання неправомірної вигоди особі;
- на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам, схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей.

На думку більшості вчених, корупція впливає на економіку найнегативнішим чином. Це підтверджується численними як теоретичними, так і емпіричними дослідженнями

Отже, корупція³¹⁰:

---

³⁰⁹ Про запобігання корупції. Закон України № 1700-VII від 14 жовтня 2014 року. Редакція від 04.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.

³¹⁰ Вплив корупції на економічне зростання. Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України (ОФЕА). С. 11-12. URL: https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2016/12/feao_corruption_economy_a5_short_final.pdf

- зменшує загальний обсяг інвестицій і, як наслідок, знижує швидкість економічного зростання. Таке скорочення інвестицій відбувається через завищені виробничі витрати та невизначеність, яку корупція створює. Зниження темпів зростання є прямим наслідком зниження темпів притоку інвестицій;

- скорочує витрати на освіту й охорону здоров'я через легкість проведення бюджетних маніпуляцій у цих сферах;

- збільшення частки державних інвестицій через легкість отримання чиновниками вигоди з державних інвестиційних проектів;

- погіршення інфраструктури країни та державних інвестиційних проектів;

- зменшує податкові надходження через корумпованість податкових адміністрацій та митниць. Як наслідок знижується якість виконання. Вплив корупції на економічне зростання державних функцій через недостатність бюджетних надходжень;

- зменшує обсяг прямих іноземних інвестицій, тому що корупція створює такий самий ефект, як і податок. Чим вищий рівень корупції, тим менший рівень притоку прями іноземні інвестиції.

Як зазначає О. Кужель, несформованість діалогу між владою, підприємцями й громадськими об'єднаннями, відсутність зворотного зв'язку між державою і суспільством обумовлюють випадки продукування структурами держуправління центрального рівня неефективних регуляторних актів, які завдають шкоди суспільству і державі. Це призводить до необґрунтованого зростання витрат на діяльність суб'єктів господарської діяльності, підштовхує бізнес у тіньову економіку, створює несприятливе інвестиційне середовище.

Суб'єкти підприємницької діяльності (СПД) взаємодіють з державою на таких рівнях:

- державні чиновники використовують свої можливості для втручання в економічну діяльність шляхом витягування хабарів – адміністративна корупція;

- підприємства намагаються використати юридичну і регуляторну інституцію на власну користь через хабарі державним чиновникам – непряме захоплення влади;

- підприємства намагаються впливати на правове і регуляторне середовище, не вдаючись до хабарів держслужбовцям – вплив.

Одне підприємство може бути задіяне як на одному, так і на усіх рівнях, або взагалі уникати взаємовідносин із державою ³¹¹.

За даними опитування непряме захоплення влади відбувається за допомогою двох методів:

- *поведінкового* – визначає ті підприємства та фірми, що своєю діяльністю самі формують ситуацію захоплення влади. Це дає можливість визначити «підприємства-загарбники» і потім досліджувати вплив цієї стратегії взаємодії з державою на їхню активність;

- *впливового* – визначає підприємства і фірми, що піддаються прямому впливу внаслідок захоплення влади, незалежно від того, чи є вони самі учасниками процесу.

Обидва методи мають враховуватися для оцінки того, до яких меж СПД можуть адаптувати юридичне і регуляторне середовище на свою користь, що у свою чергу негативно впливає на діяльність інших підприємств.

Явище корупції, зазначає О. Кужель, призводить до нераціонального використання суспільних ресурсів, гальмує розвиток приватного сектора, найбільш виразно позначаючись на соціальному стані, особливо найбільш вразливих верств населення. Як свідчить міжнародна практика, ефективний контроль за подальшим розвитком корупції можливий лише за умов тісної співпраці представників силових державних органів, громадських об'єднань й

---

³¹¹ Кужель О.В. Корупція і розвиток малого бізнесу. *Економіка і прогнозування*. Київ. 2002. С.138-139.
URL: http://eip.org.ua/docs/EP_02_2_137_uk.pdf

розвиненого приватного сектора. Важливими інструментами подолання корупції є також ефективний розвиток місцевого самоврядування, зростання рівня свідомості й активності місцевих територіальних громад, які згідно чинного законодавства сьогодні мають право за участю місцевої влади проводити регулярні публічні слухання з актуальних проблем, організовувати громадські «бюджетні слухання» під час формування й прийняття місцевих бюджетів і контролювати використання коштів місцевих бюджетів. Таким чином, процес подолання корупції має набути системного характеру, охопивши всі сфери суспільного життя – політичну, соціальну, економічну й культурну ³¹².

Обтяжлива й недосконала система оподаткування змушує суб'єктів підприємницької діяльності постійно ухилятися від сплати податків. Саме на основі мотиву втечі підприємців у «тінь» і виникла ціла індустрія кримінального бізнесу – так звані фіктивні фірми ³¹³.

До правових причин слід тут також віднести недосконалість правової бази. Швидкозмінність умов господарювання дозволяє тіньовій економіці, зокрема і при тінізації інтелектуальної економіки, використовувати прогалини, які утворюються в правовій сфері.

Слабкість політичної влади, зазначає Т. Гега, призводить до корупції державних чиновників, яка в свою чергу веде до величезних масштабів тіньової економіки ³¹⁴. Як органічна складова економіки будь-якого суспільства, тіньова економіка являє собою господарсько-комерційну діяльність, яка внаслідок певних причин (інколи і історично виправданих), прагне уникнути державного обліку та контролю. При цьому, справедливо зазначає Н. Шелудько, між офіційною економікою та її тінню є досить «розмита» зона, і критерії виділення «тіньової» економіки у порівняно

---

³¹² Кужель О.В. Корупція і розвиток малого бізнесу. *Економіка і прогнозування*. Київ. 2002. С.142.

³¹³ Кужель О.В. Корупція і розвиток малого бізнесу. *Економіка і прогнозування*. Київ. 2002. С.143.

³¹⁴ Гега Т.П. Проблеми протидії «тіньовій» економіці в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2004 р.

локальний сектор господарювання мають переважно не стільки економічний, скільки соціально-правовий характер³¹⁵.

Що стосується тінізації сучасній ринковій інтелектуальній економіці, очевидними причинами є існування цілої низки глибинних факторів, до яких можна віднести:

- механізм алокації ресурсів і влади;
- зростання інвестиційних ризиків та зниження інвестиційної активності;
- зменшення попиту на інвестиційні ресурси, особливо іноземних;
- зростання спекулятивних фінансових і торгово-посередницьких угод;
- собливості штучного з'єднання працівників з оновленими або модернізованими засобами виробництва при низькій оплаті працюючих та отримання винагород псевдо власниками при впровадженні ОПІВ;
- специфіка розподільних відносин при реалізації інноваційно-інвестиційних проектів з використанням псевдо винаходів, корисних моделей тощо.

Підтвердженням тінізації в сучасній ринковій інтелектуальній економіці є зростання тенденції розгляду справ у господарському суді щодо захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності, про що свідчить статистика (див. п. 4.2).

4.6. Процеси детінізації в інтелектуальній економіці та кроки, які сприятимуть їх прискоренню

Одним з елементів боротьби з тінізацією економіки є її *детінізація*, яка розглядається як *цілісна система дій та рекомендації по запобіганню корупції та неправомірного використання об'єктів права інтелектуальної*

---

³¹⁵ Гега Т.П. Проблеми протидії «тіньовій» економіці в Україні. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2004 р.

власності (ОПВ) у сфері інтелектуальної власності, в тому числі на законодавчому рівні.

Детінізація в інтелектуальній економіці - це цілісна система дій, спрямована передусім на подолання та викорінення причин та передумов тіньових явищ в процесі неправомірного використання ОПВ, виробництва інноваційної продукції та приховування цієї діяльності від власників ОПВ, перерозподілу фінансових і нематеріальних активів шляхом фінансових махінацій, фіктивних договорів, хабарництва, отримання сумнівних дозволів та охоронних документів з використанням корупційних схем, спекулятивних угоди й інших видів шахрайства при комерціалізації інтелектуальної власності.

Стратегічною метою детінізації в інтелектуальній економіці має стати істотне зниження рівня тінізації через провадження комплексної державної політики, спрямованої на створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів у легальну інноваційну економіку з метою примноження інтелектуального капіталу, що буде протидіяти корупційним схемам в інтелектуально-інноваційній діяльності.

З огляду на це, О.В. Шарікова виділяє, основні пріоритети економічної стратегії в Україні, зокрема, і в інтелектуальній економіці, що сприятиме детінізації української економіки у стратегічному вимірі, наведені нижче.³¹⁶:

1. Стимулювання інвестиційних процесів – потрібно розробити податкові стимули до інвестиційного використання кредитних ресурсів комерційних банків; звільнити від оподаткування частку прибутку підприємств, яка витрачається на інвестування, зокрема в інноваційну сферу;

2. Вдосконалення монетарної політики – основними завданнями у цій сфері повинно стати заохочення зменшення розриву рівнів депозитних та кредитних відсоткових ставок комерційних банків; розширення банківського

---

³¹⁶ Шарікова О. В. Економічні наслідки тінізації економічної системи. *Економіка. Фінанси. Право*. 2009. № 1. С. 3– 6.

кредитування галузей, визначених як пріоритетні, підприємств, які мають перспективи швидкого обігу капіталу та гарантованого збуту продукції; забезпечення стабільності номінального обмінного курсу гривні; удосконалення механізмів гарантій збереження внесків населення у фінансово-кредитних установах;

3. Створення сприятливих умов для розвитку підприємництва – надання правового та методичного сприяння заснуванню малих підприємств, складанню інвестиційних планів та програм, індивідуальній підприємницькій діяльності, іншим формам самостійного інвестування заощаджень та само зайнятості населення тощо, розвиток бізнес-інкубаторів, точкових територіально-виробничих зон, технопарків тощо; забезпечення підвищення (безкоштовно для підприємств) кваліфікації керівних кадрів державних і приватних підприємств щодо основних положень сучасної теорії і практики менеджменту, бухгалтерського обліку, фінансового планування, управління персоналом, маркетингу тощо;

4. Здійснення податкової реформи – основними завданнями податкової реформи, однієї з найважливіших складників усієї стратегії довготермінового розвитку української економіки, повинно стати значне зниження і вирівнювання податкового навантаження, спрощення податкової системи, посилення податкового контролю за рівнем витрат виробництва, мінімізація витрат виконання й адміністрування податкового законодавства;

5. Посилення боротьби з корупцією – вирішення проблем мінімізації корупційних виявів потребує встановлення суворого контролю за виконанням антикорупційних програм і рішень в усіх ланках державного апарату; створення надійного організаційно-правового, фінансового забезпечення діяльності правоохоронних органів і судів; здійснення всеохопної ревізії нормативно-правових актів міністерств, відомств, органів місцевої влади щодо їх відповідності Конституції України та антикорупційним законам України. Паралельно з рішучими діями правоохоронних органів із запобігання та подолання корупції потрібно

розвивати і посилювати рівень суспільного контролю за діяльністю посадових осіб з широким залученням громадськості.

Суттєвим кроком просування заходів детінізації інтелектуальної еконміки став Указ Президента України від 29 вересня 2017 р. про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності³¹⁷. Вищий суд з питань інтелектуальної власності формуватиметься з представників трьох професій: суддів, адвокатів та патентних повірених, відібраних шляхом проведення відкритого та прозорого конкурсу. Передбачається, що цей суд розглядатиме всі справи, що виникатимуть через суперечки з питань інтелектуальної власності в порядку, встановленому новим Господарським процесуальним кодексом України³¹⁸.

Зокрема ч. 2 ст.20 ГПК України³¹⁹ передбачено, що Вищий суд з питань інтелектуальної власності розглядає справи щодо прав інтелектуальної власності, зокрема:

1) справи у спорах щодо прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, торговельну марку (знак для товарів і послуг), комерційне найменування та інших прав інтелектуальної власності, в тому числі щодо права попереднього користування;

2) справи у спорах щодо реєстрації, обліку прав інтелектуальної власності, визнання недійсними, продовження дії, дострокового припинення патентів, свідоцтв, інших актів, що посвідчують або на підставі яких виникають такі права, або які порушують такі права чи пов'язані з ними законні інтереси;

3) справи про визнання торговельної марки добре відомою;

---

³¹⁷ Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Указ Президента України № 299/2017 від 29.09.2017 р. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/299/2017>.

³¹⁸ Господарський процесуальний кодекс України. Закон України № 1798-ХІІ від 6 листопада 1991. — Редакція від 27.04.2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.

³¹⁹ Господарський процесуальний кодекс України. Закон України № 1798-ХІІ від 06.11.1991 р. Редакція від 28.08.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.

4) справи у спорах щодо прав автора та суміжних прав, в тому числі спорах щодо колективного управління майновими правами автора та суміжними правами;

5) справи у спорах щодо укладання, зміни, розірвання і виконання договору щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, комерційної концесії;

б) справи у спорах, які виникають із відносин, пов'язаних із захистом від недобросовісної конкуренції, щодо: неправомірного використання позначень або товару іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду виробу; збирання, розголошення та використання комерційної таємниці; оскарження рішень Антимонопольного комітету України із визначених цим пунктом питань.

Статистика свідчить про те, що детінізація інтелектуальної економіки вимагає злагодженої дії всіх гілок влади: законодавчої, виконавчої та судової.

Саме тому повинна бути затверджена державна програма детінізації інтелектуальної економіки, яка би передбачала цілий ряд реформ усіх трьох гілок влади, що створила би умови для детінізації інтелектуальної економіки, а саме для здійснення заходів спрямованих на легалізація вже існуючого тіньового сектору в сфері інтелектуальної економіки України, недопущення тінізації легальних інноваційних підприємств, стимулювання інноваційної підприємницької діяльності на засадах легальної комерціалізації інтелектуальної власності, застосування жорстких адміністративних та каральних заходів, подолання корупції в сфері інтелектуальної економіки.

Науковці Т. Олійник та Н. Гуда ³²⁰**Ошибка! Закладка не определена.** вважають, що детінізація стала результатом:

– закріплення відносної макроекономічної стабільності;

---

³²⁰ Олійник Т.Г., Гуда Н.Е. Тенденції тіньової економіки України та шляхи її детінізації. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлінського. Випуск 16/2017. С. 203 –206.– URL: <http://global-national.in.ua/archive/16-2017/41.pdf>.

- поліпшення бізнес-клімату внаслідок дотримання політики дерегуляції та оптимізації функціонування державного сектору економіки з метою підвищення його ефективності;

- поступового відновлення та формування нових міжгалузевих зв'язків в економіці;

- започаткування процесів детінізації на ринку праці внаслідок зниження обов'язкового відрахування на загальнодержавне соціальне страхування (ЄСВ).

Водночас процес детінізації стримується нерозв'язаними проблемами, які негативно позначаються на показниках розвитку економіки країни загалом. Це, зокрема:

- продовження тенденції до скорочення обсягів кредитування корпоративного сектору;

- збереження низької зовнішньоекономічної кон'юнктури;

- поглиблення конфлікту у міжнародних відносинах з Російською Федерацією внаслідок впровадження нею товарних та транзитних обмежень;

- збереження фінансових ризиків в умовах недоотримання кредитних коштів МВФ та фінансової допомоги з інших джерел;

- збереження територій непідконтрольних владі, що утворились у ході збройного конфлікту на території країни.

Отже, підсумовуючи ці науковці процес зазначають, що детінізації економіки набуде належної результативності лише у разі створення державою стабільних сприятливих умов для нарощення суб'єктами господарювання економічної активності в легальній економіці завдяки поліпшенню інвестиційного та підприємницького клімату в країні та розбудові такого інституційного середовища, тіньова економічна діяльність для якого стала б неефективною.

З метою прискорення легалізації «темно-сірої» економіки і переходу її суб'єктів у легальну, офіційну економіку, зазначає В. Удовенко, слід здійснити такі заходи ³²¹:

- економіко-правову інвентаризацію існуючих проявів «тіньових» правопорушень з подальшою декриміналізацією більшості з них, залежно від ступеня їх соціально-економічної небезпеки;

- полегшити та диференціювати штрафні санкції та покарання за несуттєві правопорушення;

- підвищити ефективність захисту прав власності та інтересів підприємців з боку державної влади, усунути існуючі дискримінаційні елементи, які реально існують в чинному законодавстві;

- істотно спростити процедуру реєстрації, звітності, врегулювання податкових а митних питань, скоротити мережу відповідних інстанцій, а також кількість обов'язкових відвідувань підприємців різними комісіями та інспекціями;

- створити правове поле цивілізованих відносин держслужбовців і підприємців, поліпшити правову та організаційно-кадрову роботу з метою підвищення рівня професіоналізму та підвищення відповідальності працівників державного апарату.

«Кримінально-чорна» і «криваво-чорна» складові тіньової економіки є найбільш небезпечними, неприховані злочинними формами, існування яких створює суспільству величезну економічну і моральну шкоду. З тіньовою економікою тісно пов'язана і проблема корупції. Для подолання цих вкрай небезпечних явищ необхідно ліквідувати зони правового вакууму, які провокують розширення «тінізації» та криміналізації вітчизняної економіки, не дають можливості залучати до відповідальності за злочини, здійснені, у сфері ринкових відносин. Правові заходи боротьби з тіньовою економікою

---

³²¹ Удовенко В. В. Сутність поняття «тіньова економіка», її сучасний стан в Україні. URL: http://www.rusnauka.com/17_AND_2010/Economics/69193.doc.htm.

повинні включати також законодавчі акти про попередження зловживань та злочинів на ринку цінних паперів та ін.³²².

Підсумовуючи, слід відмітити, в основі появи та розвитку тіньового господарського укладу, так і в інтелектуальній економіці, який відповідає системі відносин ринкової економіки (коли її розвиток мав еволюційний, а не революційний характер), зазначає Т. Гега, лежать об'єктивні суперечності, що виникають між короткотерміновими цілями економічних агентів (індивідів, домашніх господарств та приватних фірм) і довготерміновими макроекономічними завданнями суспільства³²³.

Нейтралізація «тіньової» економіки залежить від вдалого визначення і компонування пріоритетів держави в інтелектуальній економіці та захисті прав інтелектуальної власності у розвиненому правовому полі.

---

³²² Удовенко В. В. Сутність поняття «тіньова економіка», її сучасний стан в Україні. URL: http://www.rusnauka.com/17_AND_2010/Economics/69193.doc.htm.

³²³ Гега Т.П. Проблеми протидії «тіньовій» економіці в Україні». Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2004 р.

Наукове видання

*Бутнік-Сіверський Олександр Борисович,
Петренко Віталій Олександрович,
Бутнік-Сіверський Сергій Олександрович,
Фонарьова Тетяна Анатоліївна*

**ДЕТІНІЗАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ:
ПРАВОМІРНЕ ВИКОРИСТАННЯ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**

Монографія

Українською мовою

Електронне видання

Надруковано в авторській редакції
Відповідальний редактор за випуск О. Б. Бутнік-Сіверський
Комп'ютерна верстка В. О. Петренко
Дизайн С. О. Бутнік-Сіверський

Формат 60x84 1/16. Ум. друк. арк. 12,38. Обл.-вид. арк. 12,52.
Зам. № 32.

Видавець: Український державний університет науки і технологій
вул. Лазаряна, 2, ауд. 2216, ауд. 263 (наукова бібліотека),
м. Дніпро, 49010.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7709 від 14.12.2022